

GORIŠKI LETNIK

ZBORNIK GORIŠKEGA
MUZEJA

1993-1994

20-21

GORIŠKI LETNIK

ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

20-21 / 1993-1994

**GORIŠKI MUZEJ
NOVA GORICA
1995**

Uredniški odbor:

dr. Rajko Bratož, Marija Češčut, Janez Dolenc, Borut Koloini, Andrej Malnič, dr. Branko Marušič (glavni urednik), Inga Miklavčič-Brezigar, Nataša Nemeč, mag. Slavica Plahuta (odgovorna urednica), Peter Stres, Drago Svoljšak, dr. Peter Štih, Beatrič Žbona-Trkman

Prevodi: Milko Rener (italijanština)
Phil Mason (angleščina)

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

Naklada: 800 izvodov

Računalniški stavek in prelom:
MEDIT d.o.o., Notranje Gorice

Tisk: RG Tiskarna d.o.o., Šempeter pri Gorici

Sofinancirajo:
Občina Tolmin
Mestna občina Nova Gorica
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Redakcija zvezka končana 31. 3. 1995

Izdajatelj: Goriški muzej, Kromberk, Grajska 1, 65000 Nova Gorica

Na ovitku: Vaščani Vrsna pred rojstno hišo pesnika Simona Gregorčiča
(fotografija Antona Jerkiča iz okoli l. 1906)

Na podlagi mnenja Ministrstva za kulturo RS (stev. 415-183/92 z dne 26. 2. 1992) se od publikacije plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, stev. 4/92).

GORIŠKI LETNIK 20-21/1993-1994

Z dvoletno zamudo posiljamo v svet novo številko *Goriškega letnika - Zbornika Goriškega muzeja* in nadaljujemo njegovo redno izhajanje. Po daljših pripravah smo naš zbornik organizacijsko preuredili. Izbrali smo nov uredniški odbor, ki ga sestavljajo delavci Goriškega muzeja in prizadetni zunanjí sodelavci z območja, kjer deluje Goriški muzej. Za naslednje številke pa pripravljamo tudi organizacijsko povezavo z uredništvom zbornika *Studi Goriziani*, ki ga izdaja Državna posloška knjižnica iz Gorice in ki prav tako obravnava domoznansko problematiko historične dežele Goriške. Prepričani smo, da bomo v pripravah za praznovanje 1000-letnice doslej znane prve omembe Gorice in Goriške tako obnovljen *Goriški letnik* še bolj približali našim bralcem, mednarodni značaj in povezava s sorodno italijansko publikacijo pa ga bosta še tesneje umestila med strokovno in znanstveno publicistiko obhod sošednjih narodov.

Pričujoča dvojna številka *Goriškega letnika* sledi dvema tematskima zbornikoma, ki smo ju posvetili primorskemu pesniku, pisatelju, prevajalcu, literarnemu zgodovinarju in učitelju dr. Joži Lovrenčiču ter skladatelju, duhovniku in narodnemu delavcu Vinku Vodopivcu. Želeli smo jo posvetiti primorskemu pesniku Simonu Gregorčiču ob 150-letnici njegovega rojstva, ki smo jo praznovali leta 1994. To nam je uspelo le deloma, saj sta Gregorčičeve življenje in delo tako temeljito raziskana, da nismo našli novih preučevalcev in novih izvirnih prispevkov. Gregorčičevi jubilejni obletnici sta posvečeni le dve objavi. Janez Dolenc je napisal članek o vojaških motivih pri Simonu Gregorčiču, Branko Marušič pa članek o zgodovinarju Josipu Baliču, pesnikovem sodobniku in sorodniku.

Objavljamo tudi gradivo s simpozija o krščanskosocialnem gibanju na Primorskem, ki je bil na Sveti Gori leta 1991 in ki doslej še ni bilo objavljeno, je pa pomembno za našo zgodovino, ter prispevke, ki predstavljajo območje, kjer deluje Goriški muzej. Med njimi naj posebej omenimo zaključek članka o skladatelju Ivanu Laharnarju, ki ga je napisala Iris Podgornik, nadalje prispevek o gradu Lože pri Vipavi avtorice Helene Scražin, članek o duhovniku in javnem delavcu Virgilu Ščeku Marku Tavčarju ter članek o krščanskosocialnem gibanju pri Furlanah, ki ga je napisal italijanski raziskovalec Ferruccio Tassin. Objavljamo ga v italijanščini, njegov povzetek pa v slovenščini, s čimer že v tej številki uveljavljamo mednarodni značaj publikacije. Z zadovoljstvom tudi najavljamo članek profesorja zgodovine Vojka Pavlina iz Kromberka o prebivalstvu solkanske župnije v letih 1835-1864. Daljšim člankom sledi zapiski in poročila. Avtorji zapiskov so Pavel Krajnik, Tomaž Simčič in Edo Kozorog. V rubriki Ocene in poročila pa je kot avtor zastopan le Marko Vuk.

Prenovljen Goriški letnik ohranja staro zgradbo in vsebinski koncept pa tudi dosedanjo obliko.

mag. Slavica Plahuta, direktor Goriškega muzeja

VOJAŠKI MOTIVI V GREGORČIČEVİ POEZIJI

Janez Dolenc

Pomembni del Gregorčičevega pesniškega opusa je tudi poezija z vojaškimi motivi. Vojaškega značaja so npr. pesmi Jeftejeva prisega, Hajdukova oporoka, Hajdukova nevesta ipd., vendar se v tej razpravi omejujem na vojaške pesmi, ki so se porajale iz razmer na Slovenskem, posebno se na Primorskem v Gregorčičevem času. V sosednjih italijanskih deželah se je po Napoleonovih vojnah začelo močno politično gibanje za zedinjeno Italijo, imenovano Risorgimento. Dve najlepši in najbogatejši deželi v severni Italiji, Lombardija in Benečija, sta bili po dunajskem kongresu dodeljeni Avstriji. Sprva je bilo to gibanje bolj tajno in prikrito navzven kot oglarsko (karbonarsko) gibanje. Leta 1821 pa so se že začeli oboroženi upori proti Avstrijem, ki so se ponovili leta 1830 in z veliko silo izbruhnili na dan v revolucijskem letu 1848. Tedaj se je upornikom pridružil s svojo vojsko tudi piemontsko - sardinski kralj Viktor Emanuel II., a ga je avstrijski poveljnik maršal Radetzky premagal in s težavo vzdrževal mir. Pod njegovim poveljstvom se je bojevalo mnogo naših vojakov, saj je o njem nastalo veliko ljudskih pesmi, ki jih je Gregorčič gotovo slisal že v otroških letih. Poleg tega je v gornjem Posočju kobariska občina, iz katere izvira pesnik, proti Italiji najbolj izpostavljena in odprta.

Sicer pa je mali Simon vsako pomlad na Vrsnem doživljal, kako so se fantje, ki so izpolnili 20 let, z velikimi šopki na prsih in za klobukom odpravljali na nabor. Dekleta so celo tekmovala, katera bo pripravila svojemu fantu večji in lepsi šopek. Kdor je bil vsaj 60 palcev velik in zdrav, je bil potrjen in je takoj prisegel cesarju. Ker je bilo treba to zaliti, je po gostilnah bilo obilno petja in vriskanja. Še več petja, a tudi solz je bilo jeseni, ko so s "kufrom", ki ga je naredil vaški mizar, odhajali služiti cesarju v razne garnizone velike avstrijske države. Leta 1849 je bil dotedanji 14-letni vojni rok skrajšan na 8 let, leta 1858 pa na 7 let.¹ Poslej se fantom ni bilo potrebno več skrivati, saj jih je tudi ljudska pesem "potroštala":

*Ne jokaj ljubica,
ne žali mi srca;
čez kratkih sedem let
se bova vidla spet.*

---

¹ Capuder K.: Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17. Lj. 1917, str. 109 in sl.
Dolenc J.: Simon Gregorčič. Znameniti Slovenci. Lj. 1989, str. 30.

Gregorčič pa je to poslavljanje kasneje izpovedal v pesmi *Oj z Bogom, ti planinski svet!*² v kateri sta pravi vojaški le prvi dve kitici:

*Na nebu zvezde sevajo,
na vasi fantje pevajo,
pojo glasno, pojo lepó,
pri srcu pa jim je hudó.
Kaj bi ne bilo jim hudó,
kaj bi ne bilo jim bridkó,
od doma se poslavljajo,
na vojsko se odpravljajo.*

Ostalih šest kitic pa je pesnikovo čustvovanje ob ločitvi od Kobarida in učiteljice Dragojile Milekove ob prenestitvi v Rihemberk. Podobno je s kantato *Ohrani Bog te v cveti!*³ Pesnik jo je uvrstil med vojaške samo zato, da bi prikril svojo ljubezen. Seveda pa je hrepenenje vojaka po dekletu podobno doživetje. Spreminjajoči se refren te pesmi spominja na baročno fugo:

*A meni v daljnem sveti
srce po njej medli;
ohrani Bog te v cveti,
planinska roža ti!*

To je odnev na Dragojilino pesem *Stoves*,⁴ ki jo je pesnik dobil s posredovanjem Frana Erjavca, posebno na kitico:

*Po novih hodil boš ravninah
zrl marsikatero rožico,
v zelenih, vedi, le planinah,
si najdeš rožico zvesto.*

Prva njegova objavljena vojaška pesem je *Bitva*,⁵ ki je izšla v Zori se v njegovih kobariskih letih. To je skromen, splošen odnev na boje na Laškem, osredotočen v prvi kitici na fanta, ki se bojuje za dom, za domovino, v drugi na dekle, ki trepeta za fanta in za domovino; obojega ne more ohraniti, zato nam pove tretja kitica bolečo razrešitev:

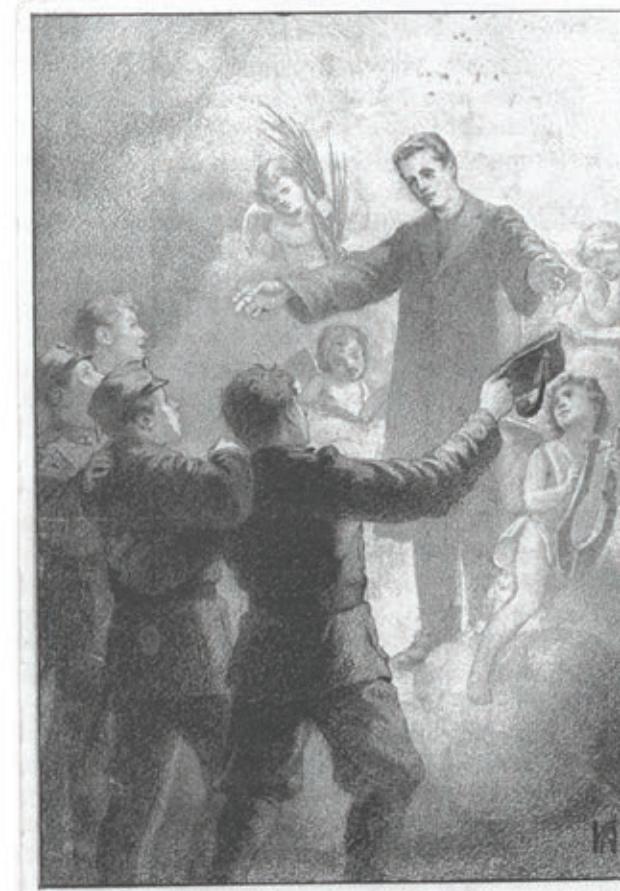
*Grom obmolkne v tihu mrak -
dom oteti!
A mladenki mlad junak
se ne vrne spet.*

² Zvon 1897, 193 (1. jul.); Poezije I, str. 120.

³ Zvon 1880, 81 (15. mar.); Poezije IV, str. 20.

⁴ Koblar F.: Simon Gregorčič. Lj. 1962, str. 49.

⁵ Zora 1872, 147 (15. maja); Poezije IV, str. 100.

„Za dom med bojni grom!“   „Z ognja, glej, prišli smo v rajske dom
jako si pel, Gregorčič, naš poet. nebeške himne s tabo pet.“

Razglednica iz prve svetovne vojne (avtor Anton Koželj)

Neposreden odnev na boje na Laškem pa je ciklus vojaških pesmi, ki ga je objavljjal v Stritarjevem Zvonu od pomladi 1879 do pomladi 1880. Pod pseudonimom "Bojan" je objavil 11 pesmi.

Napetost med Avstrijo in Italijo se je stopnjevala. Poleg patriotizma je Italijane opogumljalo tudi to, da se je Viktoriju Emanuelu pridružil poleg Garibaldijevih rdečesrajčnikov še sam francoski cesar Napoleon III. 4. aprila 1859 je Avstrija mobilizirala pet korpusov, 24. aprila je objavil cesar Franc Jožef razglas "svojim" narodom, da se začenja vojna, ker ni več mogoče prenašati izzivanja Piemontezov. Mladi Simon ga je doživel v četrtem razredu gimnazije in kasneje

podoživel v pesmi *Cesarski razglas*:⁶

*Kaj pise, kaj piše presvetli nam car:
da vojska krvava se vname;
stotisoč junakov, veli gospodar,
naj puško zadene na rame.*

Tudi spomladi 1866, ko je bil v drugem letniku bogoslovja, je spet slišal podoben razglas. Kot bodoči duhovnik je bil sicer oproščen vojaške službe, vendar je odhod fantov na vojsko napravil nanj močan vtis. V celovškem Slovencu je iz začetka maja 1866 dopis, ki ga je poslal kobariški kaplan Andrej Žnidarčič, ki piše: "Ravno slišim veselo vriskanje vrlih slovenskih novincev, ki se mili dom in rojake svoje zapuščajo, podajajo k odločenim jim polkom. Zdi se mi, da njih edina tolažba je milo domače petje slovensko, ktero po hribih in dolinah odmeva."⁷ Zdi se, da so kot odmev tega dopisa verzi iz omenjene pesmi:

*A mladi junaki na sredi vasi
prepevajo, vriskajo glasno,
da petje do solznih deklet se glusi
skoz nočno tihoto prejasno...*

Pesem posebne lepote je *Stovo*⁸ z značilnim ritmom in refrenom, ki na začetku in koncu kitice daje pesmi osnovo, sredina vsake kitice pa je miselno jedro; poddarjena je predvsem obojestranska zvestoba:

*Ostani ti vojaku zvesta,
vojak ostane tebi zvest;
pred Bogom bodeš mi nevesta,
ko srečna me pripelje cesta
iz tuje zemlje daljnih mest.
Ostani ti vojaku zvesta,
vojak ostane tebi zvest.*

Pesem *Nebo zrcalo*⁹ ima posrečeno pesniško domislico: dekle, ki hrepeni po fantu vojaku, bi rado, če se nebo spremeni v zrcalo, da bi v tem zrcalu ugledala svojega ljubega:

⁶ Zvon 1879, 113 (15. april); Poezije II, str. 19.

Odstavek cesarskega razglasa 24. aprila 1859 se glasi: "Mojim narodom! Sosedno kraljestvo Sardinija napada svete pravice Moje krone in neoskrunjeno celotnost cesarstva, meni po Bogu izročenega, več let sem, zlasti pa v zadnjem času z neznanu predprnostjo. Dal sem zato svoji zvesti in ju naški armadiovelje, da takemu sovražnemu počenjanju konec napravi" (K. Capuder, n.d. 143).

⁷ Slovenec 3. maja 1866, 149. Glede domačega petja pa: ljudske vojaške pesmi s Kobariškega so v Strekljevi zbirki SNP st. 1510, 1542, 1544, 6742, 6991, 6992, 7034, 7160. Zapisali so jih Jožef Kenda, Simon Rutar, Miha Skočir.

⁸ Zvon 1879, 113 (15. april); Poezije II, str. 51.

*Oj, modro nebo
bi zrcalo biló,
tam bi našle oči,
ki srce ga želi.*

Pesnik je v Gorici videl kolone vojakov na poti na fronto. V Novicah beremo, da so spomladi 1859 vojaki delali dolge pohode v hudi vročini in trpeli tako žejo, da so nekateri kar na cesti obležali. Ti dolgi marši so pobudili pesem *Vojaki na poti*,¹⁰ ki je napisana v ritmu koračnice, ker vojaki s svete domače zemlje koračajo skozi pomladno naravo v tujino. Sedaj je še sonce na jasnem nebu, a kaj, ko se bliža huda ura:

*Ko bomo pa oblak strašán
ob uri hudi mi;
sovražni roj bo pač končan,
z njim morda - tudi mi!*

Res so postali oblak strašan in mnogi med njimi so bili pokončani. Že pri prvem spopadu pri Magenti 4. junija so bili Avstrijci zaradi nesposobnega poveljnika Gyulaia poraženi, na kresni dan 24. junija 1859 pa je zgodaj zjutraj prisko do odločilnega spopada med obema armadama. Avstrijsko je vodil sam cesar Franc Jožef, nasprotno pa cesar Napoleon III. Boj je divjal ves dan, najhuje pri kraju Solferino. Avstrijci so bili spet poraženi. Novice so poročale: "... od boja, ki je bil na Kresa dan med rekama Chieso in Minciom, in ki je najhuje bil pri Solferinu, smo zdaj po popolnoma verjetnih naznanilih zvedeli, da je bil ena najgroznejših vojsk, kar jih svet pozná."¹¹ Še podrobneje pa Zgodnja Danica: "Kako so krogle žvižgale, Njim ne morem povedati. Vsak, ki je tu bil, si je mogel misliti, da le eden izmed nas ne bo živ ostal. Mene, ako bi bil le za ped bolj na desno ali levo stal, bi bilo gotovo zadelo več kot dvajset krogel."¹²

Vse to odmeva v bojni pesmi *Za dom med bojni grom*,¹³ ki spominja na Jendkov "Naprej". Zelo je muzikalna: kot da slišimo bojne bobne in tropente, grom topov in "urá" v spopadu na nož:

*Naprej tedaj, junaški roj,
za dom, za drage v hrabri boj,
tja sred sovražnih čet!
Med nami vsak je cel junak,
Naj pade tretji, drugi vsak,
da bo le dom otet!*

⁹ Zvon 1879, 321, (1. nov.); Poezije IV, str. 72.

¹⁰ Zvon 1879, 257 (1. sept.); Poezije I, str. 123.

¹¹ Novice 6. jul. 1859, str. 212.

¹² Zgodnja Danica 15. sept. 1859.

¹³ Zvon 1879, 360 (1. dec.); Poezije II, str. 54.

Razglednica iz prve svetovne vojne (avtor Maksim Gaspari)

Na bojnem polju je obležalo okrog 40.000 mrtvih in ranjenih. Podobo po bitki je nazorno naslikal očividec v že delno navedenem dopisu v Zgodnji Daniči: "Za lakoto že ni nobeden porajtal, le žeja, žeja je bila tako huda, da smo clo vodo zmešano s kryjo pili, ker mertvih in ranjenih je ležalo, kakor v žetvi snopje na polju. Bili so marsikajni ranjenci. Tu je ležal eden brez roke, tam drugi brez noge in tretjemu so se čreva iz trebuha motale."¹⁴ Švicar Henry Dunant se je slučajno znašel na tem bojišču in opisal njegove grozote v svoji knjigi *Spomini na Solferino*, ki je pobudila ustanovitev človekoljubne mednarodne organizacije Rdečega križa. Gregorčič pa s prispodobo izpove to gorje v 10 stirirističnih kiticah z notranjo rimo v vsakem prvem in tretjem verzu pesmi *Po bitvi*¹⁵:

Po polju ležé junaska vrsté
ko gozd poražén,
posečen enkrát ne bo več košat,
ne bo več zelen.

Zadnja kitica pa je protestna, krik proti nebu, do Boga:

¹⁴ Zgodnja Daniča 15. sept. 1859.

¹⁵ Zvon 1879, 361 (1. dec.); Poezije I, str. 129.

*Oh tisoč bo src in tisoč bo hiš
jokalo bridkó -
zakaj to pustiš, zakaj to trpiš,
dobrotno nebo?!*

Dekletova molitev¹⁶ je nežna in čista lirika, prisrčna prošnja zaljubljenega dekleta v petzložnih in šestzložnih sklenjenih verzih, da bi Bog "nad ljubim skral jeklenke in od njega odvrnil svinčenke". Kritiku Antonu Kržiču¹⁷ se je zdela pojhujljiva zaradi verzov o ljubezenskih sladkostih, ki jih je deklet okusilo v "zorni mladosti". Pesnikov zagovor v *Obrambi XI*¹⁸ temelji na dejstvu, da so nekateri molilci taki, da se jim pri molitvi rado dremlje. Tak je tudi kritik v Slovencu:

*"Molitve dekletove" pol je prebral:
"Okusila sem že v zorni mladosti
ljubezni sladkost in, oh, nje bridkost!"
Ko to je prebral, trdo je zaspal.
A ko se je zbudil, vrgel je kamen,
češ: deklet nesramno je, ženin nesramen!
Ko bil bi z berilom se dalje potrudil,
to bral bi bil mož, ko iz sanj se je zbudil:
"Ko sončece čist moj srčni je žar,
ne bo me ga sram pred tabo nikdar!"*

Nekaj posebnega je pesem z motivom dezterja Romarica¹⁹, ki jo je objavil v Zvonu eno leto pred omenjenim vojaškim ciklom. Nekateri vojaki so se hoteli izmakniti vojnim grozotam in so dezertirali. V ljudskem izročilu se je na Tolminskem ohranilo, da so tedaj v Rezenterjih jamah v Prodih nad Kneškimi Ravnami ujeli tri dezterje in jih ustrelili ob tolminskem pokopalisci.²⁰ Tudi v Novicah beremo kmalu po usodnih bitkah dopis učitelja Josipa Levičnika iz Železnikov: "V naših krajih, posebno v Jelovici in bohinjskih gorah se klati mnogo vojaških begunov; največ so Lahi. Pretekli teden so preiskali tukajšnji žandarji najprej Jelovico, potem pa se združili v okolici Triglava z graničarji, ki so v enakem poslu prisli od Tolmina, kjer jih nek stoji cel bataljon. Zajeli so o ti priliki več begunov, ktere so v Tolmin gnali in tam so prejeli zaslepljeni siromaki žalostno plačilo svoje nezvestobe. Naj bi bilo to vsem njihovim bratom v svarilen izgled."²¹ Torej dovolj snovi za to protivojno pesem. Mlado deklet hiti mimo cerkve in samostana v daljni, samoten kraj, k neblagoslovjenemu grobu. Ker je ta kraj blizu rečnega proda, je gotovo ob Soči. Tu je pokopan njen zaročenec, zato je tu zanje svet kraj;

¹⁶ Zvon 1880, 145 (15. maj); Poezije I, str. 126.

¹⁷ Poezije I so izšle 17. aprila 1882, 10. jun. je izšla v Slovencu ostra nepodpisana kritika mnogih Gregorčičevih pesmi; kritiko pripisujejo Antonu Kržiču, katehetu na ljubljanskih uršulinskih šolah.

¹⁸ Ljubljanski zvon 1882, 494 (1. avg.); Poezije IV, 119.

¹⁹ Zvon 1878, 81 (15. marec); Poezije I, 46.

²⁰ Dolenc J.: Tutova voda. Planinski vestnik 1975, str. 73.

²¹ Novice 13. jul. 1859, 220, Dopis Jos. Levičnika iz Železnikov.

tu bo pokleknila in v solzah molila za "dragega mrlča", čigar grob ni označen niti s križem niti s kamnom. A zakaj je moral umreti?

*Zapustil bil zastavo je,
saj vem, po kom kopneč!
A plačal željo z glavo je,
plačuje jo trohneč.*

Pesem je protest proti brezsrčnemu militarizmu: marsikdo noče sovražiti in ubijati ljudi, ki jih še nikoli prej ni videl in ki mu niso nič žalega storili. Hoče le k ljubljenemu dekletu in se predati osrečujuči ljubezni. Ni čudno, da je humanist Fran Erjavec ob tej pesmi zapisal: "Prekrasna!" Henrik Tuma pa v svoji noveli *Dva križa* iz prve svetovne vojne prikazuje dva podobna resnična primera s soške fronte.²²

Ozkosrčni Kržič se je v svoji že omenjeni kritiki obregnil tudi ob pesem, češ da romarica hiti mimo svetih krajev k neblagoslovljenemu grobu. Pesnik se ni vdal in je v *Obrambi VIII*²³ ta očitek zavrnil:

*Pobožna mladenka je naša Slovenka
in rada gre v cerkev, ko zvon zaklenka;
če danes pa "mimo cerkve" hiti
na grob, kjer počiva nje zarocenec,
ne lučaj je s kamenjem, stari Slovenec,
pomislí, da danes - nedelja ni!*

Tudi pesem *Vojakove neveste poroka*²⁴ je pesem o ljubezni preko groba, neke vrste Leonora. Uporabil je tudi starodavni poročni običaj, ko so družice pripravile in okinčale nevesto za poroko. To bo nenavadna poroka v kozmičnih sferah:

*Drevi pojdemo k poroki,
ko bo polno zvezd nebo!
Tam na zvezdnatem oboki
čaka me srce zvestó.

Tam se v veke bom združila
z njim, ki bil mi tod je zvest:
kar je bridka smrt ločila
mila smrt zedini spet!*

Avstrija je po porazu 1859 izgubila Lombardijo; ravno čez sedem let, na kresni dan 1866 je bila spet poražena pri Custozi in je zaradi tega izgubila še Benečijo. Tako se je Italija bližala Posočju in ni bilo jasno, kje se bo ustavila. V Tolminu na

²² Tuma H.: Izza velike vojne. N. Gorica 1994, str. 21.

²³ Ljubljanski zvon 1882, 494 (1. avg.); Poezije IV, str. 119.

²⁴ Zvon 1879, 376 (15. dec.); Poezije I, str. 132.

okrajnjem glavarstvu je bila panika, uradniki so se pripravljali na beg. V Kobaridu pa so ustanovili občinsko stražo 145 mož in stregli ranjencem, kot poroča kaplan Žnidarčič: "Naša občinska uradnija pa ne misli nikamor bežati, ona dela na vso sapo, da bi ranjencem dobro teknilo, ker so neprestrašeno pa stanovito branili pravice cesarstva."²⁵ Tudi v drugih obmejnih občinah so poslali stražnike na mejo. To je kasneje vpesnil v pesmi *Stražniki*²⁶, ki izpričuje odločnost v obrambi domovine:

*Naj le preté sovražniki,
preže naj krog in krog,
saj mi smo doma stražniki
in z nami drug je mnog.*

V Slovanu je pet let po objavi vojaškega cikla priobčil pesem *Odlikovanje*²⁷, ki prikazuje vladarja na bojnem polju, kako s svetinjo odlikuje najhrabrejše. Eden od njih odkloni odlikovanje in ga pripne najbližnjemu padlemu tovarišu:

*Kar meč, kar strel jih je pomoril,
v tem enem sem odlikoval;
teh slednji manj kot jaz ni storil,
več kot mi vsi je žrtvoval.*

Vladar in spremljevalci se ob tem dejanju molče odkrijejo.

Dejstvo, da je Italija po priključitvi Benečije zasedla staro beneško mejo na Kolovratu in Matajurju in tako spravila pod svojo oblast tudi slovensko Benečijo in Rezijo, je pesniku zbudilo občutek ogroženosti. Ta je vzrok za nastanek drugega dela pesmi *Soči*²⁸, ki za razliko od drugih vojaških pesmi preroško napoveduje vojne spopade ob Soči v prihodnosti. Uresničili so se v prvi in drugi svetovni vojni. Anton Slodnjak misli, da je to tudi pesnikov odgovor na ustanovitev "Italie irredente" 1878. Z neprekozljivim mojstrstvom, z notranjo rimo in zvočno podobo nam je ustvaril vizijo tega spopada:

*Nad tabo jasen bo oblok,
kroz tebe pa svinčena toča
in dež krvav in solz potok
in blisk in grom - oh, bitva vroča!
Tod sekla bridka bodo jekla
in ti mi boš krvava tekla ...*

V rokopisu za Poezije je 1881 dodal še dva verza na koncu:

²⁵ Slovenec 1866, 237.

²⁶ Zvon 1879, 282 (15. sept.); Poezije IV, str. 175.

²⁷ Slovan 1885, 17 (15. jan.); Poezije II, str. 99.

²⁸ Zvon 1879, 225 (1. avg.); Poezije I, 85.

*Na zemlji tvoji tujcev tropi
naj ne dobodo ni - grobóv.²⁹*

Marjan Štrancar je mnenja, da je šele s tem dodatkom pesem celota.³⁰ A pesnik se je najbrž zavedal, da je v svojem nacionalističnem zanosu šel predaleč in kršil eno osnovnih človeških pravic - pravico do groba. Verjetno je bil tega mnenja tudi Erjavec in zato je verza pred natisom črtil, in to zelo izrazito. Danes vemo, koliko teh kršitev je bilo med drugo svetovno vojno in kako so obsojanja vredne. Tudi zaključek pesmi z utopitvijo sovražnikov ne navdušuje več, zaradi tega se na italijanski strani še sedaj pojavljajo trditve, da je Gregorčič začetnik slovenskega nacionalizma (nedavni članek v tržaškem Piccolu). V sodobnosti naj bi Soča postala most prijateljstva, ne pa sovraštva dveh sosednjih narodov. Meja pa naj bi po vključitvi Slovenije v evropsko unijo sploh ostala samo formalnost.

V že omenjenem rokopisu Poezij je tudi zapis o ureditvi vojaškega cikla. Za skupni naslov je sicer predvidel prostor, ki pa je ostal prazen. Potem je naslednja razporeditev pesmi:

1. Cesarski razglas
2. Slovó
3. Oj, z Bogom, ti planinski svet!
4. Vojaci na poti
5. Stražniki
6. Nebó zrcalo
7. Ohrani Bog te v cveti!
8. Za dom med bojni grom!
9. Dekletova molitev
10. Po bitvi
11. Vojákove neveste poroka

Žal je potem to zasnova razdrl in sprejel v Poezije 1882 samo pet pesmi; nekaj jih je objavil v Poezijah 1888, ostale pa je objavil postumno Ksaver Meško v Poezijah 1908. Anton Askerc je obžaloval, da pesnik ni objavil celega cikla že v prvem zvezku Poezij, ker so se mu te pesmi zdele "krasne". V Mohorjevi izdaji Poezij 1908 je Anton Medved objavil kar 8 vojaških pesmi; od teh jih je 5 ilustriral Anton Koželj.

Seveda so Gregorčičeve vojaške pesmi postale zelo aktualne v vojni med Italijo in Avstrijo 1915-1918. Rudolf Andrejka jih je v nemškem prevodu objavil v zbirki Slowenische Kriegs- und Soldaten-Lieder z barvnimi ilustracijami Antona Koželja leta 1916. Sploh je avstrijska vojaška propaganda pretirano in včasih ne čisto pošteno izrabila Gregorčiča, npr. vzela je samo zadnji kitici iz pesmi Rومarica, ki je v bistvu protivojna pesem. Marijan Breclj je raziskoval razglednice te propagande in ugotovil: "Ena od avstrijakantskih razglednic kaže Gregorčiča kot osrednjo figuro, kako predstavlja cesarju Francu Jožefu predstavnike slovenskega naroda, druga pa Sočo in strelski jarek ob njej z vojaki, pripravljenimi za

²⁹ Rokopisni oddelek NUK Lj., Ms 606.

³⁰ Štrancar M.: Za Gregorčičovo Soči. Jezik in slovstvo 1988/89, 77.

napad. V levem gornjem kotu pa sta doprsno upodobljena, tesno drug ob drugem, Simon Gregorčič in cesar Karel."³¹

Vendar štejemo ravno razglednice s soške fronte za najbolj izvirne. Natisnjene so bile večinoma v obsežni seriji Vojska v slikah pri založbi Ilustrirani glasnik v Ljubljani. Ilustriral jih je Maksim Gaspari in jim dal vso izrazitost ilustrativnega pripovedništva na osnovi kitic ljudskega pesništva in še posebej pesmi Simona Gregorčiča, cigar drobni portret kot vinjeta dopolnjuje celostno podobo razglednice.³² Prav te razglednice so zbudile pozornost vojaškega cenzorja Dominika Stribrnja, da se je kot češki literarni zgodovinar začel strokovno ukvarjati z Gregorčičem in o njem napisal knjigo, ki smo jo v prevodu dobili tudi Slovenci.

Razglednica iz prve svetovne vojne (avtor Hinko Smrekar)

Uglasbitev Gregorčičevih vojaških pesmi je doslej registriranih 29, mogoče je kje še kakšna neregistrirana. Pretežna večina je za moški, le redke so za mešani zbor, kar je glede na vsebino razumljivo. Največkrat je bila uglasbena pesem Oj zgobom, ti planinski svet (8: Aljaž, Kimovec, Premrl, Sattner, Vilhar, Volarič, Vračko, Vodopivec). Uglasbene so bile še Soči (6: Aljaž, Holman, Dev - za moški in mešani zbor, Šček, Železnik), Ohrani Bog te v cveti (Ipavec G., Laharnar, Nedved, Vodopivec), Vojaki na poti (Krek G., Krek V., Ocvirk, Vodopivec),

³¹ Breclj M.: Gregorčičeva podoba v delih slovenskih likovnih umetnikov. Primorska srečanja 1986, 319.

³² Šerbelj F.: O slovenskih razglednicah iz prve svetovne vojne. Antologija J. Povšeta, Oblaki so rudeči, Trst 1988, str. 209.

Stražniki (Ipavec B., Nedved). Za dom med bojni grom (Sattner, Volarič), Vojaške neveste poroka (Vodopivec).³³

Če se na koncu se enkrat ozremo na Gregorčičeve vojaško poezijo, lahko rečem, da je tako po kvaliteti kakor tudi tematiki zelo različna: poleg navdušujočih pesmi so tudi protivojni motivi. Vsekakor pa je pomembna izpoved o tedanjem življenju in trpljenju slovenskega ljudstva.

MOTIVI MILITARI NELLA POESIA DI GREGORČIĆ

(Riassunto)

Stimolo alla composizione delle poesie militari erano per Gregorčič dapprima i canti militari popolari che egli ebbe occasione di ascoltare nel paese natio sin dall'infanzia. Lì cantavano i giovani in occasione della leva e in procinto di andare a fare il servizio militare, che sino al 1868 durava sette anni. Un altro stimolo erano invece i conflitti militari nelle vicine province dell'Italia settentrionale tra l'esercito austriaco, in cui c'erano numerosi soldati sloveni, e l'esercito italiano in formazione, negli anni 1848-1866. I combattimenti ebbero il suo apice nella battaglia presso Solferino il 24. 6. 1859, che per il numero delle vittime superava tutte le battaglie precedenti. Gregorčič riviveva questi scontri indirettamente negli anni del ginnasio e degli studi di teologia, esprimendoli in forma poetica per lo più negli anni 1879-1880 e pubblicando nella rivista viennese Zvon di Stritar (con lo pseudonimo di Bojan) un ciclo di 11 poesie militari. Fuori da questo ciclo pubblicò in quegli anni anche la poesia antimilitarista "Romarice" e la "fatidica" poesia sul futuro fronte isontino. Nel ciclo sopra accennato inserì pure due poesie, sostanzialmente d'amore, nascondendo in tal modo i suoi sentimenti al momento del congedo dalla maestra Dragojila Milek. Si tratta di svariati motivi, addirittura contradditori: dall'entusiasmo guerresco all'avversione alla guerra. Queste poesie furono particolarmente attuali durante la prima guerra mondiale per il fatto che la propaganda austriaca militare austriaca pubblicò per i singoli versi delle poesie popolari di Gregorčič una serie di cartoline postali illustrate dal pittore Maksim Gaspari. Sinora risultano inoltre musicate 29 poesie militari di Gregorčič.

JOSIP BALIČ (1854-1933), ŠOLNIK IN ZGODOVINAR

Branko Marušić

V svoji publikaciji *Slovensko učiteljišče v Kopru 1875-1909* je Srečko Vilhar zapisal, da o publicistu Josipu Baliču ni podatkov in ga zato ni predstavljal med uglednimi kulturnimi ustvarjalci z učiteljišča v Kopru.¹ Le malo pred izidom Vilharjeve publikacije je izšel prvi zvezek (1974) *Primorskega slovenskega biografiskega leksikona*, ki je Josipa Baliča prikazal kot učitelja in kulturnega zgodovinarja; prikazani življenjepisni podatki so skopi in nepopolni (ni podatkov o Baličevi smrti). Ob stopetdesetletnici rojstva pesnika Simona Gregorčiča se želimo spomniti Josipa Baliča ne le kot Gregorčičevega sodobnika, znanca in sorodnika, marveč tudi in predvsem kot domoznanskega pisca, čigar delo je skorajda izginilo v pozabjo.²

***

Josip Balič se je rodil 14. marca leta 1854 v Šempetu pri Gorici zakoncem blažu (v krstni knjigi šempetske duhovnije je priimek zapisan v obliki - Blasig) in Ani, rojeni Bufulin. O njegovem začetnem šolanju ni podatkov.³ V Gorici je kot gojeneč malega semenišča obiskoval gimnazijo (1867-1875) in med svojimi gimnaziskimi profesorji se spominja Frana Levca (ta je na goriški gimnaziji učil v šolskem letu 1872-1873), takrat je bil Balič šestošolec.⁴ Po končani gimnaziji se je odločil za bogoslovje. Po treh letnikih pa je studij opustil in je leta 1881 maturiral na učiteljišču v Kopru.⁵ Po končanem šolanju se je zaposlil kot učitelj, služboval je v Šmarju pri Kopru do konca leta 1886. Vrnil se je na Goriško in o svoji odločitvi je sporočal v pismu iz Solkana (31. 12. 1886) svojemu profesorju in osnovnošolskemu nadzorniku Vjekoslavu Spinčiču:

"Ker se mi je obljudila služba podučitelja v Kanalu, bil sem prisiljen Koper nagloma zapustiti. Nastanil sem se za nekaj dni pri v. č. župniku Solkanskem, jutri pa odrinem v Kanal ter nastopim svojo službo. Žal mi je, da mi ne bo več mogoče pri posojilnici pomagati. Kadar sestavite račune ter jih obeni zbor potrdi, prosim pošljite mi 1 izkazek."⁶ Balič je pismo končal s prošnjo, da bi mu Spinčič priskočil

¹ Koper 1976, 71. Poleg Baliča omenja Vilhar še Stjepana Žižo in Franca Turka (o njem piše PSBL, 16, 92-93).

² Baličeve izsledke s pridom izkorišča *Kronika Rihemberka - Branika* (Branik 1994). Kraje biografske podatke o Baliču prinaša brošura *Brje, sončna vas vipavška*. Brje 1985, 22-23.

³ Podatki so iz župnijskega arhiva v Šempetu pri Gorici. O Baličevih službenih letih piše M. Lavrenčič - Pahor, *Primorski učitelji*. 1914-1941. Trst 1994, 69.

⁴ Soča 30. 9. 1887, štev. 40.

⁵ Istra 3. 9. 1937, štev. 35.

⁶ Arhiv Hrvatske Zagreb, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčiča, kut. 71/276; *Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčiča. Inventar*. Zagreb 1993, 81. Solkanski župnik je bil takrat Janez Kolavečić, kaplan pa Josip Godnič.

³³ Pirmik M.: Gregorčičeva pesmarica. 1944. Str. 19-23.

Klanjšček M.: Katalog uglasbitez Gregorčičevih pesmi v NUK, seminarska naloga, tipkopis.
Mlakar S.: Seznam Vodopivecovih uglasbitez Gregorčičevih pesmi, rokopis.

na pomoč "z malo svotico", ker je potrošil vse prihranke med bivanjem v Kopru in na poti iz Kopra v Solkan. 7. januarja 1887 se je iz Kanala ob Soči zahvaljeval Spinčiču za "dobrohotnost" in svoje prve vtise strnil: "Jaz sem prišel iz dežja pod kap. Misil sem, da so šolske razmere na Goriškem kaj bolje, nego v Istri, a na tukajšnji dvorazrednici so še slabše. Sto in štirideset razposajenih paglavev, kateri so dalj časa same ženske zastonj krotile, imam na hrbtnu. Gorje meni, prevaril sem se! Tudi plača je majhna: kvartir in 300 fl. Če se torej v koprskem okraju kje kakšna ne pretežavna nova šola ustroji, se Vam gorko priporočam ter prosim, da mi javite, ker tukaj gotovo ne budem mogel dolgo shajati. Sicer pa Vam je dobro znano, da sem moral ta nesrečen korak storiti, ker 'sila kola lomi' in človek 'mora trebuhom za kruhom'.⁷

Baličeve gmotne razmere so se kmalu popravile, saj ga je okrajni šolski svet za Kanal že 28. januarja 1887 imenoval za provizoričnega učitelja z letno plačo 480 goldinarjev. V Kanalu je ostal do 12. februarja 1888.⁸ Potem ga je službena pot vodila po raznih krajih Primorske. Bil je učitelj na Brjah (1888-1890), v Avčah (1890-1893, 1894-1896) ter v pripravnici na Proseku. Od leta 1896 je služboval na slovenski šoli v Ločniku (do leta 1903), sledilo je službovanje na Vrhu sv. Mihaela⁹ in nato še na Vogrskem (1914-1916).

V Ločniku je živel in deloval v narodnostno mešanem okolju. Razmere so se zrcalile tudi v delovanju šole. Da bi opozoril slovensko javnost na pomen šole, ki deluje v neposredni romanski soseščini, je sestavil tiskano spomenico¹⁰ in jo poslal nekaterim pomembnim osebnostim:

Veličastni gospod!

Osoda me je dovedla za učitelja na slovensko šolo v Ločniku. Jaz sem tukaj prvi def. učitelj, a bojim se zeló, da budem tudi zadnji, ako ne dobim pri zavednih Slovencih krepke zaslombe in podpore. Ločniški Furlani so namreč izjavili, da ne bodo mirovali, dokler se slovenska šola pri njih ne uniči. Zato je podpisani izzivanju sramotenu noč in dan izpostavljen. Tukajšnji Slovenci pa so le ubogi koloni, prav pohlevne in nevedne ovčice, ki se ustrašijo vsake sapice od nasprotne strani. Slovenska šola je za-nje sicer ustanovljena, pa oni te velike dobrote ne spoznavajo, niti ne cenijo. Zato je šolska hoja zeló neredna in učila primanjkujejo splošno. Laški krajni šolski svét, se vé, da nič ne stori, da bi se žalostne razmere kaj zboljšale. Z roditelji strogo postopati pa ne kaže, ker sicer bi upisali otroke v laško šolo. Treba je torej otroke in starše z darovi in z vsemi mogočimi sredstvi vabiti in pridobiti. Ker pa je "nervus rerum gerendarum" denar, zato sem sklenil obrniti se na nekoje narodnjake, prijatelje in znance, da mi v tej stvari pomorejo in težavno stališče vsaj nekoliko zlajšajo. Tako je delal moj prednik č. g. Davorin Cenčič in tako moram nadaljevati tudi jaz. Nadejam se torej, da mi veličastiti gospod v tako

važni zadevi podpore ne odrečete ter da mi po poštni nakaznici v kratkem kaj malega določljete. V ta namen se toplo priporočam in s spoštovanjem beležim.

Vam udani

*Ločnik pri Gorici,
dne 12. novembra 1896.*

*Josip Balič
učitelj - voditelj*

Na Baličev poziv sta se oglasila tudi pesnik Simon Gregorčič in Vjekoslav Spinčič. Gregorčič je poslal v Ločnik po nakaznici po dva goldinarja s pripombo "ad petitionen domini Balić"¹¹, Spinčič pa pet goldinarjev, ki so jih prispevali (vsak po 1 goldinar) državni poslanci Josip Kušar, Fran Povše, Matko Laginja, Viljem Pfeifer in Spinčič sam. Gregorčičev dar slovenskim šolarjem iz Ločnika je prvič povezal pesnika in učitelja Baliča. Še močneje ju je povezala Baličeva poroka (20. 8. 1902) z Amalijo Čebrom (1857-1932), sestro Lojzeta, ki se je leta 1876 poročil z pesnikovo mlajšo sestro Katarino. Amalija Čebrom je dolga leta gospodinjila pesniku Gregorčiču, ali kakor je Balič zapisal v pismu Vjekoslavu Spinčiču: "moja soproga, bivša postrežnica pesnika S. Gregorčiča."¹² Med službovanjem v Ločniku je Balič dosegel drugi placični razred.

Zadnje Baličeve službeno mesto pred začetkom vojne v Posočju je bilo Vogrsko. Leta 1916 se je podal v begunstvo, živel in učiteljeval je na Primskovem pri Litiji. Po končani vojni se ni vrnil domov, prejel je jugoslovansko državljanstvo in leta 1921 stopil v pokoj. Med leti 1921 in 1927 je učil nekatere predmete na cistercijanski gimnaziji v stiškem samostanu, kjer sta s soprogo tudi živelka kot podnajemnika. Leta 1931 sta se zakonca naselila v Ljubljani, soproga je tu umrla na začetku leta 1932.¹³ Čez leto dni - 2. marca 1933 - je umrl tudi Josip Balič, potem ko je zadnjih pet mesecev življenja prebil v ljubljanskem zavetišču sv. Jožefa.¹⁴ Baličeva pisna zapuščina je prišla v roke učitelja in krajevnega zgodovinarja Pavla Plesničarja,¹⁵ ki je za objavo priredil Baličeve spomine na pesnika Simona Gregorčiča (18).

***

Baličovo zanimanje za domačo zgodovino se je začelo v gimnaziji zlasti pod vplivom semeniškega profesorja in ravnatelja semeniške knjižnice Štefana Kociančiča. Z njim se je mladi Balič seznanil na svojevrsten način. Ko je pod vplivom svojega gimnazijalnega profesorja Frana Levca v anonimnem pismu (pravzaprav v dveh pismih) očital Kociančiču v jezikoslovnih pogledih starokopitnost, je Kociančič v odgovor na pismo "golobradega fantina"¹⁶ menil, "ker je sicer pismo

¹¹ Istra 3. 9. 1937, štev. 35.

¹² Arhiv Hrvatske Zagreb, Rukopisna cestavština Vjekoslava Spinčice, kut. 118/115.

¹³ Pismo župnijskega urada Stična, 25. 1. 1994.

¹⁴ Slovenec 3. 3. 1933, štev. 52.

¹⁵ Hčerka Pavla Plesničarja dr. Vela Tuma je Baličovo zapuščino 24. 12. 1993 izročila Raziskovalni entitet Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU v Novi Gorici, ta pa jo je predal Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici.

¹⁶ Glas 4. 12. 1874, štev. 49.

⁷ N. o. m., kut. 72/9.

⁸ Baličeve pripombe (zapuščina) na članek Alojzija Verča o kanalski šoli (*Poročilo o stanju ljudskega šolstva v okraju goriškem za leto 1905-1906*. Gorica 1906, 26-29).

⁹ Poročilo o stanju... 37.

¹⁰ Arhiv Hrvatske Zagreb, Rukopisna cestavština Vjekoslava Spinčice, kut. 82/223-223a.

anonimno ni vredno, da se mu daje očiten odgovor.¹⁷ Zavoljo tega napada se je pri Baliču "začela vest oglašati"¹⁸, napisal je Kociančiču opravičilo in ga še osebno prosil za odpuščanje: "od tega časa mi je bil ranjki Štefan Kociančič najbolji prijatelj". Kociančič je Baliča vpeljaval v krajevnozgodovinske raziskave. Mladi Balič mu je pomagal pri pisanju kronike sempetske fare¹⁹, pri kroniki Vogrskoga.²⁰ V stikih sta ostala tudi potem, ko je Balič služboval v Istri. V dveh pismih (9. 2. 1881 in 12. 8. 1881) je Kociančič usmeril Baliča na raziskovanje osebnosti iz literarne zgodovine Goriške; opozoril ga je na pisatelja Štefana Kemperleta, na pridigarja Matevža Černica, na pridigarja Filipa Jakoba Kaffola in druge.

Prva Baličeva objava je iz leta 1883, ko je v tržaški Edinosti prikazal Janeza Svetokriškega (1), ki je v publicistiki tistega časa spodbudil nekaj objav.²¹ K Svetokriškemu se je vračal tudi še kasneje (10). Leta 1887, ko je bil učitelj v Kanalu, je objavil štiri članke iz goriške preteklosti (2, 3, 4, 5). Odkril je pedagoga Gregorja Grbca (2), dotej je bil poznan kot Herbicchio, raziskoval je življenjsko pot Jožefa Cusanija (3) in našel njegovo knjigo *Christianus moribundus*²² ter po Codelliju povzemal, da je Cusani avtor knjige *Catechismus slavonicus*. Balič je svoje raziskovalno delo opravljal po župnijskih arhivih, izpisoval si je podatke, zrazen pa je nekoliko nasilno slovenil imena, ki so bila v dokumentih zapisana v latinski obliki. Tako je Cusani postal Kosan, vrtojbenski duhovnik Politius Polie, Herbiechius (Erbicchio) pa Grbec.

Po prvih objavah iz leta 1883-1887 je kot krajevni zgodovinar za dolgo let umolknil.²³ Leta 1905 je v dolgem poročilu in oceni obdelal Kutinovo knjižico *Opis Št. Mavra* (7, 9). V oceni se je spuščal predvsem v etimološke pripombe, nanje je Kutin odgovoril. Pisal je goriški arkadijski akademiji iz konca 18. stoletja (8); v članku se je dotikal tudi slovenskih problemov in tako ugotovil, da je v Gorici leta 1800 izšel slovenski katekizem²⁴ (izvod je hranišč Balič; danes je očitno izgubljen). Napisal je dalje članek o zgodovinarju Martinu Bavčerju (11), članek ne izzveni kot kritični zapis, pač pa hvalnica Bavčerjevim spisom. Balič je tudi predlagal, da bi njegova dela objavil in založil goriški deželnini zbor.

Štiri naslednje Baličeve objave (12, 13, 14, 16) je omogočilo poznavanje farnega arhiva v Rihemberku (današnjem Braniku). Balič je odkril rihemberškega župnika Matijo Trošta (živel v Rihemberku od 1. 1707, tu je tudi umrl 16. 11.

¹⁷ Glas 9. 10. 1874, štev. 41.

¹⁸ Soča 30. 9. 1887, štev. 40.

¹⁹ Parochia Sancti Petri prope Goritiam. *Folium periodicum archidioecesis Goritiensis* 4/1878, 132-136, 150-153, 169-170, 187-192.

²⁰ Vogrško. *Folium periodicum archidioecesis Goritiensis* 6/1880, 330-345.

²¹ Tako je na primer goriška Soča (6. 6. 1878, štev. 23) objavila Svetokriškega pridigo o zmagi nad Turki. O Svetokriškem je pisal v *Soci* (19. 7. 1878, štev. 29) nekdo, ki se je podpisal B-č (zelo verjetno Ivan Berbuč). I.B. (Ivan Berbuč) je za objavo pripravil tudi izbor spisov Svetokriškega (Soča 1895, štev. 33, 36-38, 42-44, 48, 50).

²² Glas 27. 8. 1875, štev. 35.

²³ Tako je objavil strokovne članke (6). V Gorici (6. 8. 1901, štev. 62) pa je izjavil, da ni pisec člankov, ki izhajajo pod naslovom "Iz učiteljskih krogov."

²⁴ Pavel Plesničar, *Narod naš dokaze hrani*. Ljubljana 1940, 7 (enota 9a); Andreina Jejčič, *Slovenska tiskana beseda v tiskarnah na Primorskem 1607-1918*. Nova Gorica 1989, 2 (enota 9).

1729), ki je podobno kot župnik v Prvačini Noctua,²⁵ vpisoval v cerkvene matrike tudi dogodke iz vsakodnevnega življenja v kraju. Tako je na podlagi Troštovih zaznamkov opisal cesarsko slovesnost v Rihemberku pomladni leta 1716, pisal o veliki suši na Goriškem leta 1718, opisal kaznovanje (na smrt) matere, ki je umorila svojega komaj rojenega otroka (1714) in po Troštovih zaznamkih v mrlški knjigi rihemberške župnije opisal kmečke nemire v kraju v sklopu upornega gibanja primorskih kmetov leta 1713.

Dasiravno spodaj objavljeni popis Baličevih objav ne zajema vsega, kar je objavil za življenja, pa lahko sodimo, da je članek v Slovencu leta 1917 (17) ena zadnjih, če ne zadnja objava. V vojnem času se je lotil obravnavanju slovensko-furlanskih razmerij. S Furlani se je intenzivno ukvarjal zadnja leta življenja. Njegovo zanimanje kaže zapuščina, v kateri je ohranjeno nekaj začetih spisov. Med temi je prikaz življenja in dela furlanskega pesnika Pietra Zorutija (Pieri Zorut). Podatke za spis je iskal tudi pri župniku Ivanu Remcu²⁶ v Slovrencu v Brdih, bila sta si znanca še iz časa, ko je Balič učiteljeval na Vogrskem. Remec pa je bil tam za župnika. Pomembnejši od Baličevega pisma (ohranjen koncept, 5. 4. 1927) je odgovor župnika v Slovrencu, vreden, da se na tem mestu v celoti in nespremenjeno objavi:

Spoštovani gospod nadučitelj!

Na Vaše pismo 5/4 t. l. Vam komaj danes odgovorim, Kaj je temu vzrok? Pismo sem dobil ravno v času, ko smo imeli z velikonočnim spovedovanjem veliko opravila in dela - prišla je velika noč - nisem takrat vtegnil; sem odločil da po veliki noci. Po veliki noči, ko sem mislil pisati, mi je manjkal napis spominske plošče pesnika Zorut-a, ki se nahaja v gradu v Ložah. Grad pa je od župnišča 1 1/2 uro oddaljen... Zato torej sem odlašal z odgovorom. In danes Vam odgovarjam, če tudi tandem aliquando, Oprostite!

Torej ad rem! Pesnik Peter Zorut je bil rojen na Ložah v gradu, ki je spadal do 1. 1926 pod mojo župnijo: Slovenc pri Neblem. Lani namreč je škof mojo župnijo zaokrožil tako, da Lože so se pridružile kuraciji pri Dolenjah, drugi 2 vasi pa: Britof v Neblem in Kozarno so se priključile moji fari. Pesnik je bil krščen v Slovrencu: v krstni knjigi je pisano dobesedno takole:

Lonzano die 28. Xbris 1792.

Petrus, Joannes, Maria filius legitimus et naturalis Illmo Dni Etories filii defti Illmo Dni Petri Zoruti et uxoris ejus Illmae Dnae Hyaciniae filiae Dni Petri Antonii Bonini, Heri hora 16. natus, hodie baptizatus est a me Valentino Sfiligoj vic. S. Laurentii de Nebula. Levante patrino Illmo Dno Francisco de Ruberis, assistente Illmo Dno Friderico Bojani.

Na dvorišču gradu v Ložah, na steni je vzidana plošča z 'glavo' (relief) pesnika in napisom:

*Il XXVII dicembre del MDCCXCII
Pietro Zorutti*

²⁵ *Folium periodicum archidioecesis Goritiensis* 5/1879, 132-133, 145-148.

²⁶ Remec je bil rojen v Šempasu 22. avgusta 1864, umrl je v Idriji 27. marca 1951.

*qui aperse gli occhi alla luce del suo Friuli
del quale tutto senti e ridisse la poesia.*

Na Ložah govorí že furlanski, so pojurlančeni Slovenci, skoraj vsi z priimkom: Šfiligoj. Grad je oče pesnika "Hektor" zapravil ter ga prodal duhovniku Frisacco iz Karnje doma. Duhovnik, gospodar, je umrl star, a ne v gradu marveč drugod - na drugem posestvu, morda v Fagagnia blizu Vidma. Starisi pesnika so bili lastniki, a pozneje je oče njegov ostal tam kot navaden oskrbnik. Jezil se je, bojda pesnik (tako mi pravil te dni nek domaćin, ki je poštni ravnatelj v Trstu v pokoju), da je oče zapravil posestvo, ker ni imel sredstev, da bi zmogel studirati ter več postati kot navaden finančni uradnik. Pesnik Zorut je rad bil v družbi duhovnov pri kakih pojedinah, kjer je svoje pesmi zlagal in recitiral. Je rad pil - uradnik ni bil posebno dober - bil je veseljak. V politiko se ni nikdar rad mešal. - Moja fara se imenuje: Šlovrenc pri Neblem. - 'Neblo' je hrib na katerem se nahaja cerkev sv. Nikolaja, ki je zelo stara - v kateri so imeli plemenitasi svojo grobenco; ta cerkev je starejša, kot moja farna cerkev - od tod: Šlovrenc pri Neblem; kakor tudi: s. Lorenzo di Mossa - s. Giovanni di Manzano itd. - Glede narodnosti v moji fari je takole: Do danes so vsi Slovenci, znajo pa povečini furlanski. Smo pač na meji Furlanije. Dokler bo tukaj v cerkvi duhovnik slovenski učil - ni se bati poitaljančenja, če bo pa v cerkvi se oznanovala bo beseda v ital. jeziku, potem je zapečatena usoda slov. jezika - Le ta je ves poduk v ljudski soli v italijanskem jeziku, samo krščanski nauk je še slovenski, a, letos moramo rabiti dvojezičen katekizem: na eni strani italijanski, na drugi slovenski. Počasi, počasi bo tudí kršč. nauk v ital. jeziku. Učiti ga bodo morali gg. učitelji; mi bomo ga učili zunaj sole v slovenskem. - Jaz sem tukaj od 1. 1920. Prišel sem naravnost iz begunstva v Šlovrenc. Bi bil prišel na Vogersko, če bi mi ne bil nasprotnik tedanji župan Franc Beltram. Ker nisem hotel se prepirati, sem misil prvotno ostati na Štajerskem v župniji: 'Čresnjica' blizu Konjic, ali prevzeti mi ni hotel dati 'demissionales'. Nato sem se po dolgem obotavljanju vrnil domov - a ne na Vogersko marveč v Šlovrenc. Sem zadovoljen.

Jaz mislim služiti naprej, dokler bo mogoče; je pomanjkanje duhovnov skof ne pusti iti v pokoj. Blagovolite pozdraviti prav lepo Vašo gospod! Želec vam zdravje in dolzega življenja Vas pozdravlja

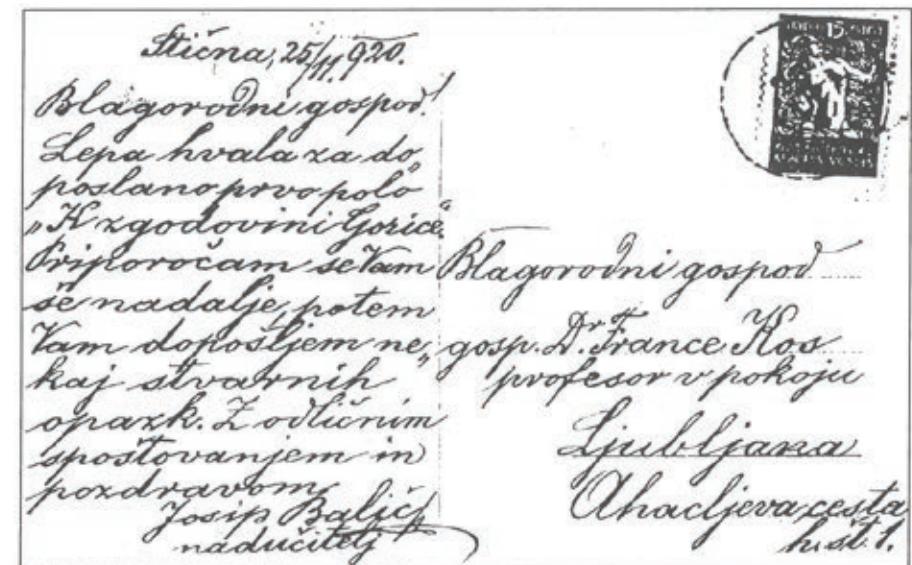
Vam udani
Ivan Remec, dekan.

Šlovrenc, 23/9 27.

Poleg objavljenega je v Baličevi zapisčini še par pisem, ki jih je prejel kot odgovor na zastavljena vprašanja v zvezi z domoznanskimi raziskavami. Tako velja omeniti vsaj pismo (16. 7. 1920) in dopisnico (27. 8. 1920) dr. Franca Kosa,²⁷ pismo dr. Antona Breznika (24. 11. 1921) in dopisnico vipavskega dekana Matije Erjavca (23. 6. 1905). Poleg že omenjenega osnutka članka o pesniku Zoruttiju je

²⁷ Dve Baličevi pismi, eno namenjeno Francu Kosu (Stična, 25. 11. 1920), drugo neznanemu naсловniku (Stična 17. 6. 1920) sta ohranjeni v zapisčini Franca Kosa (Zgodovinski institut ZRC SAZU, Ljubljana).

v zapisčini še nekaj podobnega gradiva o Rihemberku, o kanalski šoli, o Svetem Križu na Vipavskem (dopolnila in povzetki Medveščkove brošure),²⁸ o luteranstvu na Goriškem, o goriški arkadijski akademiji in štiri variante rokopisa Zgodovinsko - slovstvene drobtinice, v katerem je prikazal življenjepise Martina Bavcerja, Jožefa Cusanija, Štefana Kemperleta, Matije Černica, Štefana Kociančiča, Matevža Dragonje, Antonia Muznika, Gregorja Grbea.

Razglednica, ki jo je pisal J. Balič dr. Francu Kosu 25. novembra 1920 (Zapuščina F. Kosa, Zgodovinski institut ZRC SAZU, Ljubljana)

Zbiral je tudi gradivo o vasi Brje na Vipavskem in prav na podlagi zbranih podatkov je želel svoje učiteljske tovariše navdušiti, da bi po zgledu učiteljev postonjskega okrajnega glavarstva²⁹ izdali domoznansko knjigo za goriški okraj ali pa morda celo deželo. Koncept opisa vasi Brje je ostal v zapisčini. V zapisčini je ostal tudi naslednji zapis ob dvajsetletnici smrti pesnika Simona Gregorčiča:

Dne 24. novembra 1906 je zatisnil svoje truda polne oči naš dični pesnik Simon Gregorčič. Z njim je izgubila mati Slovenija svojega najboljšega sina, ki jo je ljubil "iz srca globin" in ji služil s častnim srcem, poln dobre volje in plemenite misli, prepinen moškega duha, ko je bilo treba braniti ljubljeno mater pred domaćimi in tujimi neprijatelji. Njegove vzvišene napore drugih rodoljubov, ki so v praksi dvigali ugled slovenskega ljudstva, je ljubi Bog obilno blagoslovil, vstajale so čitalnice, snovala so se društva, priali so se tabori, dvignilo se je solstvo, zidale so se mogočne stavbe, narodna zavest je bila na višku. Prišla je nesrečna svetovna

²⁸ Peter Medvesček, Opis Sv. Križa. Goriča 1904.

²⁹ Postojansko okrajno glavarstvo. Zemljepisni zgodovinski opis. Postojna 1889.

vojna, ki je mnogo pokazila, za njo pa tisti zemljelačni tat iz juga, ki čedalje bolj ogroža priljubljeno našo domovino. Minilo je komaj dvajset let po Gregorčičevi smrti in strto je vse, kar so rodoljubi s tolkim trudim zasnovali in priborili. Gregorčič počiva zunaj skupne domovine, za katero bi bil rad prelil svojo srčno kri: mojo srčno kri škoprite! Naša meja je potisnjena malone do Prešernovega groba. Naš narodič je v smrtni nevarnosti. Kdo ga reši? Kdo drugi, če mi ne sami z našimi sorodnimi brati?

Bratje, v kolo se stopimo.

Podoba življenja in dela Josipa Balice bi bila nepopolna, če ne bi omenili njegovega zbirateljstva, zlasti v letih, ko se je snoval slovenski Narodni muzej v Gorici. Ko je bilo leta 1910 ustanovljeno v Gorici muzejsko društvo z namenom, da ustvari muzej, je bil Balić med najbolj vnetimi zbiralcji gradiva. Tako je na primer marca 1913 daroval za bodoči muzej 29 predmetov,³⁰ jeseni pa je poklonil nekaj Gregorčičevih rokopisov (variente pesmi V celici in Zvonček - pesnik jih je poklonil Balićevi soprogi Amaliji: Gregorčičeva pisma Baliću).³¹

Balić se je ukvarjal s krajevno primorsko in goriško zgodovino tudi po končani vojni. V zapuščini je več osnutkov razprav, ki so nastale prav v času, ko je živel v Stični. Poleg tega pa tudi več osnutkov pisem, na katerih ni naveden naslovnik. Pismo, ki ga je iz Stične poslal 22. novembra 1926 Vjekoslavu Spinčiću, je ohranjeno v Spinčičevi zapuščini.³² Med drugim je svojemu nekdanjemu profesorju sporočal: "Pečam se rad z zgodovino, zato sem Vas naprosil za one knjige. Žal pa, da me pri mojem delu ovirajo slabe oči. Kljub temu upam, da v kratkem priobčim svojo razpravo: 'Kje je bila Pavla Diakona regio Sclavorum quae Zellia appellatur',³³ iz koje bo razvidno, da smo tudi v Italiji mnogo našega življa izgubili. Srčno se Vam zahvaljujem za odposlano mi knjigo, ki mi bo vrlo dobro služila pri nekaterih mojih razpravah.³⁴ Čestitam Vam, da ste tako temeljito zavnili Zilliota. Kako bom pa knjigo poplačal, ki mi je došla brez vsakega računa? Ako mi boste še kaj pisali, Vas prosim, da navedete vire, na koje opirate svoje trditve, da je bila glagolska služba božja v Štmarji 1. 1864 ukinjena. Ali ni v cerkvi sv. Gregorija v Kopru tudi kak glagolski spomenik? Ali Vam je kaj znano o cerkvici sv. Klementa, ki je stala nekdaj v Piranu tik morja?" Podobno se glasi tudi koncept pisma duhovnika Matevžu Škerbcu³⁵ (iz 1. 1927). V njem tudi beremo: "S slastjo sem čital nedavno v 'Slovencu' Vase pismo o Krkavcih. Zanimalo me je zlasti zato, ker sem tudi jaz služboval pred dobrimi štiridesetimi leti nekaj časa

kot učitelj v Štmarijah (Monte) in sem kot tak bil zastopnik šole v Pomijanskem krajinem šol. svetu. Bile so že takrat narodne razmere na Pomijanski planoti precej napete, ali tako vendar ni bilo, kakor je zdaj. Pišem Vam tudi pismice zato, ker se bavim s staro zgodovino Slovencev in bi v ta namen rad imel kako šematizem tržaške škofije... Kar se tiče imena Krkavci, menim, da ni pravilno ker ljudstvo pravi: grem v Krkavče, sem bil v Krkavčah, sem prišel iz Krkovač. Pravilno je torej Krkavče, analogno kakor imamo Braslovče, Krtovče i.t.d. Tudi rečica Dragonja je priprostemu ljudstvu znana le pod imenom Rukavec ne-li? Ali ste sledili Vi kot župnik v Krkavčah Jakobu Ladovcu, ali je bil vmes še kdo drugi...³⁶ Kako molijo stari Krkavci Oče naš in druge molitve po slovensko ali hrvatsko? Ali spominja kaj v cerkvi in farnem arhivu na glagolico?"

Zgodba o življenju in delu krajevnega zgodovinarja in učitelja Josipa Balića je tako končana. Življenjsko pot je bilo mogoče - zaradi pomanjkanja ustreznih virov - le delno rekonstruirati. Prav tako pa je morda tudi seznam njegovih objav nepopoln. Balić se nam predstavi kot izrazit zgodovinar z raziskovalno metodo, ki mu jo omogoča poznavanje jezikov; zato se mu dostopni viri in literatura. Sledil je vzorom, ki jih je postavil že Štefan Kociančič. Balić seveda ni imel tolikega znanja pa tudi pogojev za raziskovalno delovanje. Ni napisal veliko, obelodanil pa je vendar veliko pomembnega gradiva, tudi takega, ki je danes uničeno (zapiski rihemberškega župnika Trošta). Svoja raziskovalna izhodišča je pojasnil v polemiki z Antonom Kutinom, piscem domoznanskega dela o Šent Mavru pri Gorici: "Kdor hoče zares kaj temeljitega spisati, mora absolutno imeti poleg veselja in sposobnosti tudi osnovnih in potrebnih strokovnih študij, nadalje dovolj časa, vztrajnosti in požrtvovalnosti. O vseh teh lepih božjih darovih pa razpolagamo učitelji v le majhni meri."³⁷ Za poglobljene študije se je Baliću zdelo, da imajo učitelji preskromno izobrazbo (Balić je bil namreč gimnazijski maturant), zato naj bi si pri pisanku krajevnih zgodovin poiskali pomoč pri duhovnikih. Njegov namen je bil tudi - kot že povedano - nekakšna organizirana dejavnost zlasti pri pisanku zgodovin posameznih krajev. Leta 1906 je razočarano ugotavljal: "Jaz sem v Goriškem okraju prvi sprožil to misel in tudi delal na to, da bi se uresničila, pa ni šlo in ni šlo."³⁸ Dočakal je le izid Medveščkovega opisa Sv. Križa (Vipavski križ) in izid že omenjene zgodovine Šent Mavra. Tudi po letu 1918 vsa taka prizadevanja niso rodila pomembnih sadov, zato pa je bil bolj ploden čas po drugi svetovni vojni.

SEZNAM BALIČEVIH OBJAV

- 1 O. Ivan Krstnik od sv. Križa slovenski propovednik. *Edinost* 14., 17. in 21. 11. 1883, štev. 91-93.
V zadnjem nadaljevanju je Lovro Žvab napisal dodatek o družini Lionelli.
- 2 Dr. Gregor Grbec, slovenski pedagog. *Soca* 19. 2. 1887, štev. 8².

³⁶ Za Jakobom Ladavcem je bil v Krkavčah za župnika Ignacij Počivalnik (rojen 1865 v Tržiču na Gorenjskem).

³⁷ Gorica 24. 4. 1906, štev. 33.

³⁸ Ib.

- 3 Josip Cusani recte Kosan. *Soča* 24. 3. 1887, štev. 13.
- 4 Ljudske šole na Goriško - Gradiščanskem 1. 1799. *Soča* 22. 7. 1887, štev. 30.
- 5 Črtice iz Kocijančičevega življenja. *Soča* 30. 9. 1887, štev. 40.
- 6 Naši cilji. *Slovenski učitelj* 2/1901, štev. 21, str. 322-325.
Govor na ustavnovnem občnem zboru "Slomškove podružnice" za goriški in gradiščanski okraj.
- 7 Opis Št. Mavra. *Gorica* 3., 7., 10. in 14. 10. 1905, štev. 79-81.
Ocena knjizice Antona Kutina: Opis Št. Mavra. Krajepisna in zgodovinska slika (Gorica 1905).
- 8 Društvo "Arkadija ob Soči." *Gorica* 7., 27. 11., 5., 8., 12. in 16. 12. 1905, štev. 89, 95, 97-100.
Članek je spodbudil zapis Janka Bratine: "Arkadija" v Gorici (Gorica 25. 7. 1905, štev. 95).
- 9 Odgovor gosp. Kutinu, ali pojasnila na pojasnila. *Gorica* 3., 7., 10., 14., 21. in 24. 4. 1906, štev. 27-33.
Balić odgovarja Antonu Kutinu na njegov članek: Nekaj pojasnil gospodu ocenjevalcu opisa Št. Mavra (Gorica 9. 1. 1906, štev. 3).
- 10 Kje, kdaj in od koga se je rodil o. Ivan Svetokriški? *Gorica* 28., 31. 3. in 4. 4. 1908, štev. 25-27.
- 11 P. Martin Bavčar, prvi zgodovinar goriški. *Gorica* 1., 5. in 12. 9. 1908, štev. 70, 71, 73.
- 12 Cesarska slavnost v Rihemberku l. 1716. *Gorica* 28. 11. in 1. 12. 1908, štev. 95, 96.
- 13 Velika suša na Goriškem l. 1718. *Primorski list* 24. 8. 1911, štev. 34.
Članek je objavljen tudi v Gorici (26. 8. 1911, štev. 68).
- 14 Ubijalka svojega rodú. *Gorica* 29. 8. 1911, štev. 69.
- 15 Gorica v 16. veku slovenska. *Gorica* 21. 9. 1912, štev. 76.
- 16 Kmetski upor v Rihemberku l. 1713. *Gorica* 3. 6. 1913, štev. 43.
- 17 Slovenci in Furlani. *Slovenec* 5. 12. 1917, štev. 279.
- 18 Spomini na Simona Gregorčiča. *Istra* 3. 9. 1937, štev. 35.
Z opombami Pavla Plesničarja.

JOSIP BALIĆ (1854-1933) INSEGNANTE E STORICO

(Riassunto)

Josip Balić, nato a Šempeter presso Gorizia il 14. 3. 1854 compì gli studi magistrali. Insegnò in varie località del Litorale Austriaco. Durante la prima guerra mondiale si trasferì dal Goriziano in Carniola continuando la professione di insegnante, qui andò in pensione e morì a Lubiana il 2. 3. 1933. Ad entusiasmarlo ed avvararlo alla ricerca della storia locale era stato Štefan Kocjančič, professore al seminario. Si dedicò particolarmente alla ricerca biografica di alcuni più importanti autori goriziani tra il XVI e il XVIII secolo. Non pubblicò molto tuttavia tutte le sue pubblicazioni mostrano una notevole capacità di ricerca. Per raggiungere un livello di ricerca scientifica gli mancava però un'adeguata istruzione.

PREBIVALSTVO V SOLKANSKI ŽUPNJI 1835-1864 NA PODLAGI MATIČNIH KNJIG - (Prvi del)

Vojko Pavlin

Izbrano časovno obdobje tridesetih let - doba ene generacije- se začenja z letom 1835, ko pričnejo po zaslugu Franca Ksaverija Lušina (Luschina), tedanjega knezonadškofa v Gorici, prepisovati maticne knjige vseh podrejenih župnij,¹ konča pa v času, ko se rojeva moderna statistika. Obdobje sicer ne sovпадa s politično razdelitvijo, saj sega deloma v predmarčno dobo, zajema čas zemljške odveze in še prva leta ustavnega življenja. Seveda politične spremembe niso tako zaznavne, ko gre za tak vir, kot so maticne knjige. Šele bolj podrobni vpogled v vir pokaže, da prihaja tudi v tem kratkem obdobju do majhnih, a pomembnih sprememb v življenju prebivalcev solkanske župnije.

Solkanska župnija sredi 19. stol.

Solkanska župnija sv. Štefana je zelo staro župnija, ki je še tja v 19. stol. obsegala zelo velik teritorij, saj se je razprostirala na Banjsko planoto, v Trnovski gozd, pa tudi na desnem bregu reke Soče je nekaj vasi spadalo v župnijski okvir, vendar se je sredi 19. stol. župnija v ožjem smislu skrčila na precej majhno območje v bližini Gorice, ker je za ostale predele - večinoma v 18. stol. - bila ustanovljena vrsta vikariatov oz. duhovnjikov.² Na zahodu sega do Soče, na jugozahodu in jugu do Gorice in gozda Panovec, proti Vipavski dolini do potoka Lijak, na severovzhodu pa poteka meja po robu Trnovske planote. Na tem strateško pomembnem področju, kjer Soča priteče na Goriško ravnino, leži pod gričem Sv. Katarine na Solkanskem polju večja vas Solkan. K Solkanu spadata tudi na severu Sveta Gora (Skalnica, 682 m) ter na obrobju Panovca Gréna (danes del Nove Gorice). V smeri proti Lijaku sledi najprej vas Kromberk (med Škabri-

¹ Archivio della curia arcivescovile di Gorizia. Catalogo generale (Vodnik po Nadškofijskem arhivu v Gorici, brez navedbe letnice), str. 4.

² Vizitacijski zapisnik iz leta 1750 (Nadškofijski arhiv Gorica, str. 30 in sl.) navaja v okviru solkanske župnije sledeče vasi: Solkan, Grgar, Čepovan s Trebušo, Podlaka, Banjšice in Bate, Loke, Kromberk, Ravnica, Šent Maver, Podsenica, Pevma in Oslavje. Cerkev na Slovenskem, Ljubljana 1971, gesla Banjšice, Bate, Čepovan, Grgar, Ravnica, Gorenja Trebuša.

jelom, 646 m. in Panovcem), nato na pobočju Sv. Danijela (554 m) vas Loke in še Ajševica na Lijaškem polju.³

Tak obseg pa ima ožja župnija le do leta 1872, ko je omejena praktično le na Solkan. Za ostale vasi je bil ustanovljen vikariat v Kromberku.⁴ V obravnavanem obdobju pa so meje župnije nespremenjene, medtem ko pride do civilnoupravnih sprememb. Leta 1850 ustanovljena solkanska občina obsega nekoliko manjši teritorij kot župnija. Del župnijskega ozemlja preide namreč pod goriški pomerij.⁵

Leta 1840 je v Solkanu 161 hiš(nih številk), v Kromberku 59, v Lokah 25, na Ajševici 5.⁶

Delo v župniji opravlajo trije duhovniki, razen župnika še dva pomočnika ("primisario" in "cooperatore"). Že od 1826 pa do januarja 1864 je župnik v Solkanu Filip Peric, doma iz Bilj.⁷ Sledi mu Franc Ksaver Podreka.

Večina prebivalstva v župniji se seveda ukvarja s kmetovanjem - proti koncu obravnavanega obdobja okoli 2/3 družin.⁸ Samo v Solkanu je okoli 60% agrarnega prebivalstva, medtem ko sta Kromberk, posebno pa Loke izrazito kmetijski področji. Močno je prisoten kolonat (vsaj 40% družin, posebno v Kromberku in Lokah). Približno tretjino pa predstavljajo kajžarji in dninarji, skoraj vsi pa živijo v Solkanu. Med neagrarnim prebivalstvom prevladujejo obrtniki (največ mizarjev in čevljarjev, nato krojačev in tkalcev). V Solkanu je tudi nekaj zlahtne krvi; omenjata se dve piemiški družini - de Bartolomei in de Gironcoli.

Opis virov

Pričujoča študija je nastala na prepisih vseh treh vrst matičnih knjig (krstne /rojstne, poročne in mrliske) solkanske župnije za obravnavano obdobje.⁹ Jezik matičnih knjig je italijanski in latinski. In sicer sta krstna in mrliska knjiga pisani v italijansčini, le zadnje leto (1864) v latinščini, poročna knjiga pa v celoti v latinščini.

V 50-ih in 60-ih letih so nekateri poklici botrov oz. prič pisani v gotici, izjema pa je ena in edina slovenska beseda - kmet, ki je zapisana pri neki priči v poročni knjigi leta 1860.

Prepisi so bili urejeni na tabelični način. Že vnaprej so bile pripravljene rubrike, ki so v glavnem slonele na jožefinskih odredbah o vodenju matičnih knjig iz leta 1784.¹⁰

V krstni knjigi so naslednje rubrike: dan in mesec krsta, hišna številka, ime novorojenca in dan rojstva (tu je bil pripisan še kraj), vera (katoliška ali protestantska), spol otroka, zakonski ali nezakonski, ime in priimek ter poklic (status) očeta, ime in dekliški priimek matere, ime in priimek botrov ter njihov poklic, krstitelj. Pripisali so pa še ime in priimek babice, ki je bila lahko babica po poklicu (levatrice, obstetrix) ali le "asistentka" ob porodu (assistente). To razlikovanje je dosledno in kaže pač na profesionalizacijo babiškega poklica.¹¹ Nekajkrat je pripisan tudi rojstni kraj matere.

Iz poročne knjige lahko izvemo: leto, mesec in dan poroke, sledijo podatki o ženini: bivališče, hišna številka, ime in priimek ter poklic, vera (catholica, aca-tholica), starost, samski stan ali vdovec. Nato so podatki o nevesti, ki so isti kot pri ženini; sledi rubrika o starših ženina in neveste: ime in priimek ter poklic očeta in ime in priimek matere; dalje ime, priimek in poklic prič ter dokumenti, s katerimi se odpravijo ovire za zakon (gre za dokumente, ki so jih morali priložiti, če mladoporočenca (ali eden izmed njiju) nista bila polnoletna, ali če je šlo za vojaka, ki se je poročal; če so bili starši še živi, gre le za njihovo ustno privolitev). Nazadnje je še podpis duhovnika, ki je poročal. Še včasih je bila označena še cerkev, kjer je potekal poročni obred.

Mrliska knjiga pa nam daje sledeče podatke: leto, mesec in dan smrti (v 30-ih letih tudi datum pogreba), hišna številka, ime (priimek in kraj) umrlega, vera (katoliška, pravoslavna ali protestantska), spol, starost, bolezen oziroma vzrok smrti. V zadnjem desetletju oz. petnajstletju pa so pripisali tudi poklic umrlega za časa življenja, zakramente, ki jih je prejel, in podpis duhovnika, ki je opravil pogrebni obred.

Število podatkov, ki nam jih dajejo matične knjige, je torej zelo veliko. Navedene rubrike so izpolnjevali zares vestno, pa tudi precej natančno. Starost poročenih je npr. navedena včasih do meseca natančno, starost umrlih otrok tudi do dneva.

Prebivalstvo solkanske župnije sredi 19. stol.

Rodnost, smrtnost, naravni in dejanski prirastek

V obdobju 1835-1864 je v krstno knjigo solkanske župnije vpisanih 2062 otrok,¹² 1082 moškega in 980 ženskega spola. Na 100 fantkov se roditi torej 90 ali

³ Krajevni leksikon Slovenije, 1. knjiga, Ljubljana 1968, gesla: Ajševica, Kromberk, Loke, Nova Gorica in Solkan.

⁴ Cerkev na Slovenskem ..., str. 264.

⁵ To se vidi že pri dotednih hišnih številkah, kjer je pripisano npr. "pomerio di Gorizia";

gl. tudi Občinska sredisca v obdobju 1814-1961 na območju sedanjih občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici 1991, str. 31.

⁶ Župnijski arhiv Solkan, Status animarum DR 1840.

⁷ ZA Solkan, Status ..., folio 16.

⁸ Navedeni podatki o socialni strukturi, ki slonijo na navedbah statusa v krstni knjigi, so le približni.

⁹ Nadškofijski arhiv Gorica, Salcano N 1835-1900, M 1835-1946, D 1835-1900.

¹⁰ Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije, 1. knjiga, Ljubljana 1972, str. XXXVIII in dalje.

¹¹ P. Borisov, Zgodovina medicine, Ljubljana 1985, str. 256.

¹² Število rojenih je sicer nekoliko višje, kajti v mrlisko knjigo je vpisanih 8 ali 9 otrok, ki so umrli takoj po porodu in ki niso bili krščeni, zato jih tudi ni v krstni knjigi. Skoraj vsi ti otroci so umrli že v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Mogoče nekateri nekrščeni otroci niso vpisani niti v mrlisko knjigo.

91 deklic. Letni povpreček rojstev v župniji znaša 68,73. Največ rojenih je v letu 1841 - 85, najmanj pa leta 1842 - 50 otrok (glej grafikon 1).

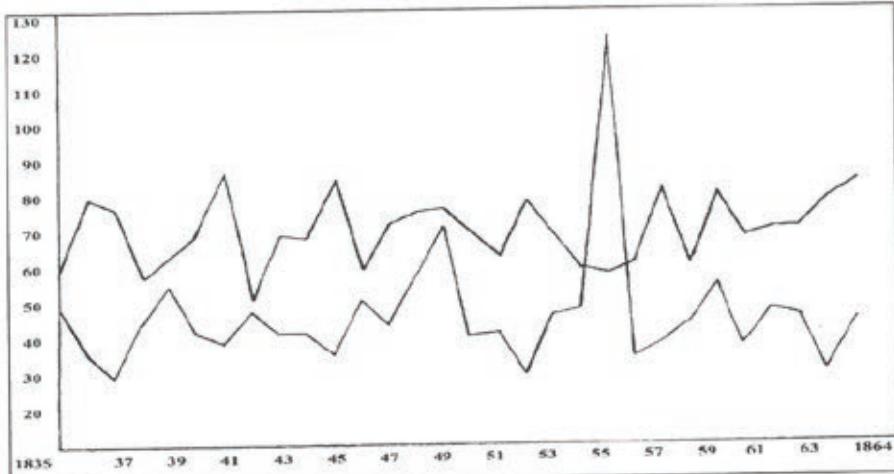
Če razpolovimo dobo tridesetih let, vidimo, da se števili skoraj ujemata. Od 1835 do 1849 se je rodilo 1029 otrok, v naslednjih petnajst letih pa 1033.

Šele zmanjšanje časovnega okvira nam pove nekaj več (glej tabelo 1). Čeprav razhajanje ni veliko, sta izrazitejši dve petletji. Ob koncu predmarčne dobe in potem spet v 60-ih letih je čutiti porast števila rojenih, medtem ko prej v 50-ih letih občutno pada.

	št. rojenih	št. umrlih	št. umrlih na 100 rojenih
1835-39	330	211	64
1840-44	338	208	61 ali 62
1845-49	361	254	70 ali 71
1850-54	334	204	61
1855-59	335	291	87
1860-64	364	203	56
skupaj	2062	1371	66 ali 67

Tabela 1. Število rojstev in smrti v posameznih petletjih

V tridesetih letih je umrlo 1371 ljudi, torej povprečno 45 ali 46 na leto, od tega 711 moških in 660 žensk (na 100 moških 93 žensk). Največ smrtnih primerov je leta 1855: 122, najmanj pa leta 1837: 29. Razlika med ekstremnimi leti pa se na daljša obdobja skoraj ne pozna več. V prvem petnajstletju je umrlo 673, v drugem pa 25 ljudi več. Komaj je čutiti izredno leto 1855, ko je kot posledica epidemije kolere umrljivost bila zelo visoka. Samo v tem letu preseže število smrti število rojstev, sicer poteka krivulja smrti zmeraj vidno pod krivuljo, ki označuje število rojstev (graf. 1).

Grafikon 1: Rojstva in smrti v solkanski župniji sredi 19. stoletja

Kot je razvidno iz tabele 1, je razmerje med številom rojenih in umrlih 3:2. Tudi gibanje števila umrlih po petletjih nam kaže podobno sliko kot gibanje števila rojenih. Posebno velja to za predmarčno dobo, medtem ko pade drugi "višek" že v predzadnje petletje, v veliki meri kot rezultat epidemije kolere.

Toda če vzamemo sredino 19. stol. v celoti, se število rojenih kot tudi umrlih skoraj ne spremeni. Kako pa to spraviti v sklad z dobljenim razmerjem? Če na tri rojene umreta dva, bi moralo število prebivalstva hitro naraščati. Ponujata se nam dva odgovora. Bodisi da gre za manjšanje tako rodnosti kot smrtnosti, bodisi da igrajo odločilno vlogo (od)selitve prebivalstva. Da je drugi odgovor bliže resničnemu stanju, nam pokaže analiza števila prebivalstva ter izračun natalitete in mortalitete.

Leta 1840 je v župniji 1908 prebivalcev.¹³ Popreček rojstev v desetletju 1835 do 1844 je 66,8, popreček smrtnih primerov pa 41,9. Nataliteta za to obdobje znaša torej 35%, mortaliteta 22%, naravni prirastek je precej velik - 13%. Zanimivo pa je primerjati dobljene rezultate s podobnimi podatki za Gorisko.¹⁴

	župnija Solkan (1835-44)	Goriska (1830-45)
nataliteta	35	36,9
mortaliteta	22	27,5
naravni prirastek	13	9,4

Tabela 2. Naravno gibanje prebivalstva v predmarčni dobi (v promilih)

Kljub temu, da obdobje desetih let ne obsega celotne predmarčne dobe, se dobljeni rezultati ujemajo s splošnimi značilnostmi dobe: še zmeraj visoka nataliteta, padec mortalitete in kot rezultat precej velik naravni prirastek,¹⁵ ki je v primeru solkanske župnije še občutno večji v primerjavi s celotno deželjo, predvsem zaradi nižje smrtnosti.

Naravni prirastek pa seveda ni nujno enak dejanskemu. Ugotoviti je še treba, kakšen je vpliv selitev. Na razpolago imamo še nekatere podatke o prebivalstvu v župniji oz. občini Solkan.

	1819 ¹⁶	1840	1851 ¹⁷	1869 ¹⁸
župnija občina	1440	1908	2010	2050

Tabela 3. Število prebivalcev v solkanski župniji oz. občini

¹³ ŽA Solkan, Status ... Izpuščeni so v tem popisu, ki se je sicer iz leta v leto dopolnjeval, stanovalci ene hišne številke na Sveti gori.

¹⁴ F. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Razprave 14-18, Ljubljana 1936, str. 91 (tabela).

¹⁵ F. Zwitter, n. d., str. 77-78.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Schematismo dell'imperialregio litorale austriaco-illirico, Trst 1819 (kopija izvoda v Biblioteca Statale Isontina v Gorici).

¹⁷ Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Landesgesetz und Regierungsblatt za leto 1851 (kopija izvoda iz Biblioteca Statale Isontina v Gorici).

Zelo verjetno je, da veljajo podatki iz leta 1851 (kot tudi iz 1819) pravzaprav za kakšno leto prej. Tako bi bili rezultati le približni, vendar osnovne tendence gibanja prebivalstva le ne spremeni.

¹⁸ Pokr. arhiv N. Gorica, Orts-repertorium von Triest und Gebiet Görz, Gradisca und Istrien, Trst 1873 (kopija izvoda v Archivio di Stato v Gorici), podatki so za leto 1869.

Solkanska občina je nekoliko manjša kot župnija. Po letu 1850 je del župnijskega ozemlja gotovo v okviru goriške občine oz. njenih podobčin Pristave in Stare Gore. To je razvidno iz matičnih knjig, kjer je pri določenih hišnih številkah opozorilo na to spremembo.¹⁹ K Pristavi spada Grčna in nekaj hiš v spodnjem Kromberku, k Stari Gori pa verjetno vsa Ajševica. Gre torej za kakih petnajst hiš, v katerih naj bi po statusu animarum iz leta 1840 živelok ok. 115 ljudi ali ok. 6% župljelanov.

Če lahko upoštevamo ta popravek šestih procentov tudi leta 1851, ko šteje občina 2010 ljudi, bi v župniji prebivalo 2138 duš. Število prebivalcev se je v dobrih desetih letih povečalo za okoli 230 ljudi ali povprečno okoli 21 na leto. Glede na naravni prirastek bi se morallo število prebivalcev letno povečati za 23. Kljub približnim številkam lahko zaključimo, da je dejanski prirastek skoraj enak naravnemu.

Takšen rezultat iz 40-ih let prejšnjega stoletja pa velja očitno tudi za ostala leta predmarčne dobe. Leta 1819 steje solkanska glavna občina (capo-comune Salcano), ki po številu hiš sodeč sovpada z župnijo sredi 19. stol., ali je celo za malenkost večja, 1440 prebivalcev. V enaindvajsetih letih (do leta 1840) se število prebivalcev poveča torej za 468 ali okoli 22 na leto.

Zato lahko sklepamo, da je v predmarčni dobi naravni prirastek v solkanski župniji praktično hkrati tudi dejanski prirastek. Selitve torej ne igrajo velike vloge. Vse to se ujema z ugotovitvami, ki veljajo za deželo Goriško kot celoto, pa tudi za ostale slovenske dežele.²⁰ Prebivalstvo raste zelo hitro. V župniji naraste v obdobju 1819-1851 kar za 48% (po Zwittru znaša procent za Goriško v nekaj krajšem obdobju okoli 33%).²¹

Kaj pa v petdesetih in šestdesetih letih? Razlika s prejšnjim obdobjem je več kot očitna. V 18 letih (1851-1869) naraste število prebivalcev v občini²² Solkan le za 40 (tabela 3). Rodnost znaša okoli 32.5, smrtnost okoli 21.7, naravni prirastek pa 10.8%.²³ To pomeni, da je naravno gibanje prebivalstva še naprej zelo podobno (gl. tabelo 4). Zato je pa vpliv selitev na dejanski prirastek zelo velik. Po naravnih potih bi se število prebivalcev v 18 letih moralno povečati za ok. 390 ali skoraj 22 ljudi letno, dejansko pa naraste število občanov le za 2. Negativni migracijski saldo znaša 19 ali 20 ljudi na leto ali 90% naravnega prirastka. Število prebivalcev v občini naraste le za 2% (na celotnem Goriškem za 6%).²⁴

Tako je tudi po letu 1848 stanje v župniji podobno splošnemu stanju v slovenskih deželah. Med 1848 in prvo svetovno vojno je bila pač "izrazita doba

izseljevanja v slovenski zgodovini".²⁵ Krizna leta za Goriško so bila posebno petdeseta leta, ko število prebivalstva v celotni deželi celo pada.²⁶ Poslabšanje položaja slovenskega kmeta, predvsem zaradi propadanja domače obrti in drugih postranskih zaslužkov,²⁷ pa tudi prenatrpanosti podeželja spričo rasti prebivalstva v predmarčni dobi, povzroči nagel preobrat v demografskem razvoju. Tako si tudi laže razložimo padec števila rojstev v župniji v petdesetih letih (tab. 1). Vprašanje je, koliko ljudi iz župnije se je izselilo izven dežele, koliko pa npr. v Gorico, v mesto, ki v 19. stol. hitro raste²⁸ in se širi (to vidimo npr. pri že omenjenih novih občinskih mejah s solkansko občino). Gotovo je bil tudi pretok prebivalcev solkanske župnije v mesto velik. Že delež porok, kjer je eden izmed poročencev iz Gorice, je zelo velik, večina teh družin je potem živila v Gorici.

	župnija Solkan 1835-44 oz. 1840-51	občina Solkan 1851-69
rodnost	35	32,5
smrtnost	22	21,7
naravni prirastek	13	10,8
dejanski prirastek	11	1

Tabela 4. Gibanje prebivalstva sredi 19. stol. (v %)

Poglejmo si še razlike med posameznimi vasmi v župniji. Ajševica je premajhno naselje, da bi zanjo dobili merodajne rezultate, zato tistih nekaj hiš obravnavamo skupaj z Lokami.²⁹

	število rojenih	letno povprečje	št. rojenih deklic na 100 fantkov
Solkan	1367	45,6	85 ali 86
Kromberk	464	15,5	91 ali 92
Loke	231	7,7	124 ali 125

Tabela 5. Rojstva v posameznih vaseh solkanske župnije 1835-64

Število rojstev se v vseh treh vaseh bistveno ne spremeni. Nekoliko izstopa Kromberk, kjer se jih največ rodi v prvem petletju in nekoliko več pred letom 1850 kot v drugi polovici obdobja (graf. 2). V Solkanu se jih največ rodi leta 1841, v Kromberku 1836, v Lokah pa 1849. Vselej torej že pred 1850.

Manj se ujemajo podatki o številu smrti. V Solkanu število v drugi polovici obdobja celo za malenkost pada, v ostalih dveh vaseh pa naraste. V vseh treh vaseh se čuti krizo 50-ih let (graf. 2). To velja posebno za Loke, saj jim epidemija

¹⁹ F. Zwitter, n. d., str. 52.

²⁰ F. Zwitter, n. d., str. 49.

²¹ Statistični viri navajajo podatke za posamezne občine. Ker pa med župnijskim in občinskim teritorijem ni velikih razlik, bodo ugotovitve veljale v osnovnem tudi za župnijo.

²² Rezultati so približni ob domnevni, da je okoli leta 1860 približno 2030 ljudi. Letna povprečka rojstev in smrti v občini v 50-ih in 60-ih letih sta 65,9 in 44,1.

²³ Izračunano na osnovi podatkov za Goriško leta 1850 in 1869, zbranih v: F. Zwitter, n. d., str. 92/93 (tabele).

²⁴ F. Zwitter, n.d., str. 67.

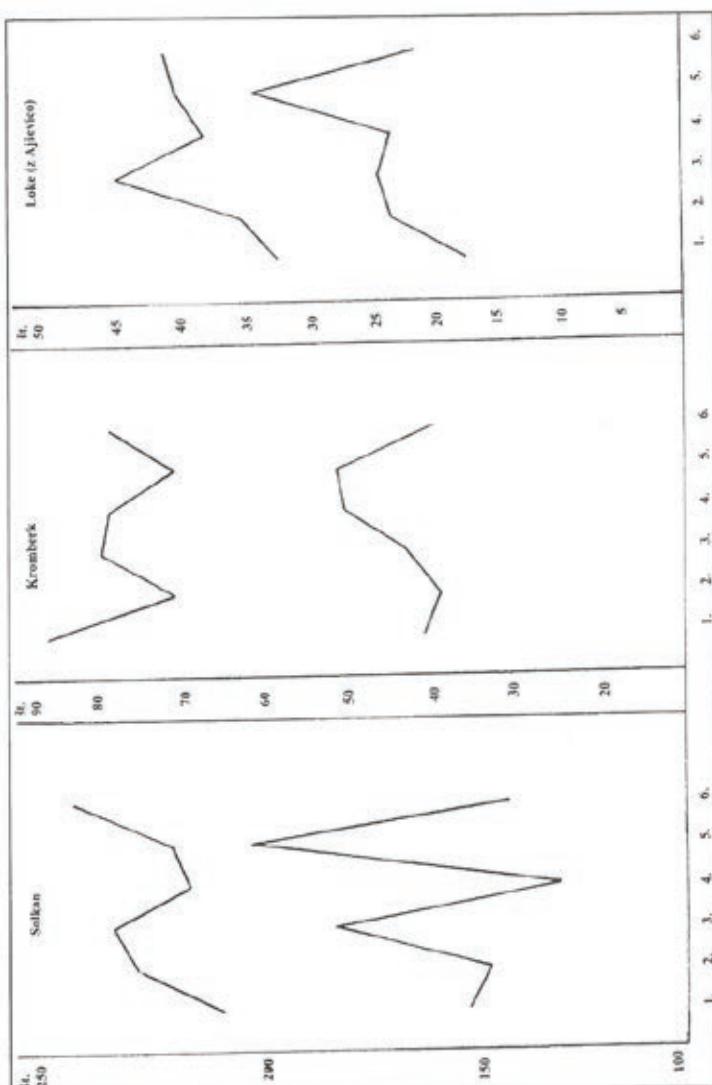
²⁵ F. Zwitter, n.d., str. 94 (tabela).

²⁶ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. I. Ljubljana 1970, str. 106.

²⁷ F. Zwitter, n. d., str. 76.

Tudi nekateri deli Gorice (npr. Sv. Rok in Studenec) so v matičnih knjigah v predmarčni dobi označeni še kot samostojna naselja.

²⁸ Ajševica se tudi sicer v navedenih statistikah te dobe ne omenja.

Grafikon 2: Rojstva in smrti v posameznih župnijah po petletjih

najmanj prizanese. V Solkanu je zaznati še eno krizno obdobje - konec 40-ih let. Letu 1855, ko je v Solkanu 74 umrlih, sledi leto 1849 - 49 mrljev.

	Solkan	Kromberk	Loke
število umrlih	959	270	142
letno povprečje	32	9	4,7
st. umrlih žensk na 100 moških	91	93	106
st. umrlih na 100 rojenih	70	58	61 ali 62

Tabela 6. Smrti v posameznih vaseh solkanske župnije 1835-64.

Iz tabele se dobro vidi, da je delež števila umrlih glede na število rojenih precej večji v Solkanu kot v Kromberku in Lokah.

	1796 ³⁰	1819	1840	1851	1869
Solkan	824	951	1197	1297	1399
Kromberk		489 (Kromberk in Loke)	472	498	466
Loke			239	215	185

Tabela 7. Število prebivalcev po posameznih vaseh³¹

Tako kot za celotno župnijo lahko izračunamo nataliteto, mortaliteto in naravni prirastek za posamezne vasi.

	Solkan	Kromberk	Loke
nataliteta	36,9	33,7	28
mortaliteta	25	16,9	16,7
nar. prirastek	11,9	16,8	11,3

Tabela 8. Naravno gibanje prebivalstva 1835-1844 (v %)

Nataliteta kot da raste s številom prebivalstva. Rodnost v Lokah je precej pod povprečjem takratnega časa. Bolj jasne so pa razlike v mortaliteti. Pa čeprav še zmeraj pod goriškim povprečjem (gl. tab. 2), je smrtnost izrazito najvišja v Solkanu, kar se ujema s podatki o številu smrti. Mogoče je pa ravno višja smrtnost tudi vzrok za višjo rodnost v tej vasi. V prejšnjih stoletjih je bila mortaliteta v mestih običajno večja kot na podeželju. Čeprav Solkan ni mesto, je le manj podeželski in veliko gosteje naseljen kot ostali predeli župnije. Kakorkoli že, naravni prirastek je okoli leta 1840 vendarle v vseh treh vaseh precej nad 10%, posebno še v Kromberku.

Kar smo ugotovili za dejanski prirastek v predmarčni dobi za vso župnijo, velja v osnovnih potezah tudi za vsako vas posebej. Ta je torej približno enak naravnemu. Manjši dejanski prirastek v Kromberku in Lokah v 40-ih letih pa že

³⁰ Župnijski arhiv Solkan, Status animarum DR 1796.

³¹ Tudi za posamezne kraje veljajo podatki iz let 1851 in 1869 verjetno za občinski teritorij.

nakazuje dobo, ko igrajo selitve veliko vlogo, kar se posebno pri teh dveh vaseh lepo vidi iz naslednje tabele.

	dejanski prirastek		naravni prirastek		dej. prir. 1851-69
	1796-1819	1819-40	1840-51	1840-51	
Solkan	5,5	11,5	13,5	13	13,5
Kromberk		10,5	5	5,5	5
	10,5				-2
Kromberk in Loke					
Loke		2	4	2,5	-1,5

Tabela 9. Naravni in dejanski prirastek prebivalcev posameznih vasi župnije

Zanimivo je, da je dejanski prirastek v obdobjih 1796-1819 in 1851-69 v vasi Solkan enak (5 ali 6 ljudi na leto). Vendar v začetku stoletja verjetno ne gre za večji vpliv selitev, temveč je naravni prirastek gotovo precej manjši od tistega sredi stoletja.³² Drugače je pa v 50-ih in 60-ih letih, ko vlada izrazito negativen migracijski saldo. Vendar je razlika med Solkanom in zaledjem očitna. V Kromberku in Lokah se zmanjša število prebivalcev v nekaj manj kot 20 letih za 32, v Lokah celo za 30. V Solkanu pa število vaščanov narašča še naprej, čeprav seveda precej počasneje kot v prvi polovici stoletja. Ni pa rečeno, da je manjši selitveni saldo v Solkanu samo rezultat manj številnih izselitev, ampak je bil kot predmestje Gorice tudi sam tarča okoliških ljudi.³³

	Solkan	Kromberk	Loke
nataliteta	34,5	28,9	27,4
mortaliteta	22,4	17,3	19,7
naravni prirastek	12,1	11,6	7,7

Tabela 10. Naravno gibanje prebivalstva vasi solkanske občine v 50-ih in 60-ih letih 19. stol. (v %)

Iz tabele je razvidno, da je še naprej najvišja smrtnost v Solkanu, a ne tako izrazito kot v predmarčni dobi. Pač pa je drugače v Lokah, kjer se gotovo pozna tudi posledice kolere. Rodnost povsod, posebno še v Kromberku, v primerjavi s prejšnjim obdobjem pade. Mogoče je to znak omejevanja rojstev, ali gre le za naravno posledico bolj kriznih let? Morda pa velja kar oboje hkrati.

³² Prim. F. Zwitter, n. d., str. 40-41.

³³ Opombe iz matičnih knjig pričajo o tem, npr. oriundo da Desca, ora Salcano; nekateri priseljenici so iz Gorice, celo Trsta.

Starost umrlih

Starost umrlih nam lahko zelo približa sliko življenja naših prednikov. Na pokopališčih prejšnjega stoletja je bilo največ grobov izkopanih za otroke, še posebno za najmlajše. In solkanska župnija ni bila nobena izjema. Že krsti, ki sledijo kmalu po rojstvu, so nekakšen dokaz za visoko umrljivost dojenčkov.

Izmed vpisanih umrlih oseb v teh tridesetih letih je več kot polovica otrok (graf. 3). To pa ne pomeni, da umre vsak drugi otrok, oz. da polovica rojenih ne dočaka petnajst let. Upoštevati je namreč treba, da je to doba rasti prebivalstva, ko je število rojstev precej večje od števila smrti, zato je delež otrok, ki preživijo otroštvo, že občutno večji od polovice, bolj natančno - bliža se dvem tretjinam rojenih. Če primerjamo število vseh rojenih s številom vseh umrlih otrok v teh 30 letih, lahko dobimo približen rezultat.³⁴ Otroštva ne preživi dobra tretjina otrok (35,5%) v absolutnih številkah 727, od tega kar 292 dojenčkov.

delež rojenih otrok, ki ne dočaka	dan	teden	mesec	leto	2 leti	5 let	10 let	15 let
	0,8	3,1	5	14,2	21,8	30,4	33,4	35,3
fantki	0,5	3,1	5,5	15,7	22,6	30,9	34	35,8
dekllice	1,1	3	4,6	12,4	20,9	29,9	33	34,7

Tabela 11. Umrljivost otrok v solkanski župniji sredi 19. stol. (v %)

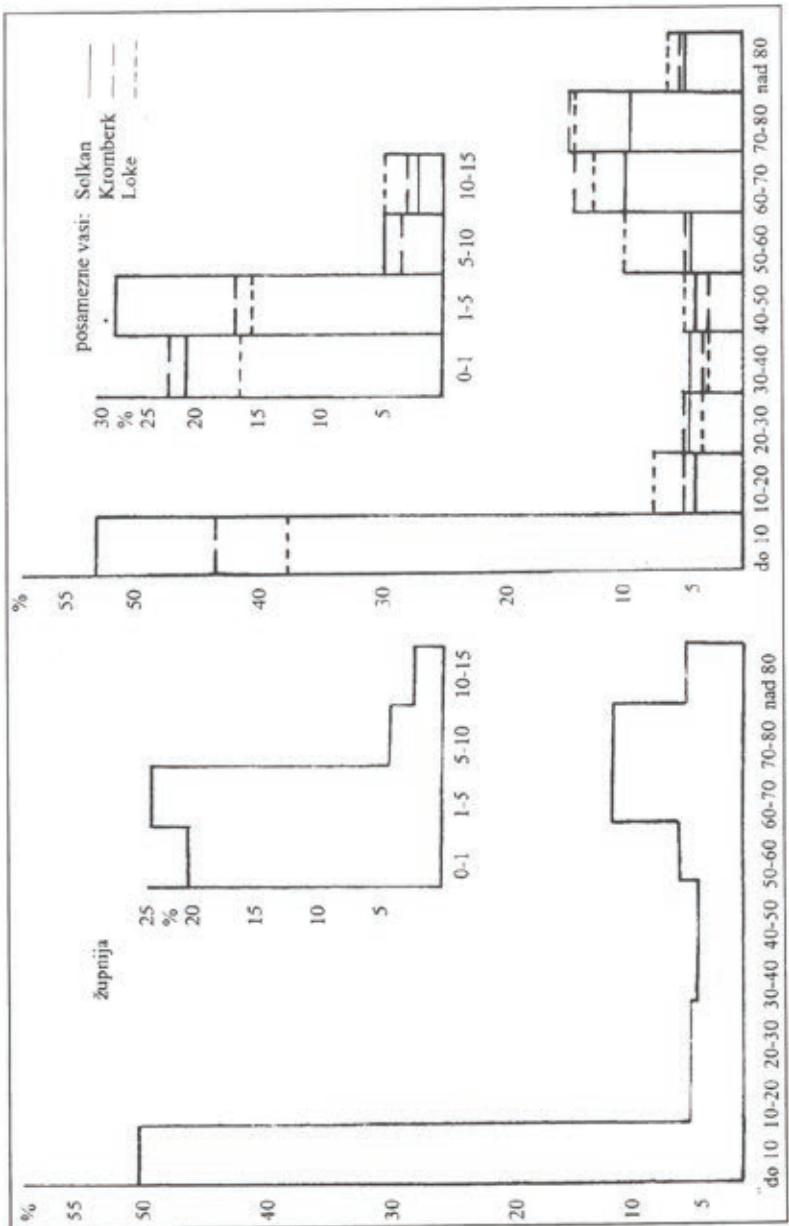
Mlaši kot je bil otrok, večja je bila smrtna nevarnost. Preživeti prvo leto je bilo najtežje. Vsak sedmi je namreč umrl že kot dojenček. Več žrtev je bilo med prvim in drugim letom kot v desetih letih od 5. do 15. leta skupaj; v zgodnjem otroštvu do petega rojstnega dneva je umrlo 6-krat več otrok kot v 2-krat daljši dobi od 5. do 15. leta. Umrljivost otrok se sredi 19. stol. bistveno ne spreminja (do leta 1850 znaša 36,1%, po vključno tem letu pa 34,6%), neko vidno zmanjšanje je sledilo že prej, verjetno z nastopom predmarčne dobe, ko splošna umrljivost pada. Kaže pa, da podoba solkanske župnije glede na celotno deželo in ostale avstrijske dežele sploh ni tako črna. Avstrijsko povprečje umrlih dojenčkov je znašalo ok. leta 1870 20%,³⁵ za Gorisko pa se proti koncu stoletja 18,4 (procent za Gorisko je izmed avstrijskih dežel med najnižjimi).³⁶

So pa razlike med posameznimi vasmi v župniji (graf. 3). Visji procent v Solkanu kot v Kromberku z Lokami (tab. 12) je pravzaprav pričakovani, saj se ujema z rezultati, ki dokazujejo precej višjo mortalitetu v Solkanu, posebno v prvi polovici obdobja (gl. tab. 8 in 12). V Solkanu odraste torej 60% rojenih, v Kromberku in Lokah čez 70%. Zanimivo je, da v Solkanu umre več otrok od prvega do

³⁴ Pri tej primerjavi ne gre vselej za iste otroke, tako je točen rezultat mogoče nekoliko višji.

³⁵ A. Puhar, Prvotno besedilo življenja, Ljubljana 1982, str. 37; navedeni podatki so iz dela L. Sienčnik, Umrljivost dojenčkov v Celovcu v letih 1865 do 1874, Zdravstveni vestnik 1977.

³⁶ A. Puhar, Prvotno besedilo življenja, Ljubljana 1982, str. 183; podatki so iz B. Derč, Dojenček, njega negovanje in prehrana, Ljubljana 1919.

Grafikon 3: Delež posameznih starostnih skupin pri vpisih v mrlisko knjigo

petega leta kot dojenčkov, v Lokah, posebno pa v Kromberku je smrtni davek višji pri dojenčkih.

delež roj. otrok, ki ne dočaka	Solkan	Kromberk	Loke
1 leto	fantkov	15,7	17,4
	deklinc	14,3	9
	skupaj	15,1	13,4
5 let	fantkov	34,2	25,6
	deklinc	34,8	21,2
	skupaj	34,5	23,5
15 let	fantkov	39	29,8
	deklinc	39,8	24,8
	skupaj	39,4	27,4

Tabela 12. Umrljivost otrok v posameznih vaseh župnije sred 19. stol. (v %)

V celotni župniji je nekoliko "varnejše" biti deklica (tab. 11), posamič pa velja to pravzaprav le za Kromberk, kjer je umrljivost fantkov (posebno dojenčkov) precej večja od umrljivosti deklinc - ob koncu otroške dobe za 5%. Za vse vasi - čeprav ne v enaki meri - pa velja, da umre več fantkov kot deklinc v času dojenja, medtem ko je v starostni skupini 1-5 let smrtna nevarnost bližja deklincam. V Solkanu sicer večjih razlik med spoloma ni, pač pa v Kromberku, kjer je umrljivost dojenčkov moškega spola 2-krat višja od umrljivosti dojenčkov ženskega spola. Zato pa je delež vseh rojenih deklinc, ki odrastejo, v Kromberku zelo velik - ok. 75%, medtem ko znaša v Solkanu le ok. 60%.

O vzrokih za omenjene razlike nam bo kaj več povedala analiza bolezni, še prej pa moramo pogledati, kako dolgo so živeli tisti, ki so preživel kritična leta in gledali (svoje) otroke, kako umirajo že v ranem otroštvu. Kajti ne šele po petnajstem, temveč že po petem letu (oz. že prej) je bil otrok izven velike smrte nevarnosti in bil približno enako ogrožen kot odrasli ljudje vse tja do šestdesetega leta starosti (gl. graf. 3). V vsaki starostni skupini po deset let (10 do 20, 20 do 30 itd. do 60-ega leta) je približno 4 do 5% vseh vpisanih (skupaj ok. ene četrtine vpisov) v mrlisko solkanske župnije.

V starosti (če vzamemo za mejnik leto 60) pa umre v obdobju 1835-64 374 ljudi, kar je dobra četrtina vpisanih v mrlisko knjigo. Starostni skupini 60-70 in 70-80 let sta tako kar dobro zastopani. Vsak dvajseti vpisani je star čez 80 let. Prekoračiti mejo devetdesetih let je sicer takrat mogoče - kot morda danes kakih 95 ali 100. Trije le dosežejo to častitljivo starost.

Kakšne so pa razlike med prebivalci župnije po spolu? Kaže, da živijo ženske povprečno nekoliko dlje kot moški, če lahko sodimo po tem, da je več starih umrlih ljudi ženskega spola. Razlika je sicer minimalna in v zadnji starostni skupini (nad 80 let) je med umrlimi več starškov. Največji delež umrlih odraslih žensk je v starostni skupini 70-80 let (5% več vpisov kot pri moških). Drugo obdobje, ko so ženske v nekoliko večji smrtni nevarnosti, je četrto desetletje življenja, ravno čas, ko žene porodijo največ otrok.

Kaj je bil vzrok smrti?

Mrliska knjiga nam dosledno navaja vzroke za smrt, pa naj gre za bolezni ali za druge vzroke, npr. nesreče. Tako si lahko vsaj delno ustvarimo sliko zdravstvenega stanja takratnih prebivalcev župnije.³⁷ Naj poudarim, da je število navedenih vzrokov smrti kar veliko - čez 60 različnih diagnoz smrti. Vse te navedbe raznih vzrokov pa lahko veliko povedo tudi o razvoju medicine v tistem času. Posebno široko paletlo bolezni imamo, ko gre za otroke. Pri starejših je diagnoza večkrat zelo pospolena. Zatorej ne preseneča, da se med vzroki smrti pojavi največkrat prav starost, sicer z raznimi oznakami: ostarelost, oslabelost, usihanje telesnih moči. Vendar bi se verjetno motili, če bi starost kot najpogostejsi vzrok smrti - dobra desetina vpisanih (11%) - gledali samo iz tega zornega kota. Ne moremo mimo dejstva, da je pač veliko ljudi le živelo tako dolgo, da so dočakali starost, ko so "lahko umrli zaradi starosti". Pred sedemdesetim letom je namreč ta vzrok smrti le redko pripisan. Tudi vodenica, ki je zelo pogosta v tem času, je lahko pravzaprav posledica raznih bolezni, pa tudi pomanjkljive prehrane. Dosledno so pa ločene vrste vodenice, npr. prsna vodenica, splošna nabreklost telesa, voda v lobanjski votlini (bolj značilna za otroke).

Nekatere vrste bolezni je težko določiti, zato seznam najbolj pogostih bolezni oz. vzrokov smrti ne bo čisto popoln (tab. 13). Največ preglavic povzročajo besedne zveze s "febbre", npr. febbre lenta, febbre maligna, febbre infiammatoria (=infiammazione), kjer gre očitno za neko vnetje, vendar ni jasno, za kakšno.

vzrok smrti	stevilo primerov	najbolj prizadeta starostna skupina
starost (vecchiaia, marasmo senile, decrepitezza)	151	70-80
krč - spazmofilija (spasimo)	139	dojenčki
vodenica (idropisia, idrotorace, idrocefallo, anasarca)	117	60-70
marazem - oslabelost, usihanje telesnih moči (marasmo)	106	1-5
konzumpcija - hiranje (consumazione, consumpțio)	93	1-5
driska (diarrea)	83	1-5
glistavost (verminosa)	71	1-5
tuberkuloza (tisi polmonare, tabe, tisichezza)	63	20-30
kolera (colera, colera asiatica)	62	70-80
omrvica (debilità)	47	dojenčki (nekaj dni)
oslovski kašelj (tosse convulsiva)	39	1-5
nesreča (disgrazia)	33	1-5
angina (angina)	30	1-5
kap (apoplezia)	23	60-70 in 70-80
ošpice (morbilli, rosipole)	21	1-5
vnetje (infiammazione, febbre inflamatoria)	20	1-5

³⁷ O značilnostih posameznih bolezni na osnovi dela Medicinska enciklopedija, Ljubljana 1980 (I. in II. del) in 1983 (III. knjiga).

astma (asma)	19	60-70
vnetje sklepa - arthritis (artritide)	17	60-70
griža (dissenteria)	17	1-5
revmatična obolenja (febbre reumatica)	15	60-70
vnetje poprsnice - plevritis (pleuriide)	15	70-80
pljučnica (infiammazione polmonare, punta)	13	70-80
zagnojitev - (?) tetanus (febre putrida)	12	20-30
tifus (tifo)	11	10-20
bezgavčija jetika (scrofoli e glandole)	11	do 20
nedonošenost (immaturità)	11	doenčki (isti dan)
ponesrečen porod ali porodni prisad (parto sgraziato, penoso: febbre puerperale)	11	30-40

Tabela 13. Bolezni oz. vzroki za smrt v solkanski župniji sredi 19. stoletja³⁸

Navedenim vzrokom za smrt v tabeli bi potem sledili (manj kot deset primerov smrti): rak, škrlatinka, paraliza, kolika, katar, zlatenica, gangrena, prosta, živčna obolenja, umor (sicer ni mogoče točno ugotoviti, kdaj gre za umor - glede na opise je takih primerov kakih pet), smrt otroka pri porodu (štirje primeri). Še nekateri redki vzroki za smrt so: ernala, bolezni ožilja (trikrat), razne vročice (febbre lenta, maligna), padavica (trikrat), anevrizma, garje, bolezni žolča, jeter, želodca, meningitis, zlom hrbitenice, pretres možganov, oftalmija, pljučna paraliza, revščina (miserere - le v enem primeru).

Lakota ni nikoli naveden razlog smrti. Velike lakote so pač že stvar preteklosti.³⁹ Zato pa ljudje - pretežno otroci - še zmeraj umirajo zaradi problemov s prehrano, bodisi nezadostno bodisi ne dovolj kvalitetno. Bolezni prebavil so daleč najpogostejsje. Tuberkuloza kot najnevarnejša bolezen dihal je šele na osmem mestu navedenih razlogov za smrt. Precej pred njo je najprej spazmofilija, pa oslabelost, hiranje, driska in glistavost. Dojenčki so množično umirali, ker jih materino mleko ni moglo dovolj ubraniti pred smrtno nevarnimi krči, pozneje so umirali zaradi odstavitev od dojenja, ker se niso mogli privaditi na "umetno" hrano. Seveda je treba dodati še smrti, ki so nastopile zaradi okužbe s hrano ali vodo - torej neurejenih higieniskih razmer. Pa vendar, razen kolere in morda driske, takšne bolezni (tifus, griža, zlatenica) niso zelo pogost razlog za smrt. Razen kolere epidemij večjih razsežnosti ni. Med otroškimi boleznimi je najbolj nevaren oslovski kašelj, nato še angina (tudi med odraslimi), ošpice ter škrlatinka, ki je terjala v tridesetih letih 9 otroških življenj.⁴⁰ Te otroške bolezni so manj nevarne kot bolezni prebavil. Stevilo umrlih otrok zaradi vseh otroških bolezni skupaj močno zaostaja za številom umrlih dojenčkov zaradi krčev. Gotovo je zelo pomemben podatek, da so v tem obdobju umrli le štirje otroci za kozami. Ta ena

³⁸ V oklepajih so vzroki, kakor jih navaja vir.

³⁹ M. Likar, Usoda načeljivih bolezni, Ljubljana 1981, str. 12.

⁴⁰ Seveda je prisotnost načeljivih bolezni precej odvisna od izbire časovnega okvira. Če bi le-tega podaljšali za eno leto, bi se število smrti zaradi škrlatinke povzpelo na 25. Leta 1865 je namreč za to bolezni umrlo kar 16 otrok.

najgrozovitejših epidemičnih bolezni v preteklosti⁴¹ je bila očitno v prvi polovici 19. stol. skoraj dokončno premagana tudi v solkanski župniji. Ker je bila ta bolezen zelo razširjena ravno med otroki⁴² in glede na njeno silovitost, je Jennerjeva vakcinacija verjetno precej zmanjšala umrljivost otrok. V župniji je od koz npr. nevarnejša bezgavičja jetika. Mogoče je zanimivo tudi to, da ni niké umrl za influenco, čeprav so za to dobo znane prave epidemije gripe.⁴³

Do vidnejših sprememb pri vzrokih smrti v tem obdobju tridesetih let ne pride. Le število smrtnih primerov zaradi glistavosti se v drugi polovici obdobja radikalno zmanjša - za polovico. Sicer je nekoliko manj primerov angine, ošpic, tudi starosti, poveča pa se število kapi, tudi primeri tuberkuloze so češči.

Kako pa je s prisotnostjo bolezni v posameznih starostnih obdobjih? (tab. 14) Ugotovili smo že, da je najpogosteji vzrok smrti dojenčkov krč (tretjina primerov). Nagnjenost h krčem je posledica pomanjkanja kalcija v krvi, ki ga je dojenček lahko dobil z materinim mlekom. Torej je moralo biti to mleko premalo kakovostno, ali ga je bilo sploh premalo.

Gotovo je bilo to v veliki meri posledica težkega dela, ki so ga morale matere tudi v času dojenja opravljati.⁴⁴ In seveda v času nosečnosti. Verjetno tudi zato toliko primerov omrтvite. Vsako tretje leto pa se rodi en nedonošenček, ki živi le kratek čas. Nekatere manj pogoste bolezni pri dojenčkih - vendar še zmeraj bolezni prebavil - mogoče kažejo na prezgodnjo odstavitev od prsi.

starostna skupina	skupno št. umrlih	do 1	292	1-5	335
vzrok smrti	št. umrlih primerov	krč	104	oslabelost	70
		omrтvica in nedonošenost	58	driska	55
		oslabelost (marazem)	32	glistavost	39
		glistavost	25	krč	33
		driska	18	hiranje	31
		hiranje	10	osl. kašelj	26
		osl. kašelj	9	angina	15
				nesreča	12
5-15	100	15-60	270	60-80	374
hiranje	14	tuberkuloza	46	starost	149
glistavost	7	vodenica	33	vodenica	71
tuberkuloza	6	hiranje	31	kolera	21
angina	6	kolera	22	astma	16
driska	5	porod	10	kap	16
ošpice	5	revmatizem	9	plevritis	12
nesreča	5	nesreča	9	artritis	11
		pljučnica	8		

Tabela 14. Razširjenost bolezni oz. vzrokov smrti po starostnih skupinah

⁴¹ P. Borisov, n.d., str. 245.⁴² M. Likar, n.d., str. 12.⁴³ M. Likar, n.d., str. 126.⁴⁴ Prim. P. Chaunu, Civilizacija klasične Evrope, Beograd 1977, str. 188.

V otroštvu - posebno ranem - še zmeraj prevladujejo bolezni prebavil. Možno je, da so matere dojile otroke več kot leto; ob odstaviti pa so nastali problemi, ker takrat še niso "znali" hraniči otrok "umetno".⁴⁵ Ko otroci odrastejo, se pomaknejo bolezni prebavil v ozadje; tuberkuloza je bolezen rane odraslosti, starih let pa vodenica in "starost".

Razen po starostnih skupinah, je zanimivo pogledati tudi, katere bolezni so bile nevarnejše za moške, katere za ženske.

moški	vzrok smrti	ženske		
		št. umrlih (sk. 711)	št. umrlih (sk. 660)	
	krč	86	starost	75
	starost	76	vodenica	60
	marazem	59	krč	53
	vodenica	57	hiranje	49
	hiranje	44	driska	48
	tuberkuloza	37	marazem	47
	driska	35	glistavost	39
	omrтvica in nedonošenost	34	kolera	33
	glistavost	32	tuberkuloza	26
	kolera	29	omrтvica in nedonošenost	24
	oslovski kašelj	21	osl. kašelj	18
	nesreča	21	angina	17
	vnetja	14	nesreča	12
	kap	13	astma	11
	ošpice	13	artritis	11
	angina	13	porod	11

Tabela 15. Razširjenost bolezni oz. vzrokov smrti glede na spol

Ob primerjavi umrljivosti otrok glede na spol smo videli, da med dojenčki prevladujejo fantki, pozneje pa deklice. Ugotovili smo tudi, da dojenčki umirajo največ zaradi spazmofilije. Zato ne preseneča, da največ umrlih moškega spola podleže prav krčem. Pri fantkih je tudi več omrтvite in oslabelosti. Bolezni, ki prevladujejo v starostni skupini 1-5 let, pa so (razen oslabelosti) pač pogosteje pri deklicah. V prvi meri je tu driska, ki kaže, kako so se deklice teže prilagodile na umetno hrano, nato pa še glistavost in hiranje. Pri boleznih dihal so moški bolj podvrženi tuberkulozi in vnetju sluznice, pljučnice in angine pa je več pri ženskah. Tipična moška bolezen je prostata. Povprečno vsako tretje leto umre žena zaradi težkega poroda ali za posledicami porodnega prisada, večina med tridesetim in štiridesetim letom starosti. Možno je, da je bilo število umrlih žena zaradi poroda večje, ker so kot posledice poroda lahko nastopile še kakšne druge bolezni.

⁴⁵ Prim. J. - L. Flandrin, Družina (sorodstvo, družina, spolnost v Franciji od 16. - 18. stoletja), Ljubljana 1986, str. 187.

Nesreč s smrtnim izidom je več pri moških. Bolezni ljudi v letih pa so pogosteje pri ženskah: vodenica, artritis, rak, "starost".

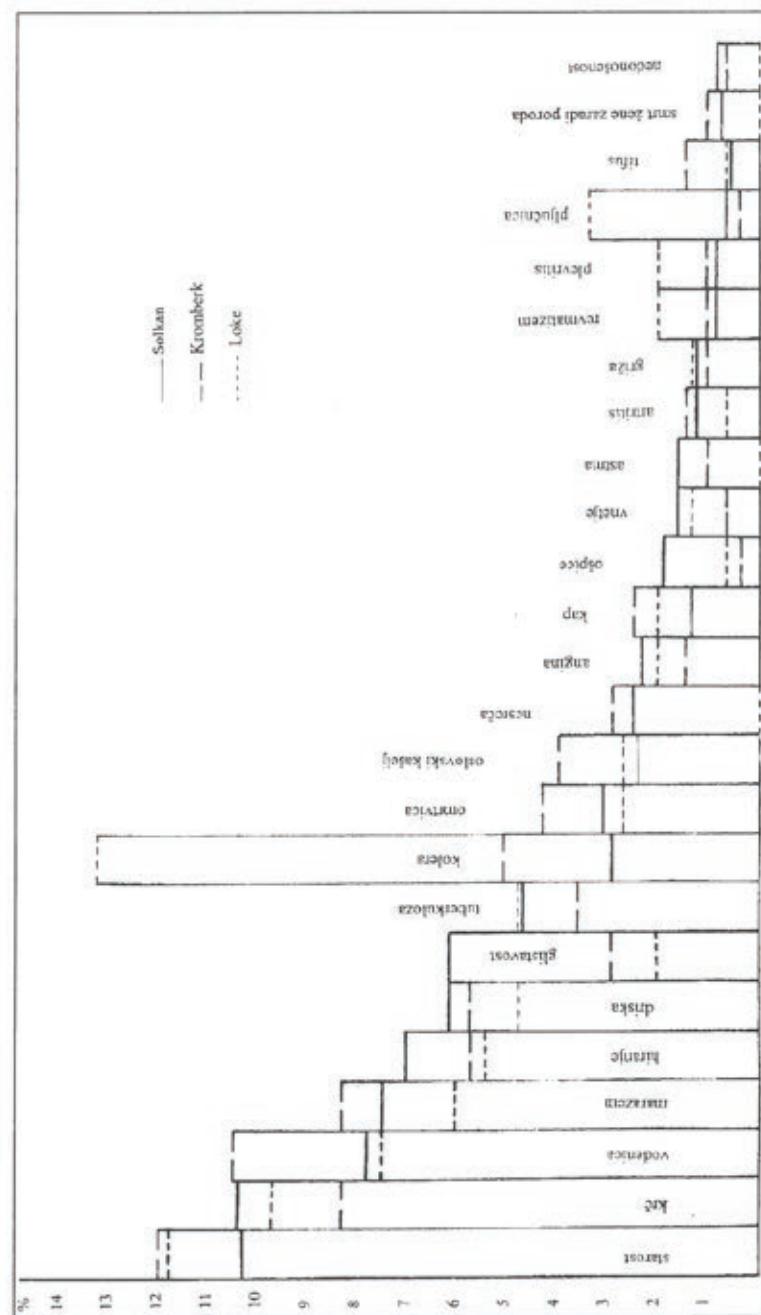
Poglejmo še k posameznim vasem župnije (graf. 4). V skladu z večjo umrljivostjo otrok v Solkanu je tu pač večji delež bolezni prebavil - spazmolifije, driske, hiranja, posebno pa glistavosti. Tako so npr. zaradi glistavosti v Lokah trije smrtni primeri, v Kromberku 8, v Solkanu kar 60. V Solkanu so otroci torej teže preživeli. Mogoče je to rezultat večje socialne razslojenosti, ki je za to vas značilna. Zaradi nekoliko večje strnjenoosti naselitve so tu lahko vladale tudi slabše higienске razmere, čeprav razširjenost kolere v solkanski župniji govor proti temu. Tudi nekatere otroške bolezni (ošpice, škrlatinka) so omejene skoraj le na Solkan. Oslovskega kašlja je največ v Kromberku, pljučnice pa v Lokah. Še nekatere druge bolezni s smrtnim izidom se pojavljajo izključno v Solkanu, npr. zlatenica, paraliza. Tudi izmed 9 rakastih obolenj je 7 primerov v Solkanu, ostala dva sta v Kromberku in še to šele leta 1864. Seveda je večji odstotek umrlih zaradi starosti v Lokah in Kromberku, kjer je tudi zelo veliko primerov vodenice.

Kolera

Nekoliko bolj podrobno je vredno analizirati epidemijo kolere. Drugih večjih epidemij ni. V nekaterih letih razsajojo otroške bolezni. Posebno krizni sta leti 1838 in 1839. V zimi 1838/39 umre 8 otrok za škrlatinko, ki jo potem do 1865 ne srečamo. Pridruži se ji angina - 11 smrtnih primerov, poleti 1839 pa še ošpice - 9 umrlih otrok. Vseh skupaj kar 28 mladih žrtev (razen treh iz Kromberka vsi v Solkanu) - številka, ki se v naslednjih 25 letih ne ponavlja več. Tudi ošpice, podobno kot škrlatinka, se pojavijo spet v večji meri šele konec obravnavanega obdobja - leta 1864 umre šest otrok. Nevaren je tudi oslovski kašlj. Leta 1846/47 povzroči ta 8, 1861 pa 6 žrtev.

Ostale bolezni, ki nastopajo epidemično, so največ posledica okužbe z onesnaženo vodo. Huda bolezen je driska, ki je sicer tudi endemična. Leta 1859 umre kar 16 otrok in tudi ni čudno, da razsaja tudi štiri leta prej skupaj s kolero in zahteva 10 žrtev. Tifus ni tako nevaren. V celotnem obdobju umre 11 oseb, v letih 1849/50 pet Solkancev, zaznati pa ga je spet v najbolj kritičnem letu - 1855 (dva primerja).

Kolera sicer ni omejena le na leto 1855. Srečamo jo že leta 1836 (štirje umrli), nato 1849 (dva smrtna primera) in že izven našega obdobja leta 1865 (dve žrtvi pri isti hišni številki). Za vsa tri leta so znane večje epidemije, ki so pustošile po avstrijskih deželah,⁴⁶ vendar so solkansko župnijo v glavnem obšle.

Grafikon 4: Delež vpirov najpogostejših bolezni oz. vzrokov za smrť v posameznih krajih

⁴⁶ P. Borisov, n.d., str. 305.

Drugače je pa leta 1855, ko zaradi razščnosti epidemije na Goriškem celo "nadškof Gollmayr ni mogel na pastoralno vizitacijo"⁴⁷ po deželi. Pojav kolere pri nas je očitno povezan s krimsko vojno. V solkanski župniji se to leto število umrlih povzpone na 122, kar je več kot 2,5-kratni letni povpreček smrti. Od tega umre za kolero 56 ljudi, samo v mesecu avgustu 48. Seveda razsaja kolera poleti, posebno v avgustovski vročini. Do prvega primera pride sicer že konec junija, vendar je osamljen in vse kaže, da epidemija, podobno kot pred pol oz. dvema desetletjem, ne bo zajela večjih dimenzijs. A že čez slab mesec - 20. julija - se pojavi spet in sicer v Solkanu in Lokah, ne pa še v Kromberku, čeprav leži ta geografsko v sredi. Po šestih dneh sledi spet zatišje, ki traja skoraj dva tedna. Šele 7. avgusta se začne prava epidemija. Do 19. avgusta ne mine dan brez njenih žrtev. Vrh predstavlja 11., 12. in 13. avgust, ko umre zaradi kolere 6 ljudi dnevno. Šele 10. avgusta imamo prvo žrtev epidemije tudi v Kromberku. V Lokah je zadnji primer smrti 18. avgusta. Zadnjo tretjino meseca epidemija zgublja na moči. Zadnji dve žrtvi kolere, obe iz Kromberka, umreta v začetku septembra.

Posamezni kraji župnije so različno prizadeti. (tab. 16, gl. tudi graf. 4) Mogoče v nasprotju s pričakovanim, so najmanjše Loke štirikrat bolj prizadete kot Solkan. Bolj kot gremo na podeželje, več žrtev kolere je torej - redkejši naseljenosti navkljub. To bi nam lahko potrdili tudi tovrstni podatki iz okoliških župnij oz. vikariatov.⁴⁸ Placuta je del Gorice, župnija, ki meji na solkansko. Moč epidemije je nekje podobna kot v Solkanu. Drugače pa je v podeželskem Šempasu, župniji v Vipavski dolini, in v Grgarju, vikariatu, ki seže na Banjško planoto. Obe področji zajemata manj prebivalcev kot solkanska župnija,⁴⁹ število umrlih za kolero pa je večje. V župniji Šempas umre 88, v Grgarju pa 109 ljudi (kar pomeni glede na podatke o številu prebivalstva iz leta 1851⁵⁰ že nekje ok. 10% prebivalcev). To so pa števila, ki bi bila blizu le enemu delu solkanske župnije - Lokam. Kot da se v bolj "odročenih" krajih še niso znali zaščititi pred to epidemijo, medtem ko je prebivalcem bolj gosto naseljenih mest in krajev to že uspevalo, očitno zaradi uspešnosti preventivnih ukrepov, to je večje higiene in morebiti medicinske policije, ki so jih ponckod sprejemali na osnovi izkušnj s tovrstno epidemijo v Evropi v 30-ih letih.⁵¹ V Šempasu in Grgarju se kolera zadržuje tudi več časa.

	število umrlih	% prebivalstva
župnija	56	2,8
Solkan	26	2
Kromberk	12	2,4
Loke	18	8,4

Tabela 16. Kolera leta 1855⁵²

⁴⁷ S. Stanič, Dr. Andrej Gollmayr, knez in nadškof goriški; v: Zgodovina goriške nadškofije 1751-1951, Gorica 1951, str. 62.

⁴⁸ Nadškofijski arhiv Gorica, prepisi mrljiških knjig župnije sv. Vida in Modesta na Placuti v Gorici, župnije Šempas, župnije Deskle in vikariata Grgar za to obdobje.

⁴⁹ To se vidi že iz primerjave v številu smrti v "normalnih" letih.

⁵⁰ Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Landesgesetz und Regierungsblatt ...

⁵¹ P. Borisov, n.d., str. 305.

⁵² Rezultati v tabeli so na osnovi števila prebivalcev leta 1851.

	prvi smrtni primer	zadnji smrtni primer
Šempas	12. julij	22. september
Placuta	18. julij	30. avgust
Solkan	20. julij (22. junij)	5. september
Grgar	26. julij	29. september
Deskle	3. avgust	16. avgust

Tabela 17. Kolera v solkanski in okol. župnijah oz. vikariatu

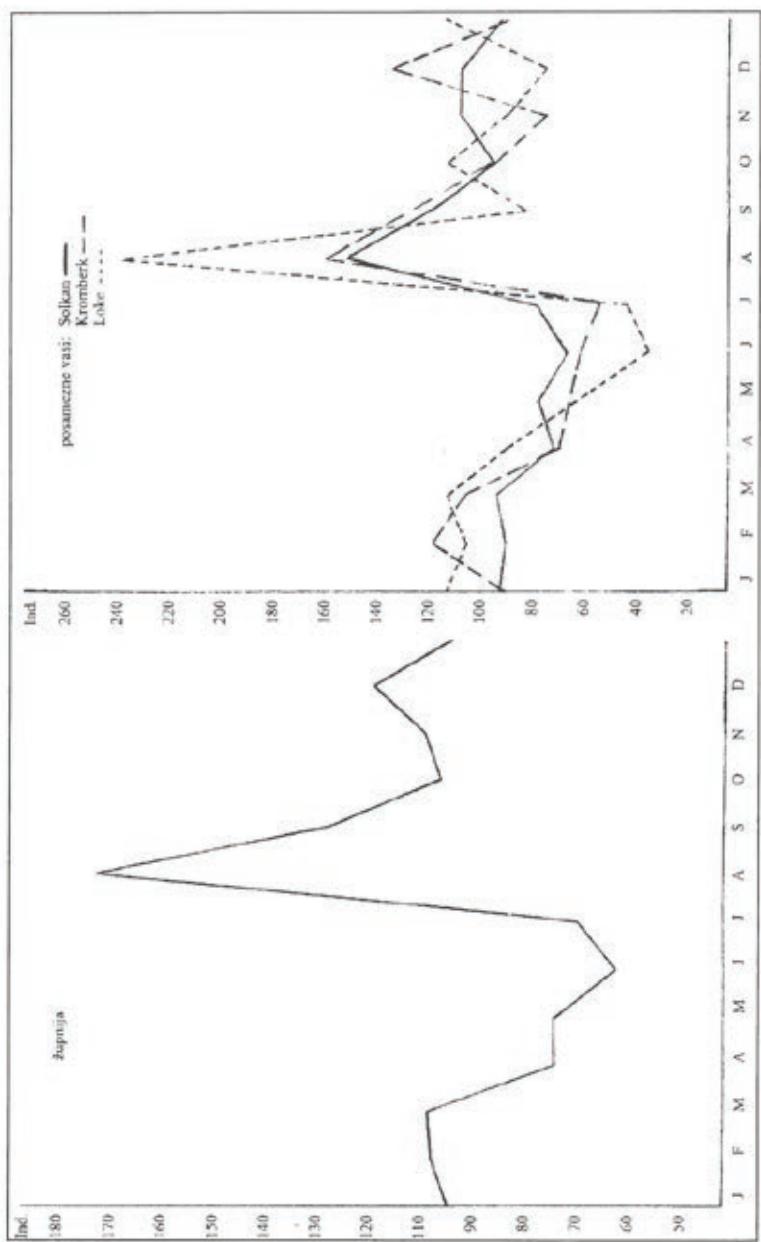
Če lahko osamljeni primer smrti v Solkanu konec junija pustimo ob strani, vidiemo, da si epidemija izmed okoliških krajev najprej "izbere" Šempas, župnijo onkraj Lijaka, ki sega že precej globoko v Vipavsko dolino (gl. tab. 17). Tu dobiha epidemija že konec julija zelo velike razščnosti in od tod naj bi se potem razširila v solkansko župnijo, seveda najprej v najbližjo vas - Loke. In res je prvi primer smrti za kolero v juliju ravno v tej vasi. Ni pa dvomiti, da epidemija ni prišla v župnijo le po tej poti, temveč skoraj istočasno tudi iz Gorice. že 21. julija umre v Solkanu neki dñinar v tovarni sladkorja v Gorici. In tudi še druga žrtev iz Solkana, ki že v tem mesecu podleže koleri, je delavec v taisti tovarni. Podatek o začetku epidemije na Placuti še potrjuje to smer širjenja v vas Solkan. V Gorico pa se je verjetno kolera razširila iz Vipavske doline, vendar ne preko območja solkanske župnije. Ko 7. avgusta epidemija nadaljuje svoj smrtonosni pohod, sta prvi žrtvi spet praktično istočasno (isti dan) v Lokah in Solkanu - tik ob Gorici ("strada verso Gorizia", kot je pripisano pri številki 169). Kot rečeno, se v Kromberku epidemija razširi bolj pozno: najprej jo srečamo pri hišni številki 52 "sul Liah", torej najbližje Lokam, verjetno pa pride tudi s solkanske strani. Sicer se epidemija širi iz Solkana v Grgar, torej proti Banjški planoti, in po Soči navzgor, vendar tu ne seže daleč, le do Plav (del župnije Deskle), pa še tu umreta v tem letu za kolero le dva človeka.

Gledano z današnjimi očmi so bile posledice epidemije strašne, vendar v primerjavi z raznimi epidemijami preteklih stoletij kolera v solkanski župniji leta 1855 niti ni imela tako velikih razščnosti in na dalj časa tudi znatno ne vpliva na gibanje prebivalstva. V Lokah pomeni tistih 8% ok. tretjino hiš (9 od 26). Največ žrtev - štiri - je pri hišni številki 23, pri mežnarjevi družini Povišč.

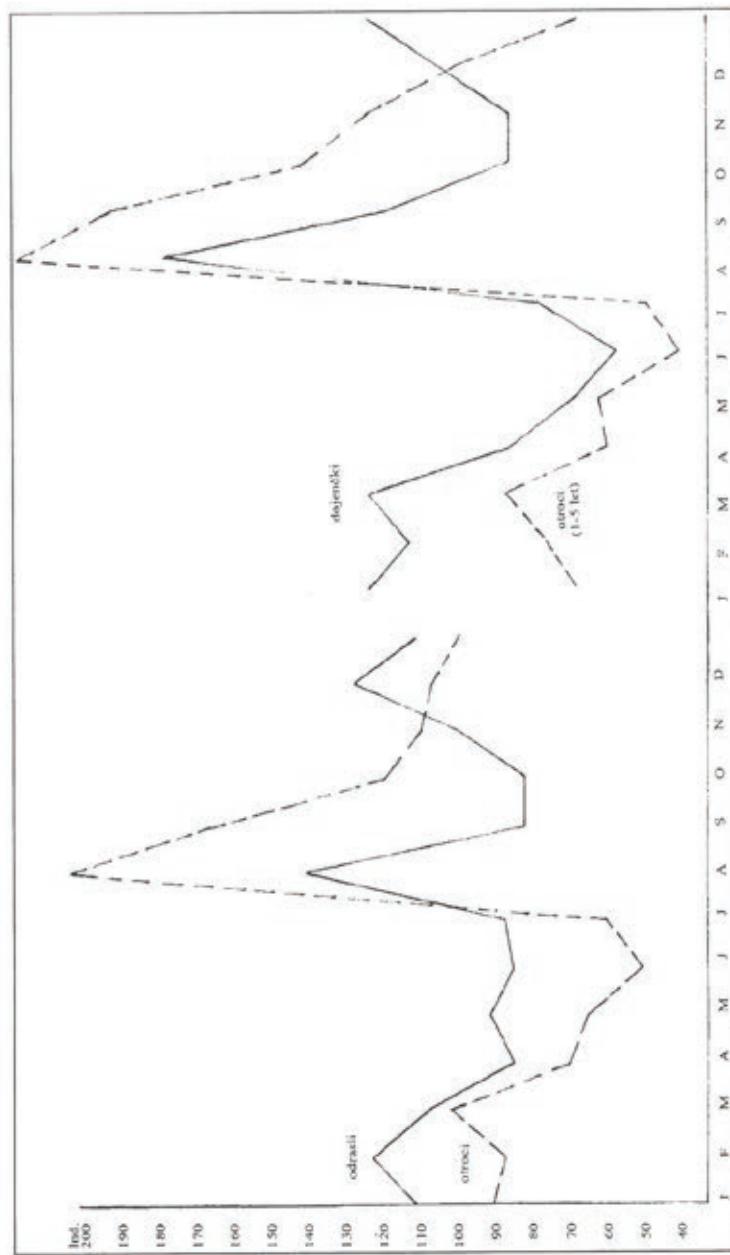
Kolera je nevarna za vse starostne skupine. Izvzeti so le dojenčki, ki jih tokrat materino mleko dobro zaščiti. Sicer umirajo nekoliko manj odporni ljudje, to je otroci, posebno pa starejši ljudje nad 60 let. Ni pa neke starostne skupine, ki bi pred tem bila ekstremno varna.

Sezonski ritem umiranja

Ne le v letu kolere, tudi sicer je v avgustu največ smrtnih primerov (graf. 5). Tudi če odštejemo vse umrle za kolero, umre torej v tem mesecu še zmeraj največ ljudi. Ta poletni višek, sicer značilen tudi za vse tri vasi posebej, ni omejen le na avgust, saj je tudi septembra (razen v Lokah) število smrti precej nad povprečjem, vendar pa tudi ni značilen za celotno poletje, saj je zgodnje poletje (junij in julij)

Grafikon 5. Sezonski ritem umiranja sredji 19. stoletja

Grafikon 6. Sezonski ritem umiranja v solkanski župniji glede na starost

celo najbolj varno. Pomlad je res letni čas življenja. V zimskih in jesenskih mesecih pa se število smrti giblje okrog povprečja. Izjema je december, ki je tretji mesec po stevilu smrtnih primerov. Je pa razlika med Solkanom na eni in Kromberkom in Lokami na drugi strani, kjer bi lahko govorili tudi o zimskem (in delno jesenskem) visku smrti.

Razlike med umiranjem otrok in odraslih med letom so očitne (graf. 6). Najhujši sovražnik odraslih je mraz, otrok pa vročina. Na osnovi tega je moč sklepati, katere bolezni prevladujejo pozimi, katere poleti. Bolezni prebavil so najbolj pogoste pozno poleti. Visoko število umrlih odraslih v avgustu je pravzaprav posledica kolere, sicer bi krivulja tudi tukaj potekala pod povprečno vrednostjo. Nihanje je pri otrocih večje, torej je umrljivost otrok bolj odvisna od letnih časov. V avgustu in septembru je umrljivost otrok še zmeraj izredno velika, tu se od klasične Evrope sem ni niti kaj dosti spremenilo.⁵³ Tudi v jesenskih mesecih umre precej otrok, spomladi pa zelo malo. Treba pa je še opozoriti na razliko med dojenčki in ostalimi otroki. Pri najmlajših je razen poznega poletja lahko kritična tudi zima, otroci nad enim letom starosti pa umirajo skoraj le poleti in jeseni. Kaže torej, da krči dojenčkom tudi pozimi ne prizanašajo.

LA POPOLAZIONE DELLA PARROCCHIA DI SALCANO(1835-1864) IN BASE AL REGISTRO DELLO STATO CIVILE (prima parte)

(Riassunto)

Anche il ristretto ambito presso Gorizia, comprendente la (ristretta) parrocchia di Salcano con circa 2.000 anime verso la metà del secolo scorso, mostra una situazione demografica simile alle altre province slovene in genere. "La rivoluzione demografica" della prima metà del sec. XIX è fortemente presente, come pure la massiccia emigrazione negli anni cinquanta. Anche l'epidemia del colera che sta imperversando nella provincia nel 1855 non influenza sostanzialmente sul flusso della popolazione salcanese. Ben più grave epidemia è ancor sempre la mortalità dei figli nella prima infanzia che non sembra voler recedere. I parrocchiani di Salcano si sposano per lo più nell'ambito della parrocchia stessa ossia delle sue località. L'età degli sposi è però piuttosto avanzata e ciò è il fatto più determinante per cui il numero dei figli in famiglia si aggira su sei unità. Gli obblighi del matrimonio vengono rispettati. I figli illegittimi sono rari. Tuttavia intorno agli anni 1855 o 1860 si riscontrano notevoli cambiamenti. Aumenta il numero dei figli illegittimi e di quelli concepiti prima del matrimonio, cambia pure il rapporto della società verso i figli illegittimi.

⁵³ Prim. P. Chaunu, n.d., str. 187

in M. Šuhec, Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig, Kronika 33, 1985, str. 130.

CENNI SUL MOVIMENTO CATTOLICO NELLA CONTEA DI GORIZIA E GRADISCA

Ottocento e primo Novecento

Ferruccio Tassin

La storiografia che riguarda la nascita e lo sviluppo del movimento cattolico in quella che fu la Contea di Gorizia e Gradisca è relativamente recente.¹ I motivi (o meglio le cause) di questo ritardo vanno ricercati in quell'atmosfera iconoclasta per tutto quanto sapesse anche solo genericamente di "austriaco", che si sviluppò dopo la annessione all'Italia in seguito alla prima guerra mondiale. I liberal nazionali, prima, e i fascisti, poi, furono molto attivi in quella sistematica e irrazionale lotta a uomini e idee. Il termine "austriacante" risuona ancora, di quando in quando, affibbiato a chi cerca di far luce su di un periodo estremamente positivo per le nostre genti. "Famigerato" e "austriacante" erano in genere riferiti soprattutto a uno dei due deputati cattolici al Parlamento di Vienna, mons. Luigi Faidutti, ma il termine era usato anche dai liberali di paese per i cattolici locali. Quando Faidutti morì nel 1931, lontano dall'Italia, fu ricordato sulle colonne del settimanale cattolico "L'Idea del Popolo" e del bollettino "La Madonna di Barbana", poi quasi nulla. Protagonisti, comprimari e sostenitori di quelle idee, di quella azione sociale e politica uscirono di scena in silenzio, quasi senza lasciare traccia. Si deve aspettare il 1956 per trovare un articolo di pre Tite Falzari su "Vita Nuova" a 25 anni dalla morte di mons. Faidutti, e il 1972, quando compare a Gorizia, tra i quaderni di "Iniziativa Isontina" l'opera di Camillo Medeot "I cattolici del Friuli orientale nel primo dopoguerra".

Proprio a Camillo Medeot va riconosciuto il merito di aver dato inizio all'analisi critica del movimento cattolico tra Ottocento e primo Novecento. La sua è una figura di basilare importanza in questo campo di studi, che egli volle fosse coltivato sistematicamente, quando fondò (nel 1981) l'Istituto di Storia Sociale e Religiosa che ha sede in Gorizia.²

¹ Sul piano locale c'era qualche iniziativa, isolata, per ricordare personaggi di spicco a Villesse, per esempio, nel 1960 si commemorò Giuseppe Perissin (1881- 1960), rappresentante emblematico del fervore popolare a cavallo tra Ottocento e Novecento; cfr. E. PERISSIN, *Giuseppe Perissin*, con la presentazione di G. COCIANNI, Gradisca, Tipografia Del Bianco, 1961. In questa breve pubblicazione si avverte anche il peso della testimonianza orale.

² E' molto difficile, in questa materia, precisare chi sia stato il primo a indagarla; comunque, in generale, nel Friuli Orientale il punto di riferimento era la rivista "Iniziativa Isontina", dove, negli anni Sessanta, Camillo Medeot pubblicò a puntate *Storie di preti isontini internati nel 1915*.

Gli anni settanta vedono comparire la prima biografia di Faidutti, a cura di Silvio Beinat e Pietro Londero; sia pure in maniera modesta, pone le premesse per ulteriori approfondimenti, che arrivano con *Le lotte contadine nel Friuli orientale 1891/1923* di Renato Jacumin (1974); *L'onorevole Adamo Zanetti prete contadino 1859-1949*, di Nino Agostinetti, nel 1977; *Attività sociale e politica di Luigi Faidutti (1861-1931)* di Paolo Caucig³, sempre nel 1977.

Tutte queste sono opere edite a Udine.

Nel 1981, a Gorizia, il Centro Studi "Sen. A. Rizzatti", "Iniziativa Isontina", l'"Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei", il gruppo culturale "Ricerca e Presenza" e "Voce Isontina" promuovono un convegno su "I cattolici isontini nel XX secolo - dalla fine dell'800 al 1918", i cui atti escono lo stesso anno e comprendono una serie di studi di Camillo Medeot, Fulvio Salimbeni, Nino Agostinetti, Avgust Sfiligoj, Branko Marušič, con interventi di Italo Santeusanio, Marco Waltritsch, Silvino Poletto, Francesco Cromaz, Pietro Zovatto. Tre anni più tardi esce, di Nino Agostinetti, *La Cassa Rurale ed Artigiana di Lucinico, Farra e Capriva*. Nel 1986, un'altra poderosa biografia, *Giuseppe Bugatto il deputato delle Basse (1873-1948)*, di Italo Santeusanio, che lo scorso anno ha curato la riedizione dell'opera anonima, ma in realtà di Luigi Faidutti e Giuseppe Bugatto, *L'attività del Partito cattolico Popolare Friulano negli ultimi venticinque anni (1894-1918)*, uscita a Vienna nel 1920. L'ampio saggio introduttivo è una importante sintesi dello sviluppo del movimento cattolico e una riconoscenza sulla bibliografia relativa all'argomento.

Molto rimane ancora da fare, anche se le basi ci sono, e solide: l'imponente archivio Faidutti (di proprietà del pronipote Francesco Cromaz) deve essere ancora scandagliato sistematicamente; la stampa quotidiana e periodica del tempo riserva ampio margine alle ricerche; gli archivi parrocchiali (alcuni ospitano ciò che resta dei documenti di alcune casse rurali), se riordinati, possono offrire largo margine all'indagine per capire come le idee del movimento cattolico fossero recepite a livello popolare; non è escluso che l'archivio della "Federazione dei Consorzi Agricoli del Friuli", motore della attività economica e sociale, non sia stato definitivamente perduto durante la guerra, come comunemente si crede.

Generalmente si fa risalire all'enciclica leonina lo sviluppo del movimento cattolico, ma per il mondo tedesco, del resto in analogia con quanto si faceva in altre parti d'Europa, i tempi vanno anticipati, basti pensare all'azione di Emmanuel Ketteler, Adolf Kolping, Wilhelm Raiffeisen che fondò le cooperative di credito, antenate delle nostre casse rurali, o a quella dell'"Unione di Friburgo"

riunite in un volume nel 1968. Nel 1970, proprio su "Iniziativa Isontina", il pronipote di mons. Faidutti, dott. Giovanni Francesco Cromaz, pubblicò un articolo, *Un circolo cattolico nel 1870 a Gorizia* (cfr. "Iniziativa Isontina", anno XII n. 3, ottobre-dicembre 1970, pp. 43-50), in cui si parla ampiamente di mons. Luigi Faidutti.

³ L'opera di Renato Jacumin era già ultimata nel 1962; cfr. R. JACUMIN, *Le lotte contadine nel Friuli Orientale 1891/1923*, Udine, Doretti, 1974, p. 7.

(1884), alla elaborazione della critica al capitalismo da parte della Università di Lovanio (non per nulla Leone XIII era stato nunzio apostolico in Belgio).⁴

E poi, se ci si vuole riferire ad una fase prepolitica sul piano locale, senza andar a scavare nella socialità cattolica delle confraternite (che pure va considerata), è interessante osservare una particolare sensibilità che qualche parroco dei nostri paesi dimostrò tra la prima e la seconda metà dell'ottocento, riguardo i problemi dell'istruzione e della emigrazione; inizia qui il cammino dalla carità alla giustizia.⁵

Nasce alla fine del 1870 "Il Circolo cattolico per il Goriziano", significativamente formato dalla componente italiana e da quella slovena, anche se poi, in breve, le strade divergeranno. Nel programma non si va oltre generiche affermazioni di amore per la civiltà, il progresso, e la consueta polemica su Porta Pia e il Papa prigioniero.

In questa fase nasce anche il bisettimanale "Il Goriziano", che poi muterà nome dall'1 gennaio 1873, in "L'Eco del Litorale", portavoce dei cattolici del Friuli orientale fino al 30 ottobre 1918, quando a Trieste uscirà l'ultimo numero. È un elemento fondamentale per spiegare e per capire la storia di questo mezzo secolo. Più concreta anche se in un primo tempo isolata, l'azione del marianese Luigi Trevisan, che fonda in paese a Mariano una società di mutuo soccorso per operai già nel 1878; poco più tardi l'imperial regia scuola industriale per la lavorazione del legno, e ancora un consorzio falegnami, come spinta per lo sviluppo dell'industria della seggiola. Un altro marianese sarà una delle figure principali del movimento cattolico, soprattutto della Bassa friulana: Adamo Zanetti, che a Fiumicello svilupperà una imponente azione sociale. Forse è suo (siglato A.Z.) l'articolo sul giornale "L'Eco del Litorale" che, il 28 gennaio 1888, pone le premesse per una visione moderna del problema economico sociale nel Friuli orientale: creazione della piccola proprietà, opere di irrigazione, acquisto di bestiame, istituzione di una banca come motore delle attività economiche; irrigazione; specializzazione delle colture; organizzazione di un sistema efficiente di trasporti; l'inserimento di questa azione in ambito legalitario (il movimento cattolico agì sempre all'interno dello Stato).⁶

Protagonisti della prima fase della presenza pubblica dei cattolici furono l'avv. Carlo Doliac de Cipriani (1805-1898) e mons. Domenico Alpi (1847-1910), for-

⁴ Cfr. G. MARTINA, *La Chiesa nell'età del totalitarismo*, Brescia, Morcelliana, 1979, IV ed., pp. 20-53; P. PECORARI (a cura di), *Ketteler e Toniolo tipologie sociali del movimento cattolico in Europa*, Roma, Città Nuova, 1979.

⁵ Tanto per fare un esempio, forse il più tardo tra quelli presi in esame, si osservi la risposta che nel 1894 il parroco di Medea don Giovanni Battista Traversa dava alla I. R. Società Agraria di Gorizia. In essa, tra l'altro, il Traversa scriveva: "... Chi n'è poi la causa della fame dei nostri contadini? Senza dubbio le angherie della possidenza e le esigenze che questa domanda dai medesimi... per cui lo scrivente ritiene che sarebbe da insistere presso la possidenza onde usi se non la carità cristiana almeno più filantropia verso i coloni ...". Cfr. A. GALLAS, *Medea il territorio la realtà socioculturale la storia*, Medea, Comune di Medea 1984, pp. 58-61.

⁶ C'è una forte probabilità che fosse proprio di Zanetti, visto che il "Corriere di Gorizia", in un articolo del 29 novembre 1892, faceva cenno a una sigla A. Z. e diceva che era del corrispondente da F... (evidentemente Fiumicello, dove Adamo Zanetti era parroco decano).

livese, uno, come scrive Camillo Medeot, di quella quindicina di sacerdoti del Regno d'Italia trasferitisi nella archidiocesi di Gorizia nella seconda metà dell'Ottocento per difficoltà incontrate nei paesi d'origine a causa del clima postrisorgimentale (tra i più famosi sono mons. Carlo Valussi, di Talmassons, poi deputato a Vienna, preposito capitolare, e infine principe vescovo di Trento, e Luigi Faidutti, di Scrutto di San Leonardo).⁷

La "Rerum Novarum" dà il via a tante potenzialità che già esistevano: non si può immaginare che il deserto fiorisca, d'improvviso. Sul piano politico, che era quello in cui i cattolici pensavano di agire per operare trasformazioni profonde della realtà, la situazione era più favorevole nelle nostre terre che nel Friuli italiano, dove l'azione sociale si sviluppa quasi contemporaneamente con grande fervore di iniziative, ma c'era il *non expedit*, che impediva di raggiungere una presenza parlamentare. In Austria ci furono governi non favorevoli ai cattolici (e la prima organizzazione nasce anche da quelle difficoltà), ma però lo Stato, e inoltre c'era una caratteristica data dalle particolari condizioni etniche della compagine absburgica: l'autonomia, che consentiva una certa elasticità di movimento nella contea di Gorizia. La contea si sviluppava su di una superficie di 2918 Kmq., con una popolazione di 260.000 abitanti, di cui circa 90.000 Italiani, Friulani e Bisiacchi. L'economia era prevalentemente agricola; scarsa l'industria (a Gorizia, Aidussina e più tardi a Monfalcone), fiorente l'artigianato, il terziario a Gorizia. L'ambiente culturale è arricchito dalla presenza di tre etnie. La vita del popolo nelle campagne ruota intorno alla parrocchia; le condizioni economiche sono gravi soprattutto nella Bassa: emigrazione (1000 persone partono per il Sud America nel 1878, 40 famiglie in una sola volta in un piccolo paese Villesse; anche col procedere degli anni la situazione resta seria e nel 1910 i partenti della Bassa saranno 500, si sentirà l'esigenza di istituire la Società S. Raffaele per l'emigrazione, come emanazione della sezione di Udine); alimentazione scarsa; affitti esosi (un sistema prevedeva la concessione di terreni, abitazione e fabbricati ad uso della azienda dietro il versamento di una quota determinata, con l'obbligo dell'affittuario di pagare imposte e tributi); un altro, più arretrato, medievale, concedeva, l'uso di terra, abitazione ed edifici in cambio di prestazioni in natura, di solito di una quota in denaro e dell'impegno a pagare imposte e tributi. Idennizzi per eventuali danni venivano liquidati al padrone. La sicurezza di continuità nella permanenza sul fondo non esisteva.⁸ Endemiche le malattie come la malaria e la pellagra (77 casi ad Aquileia nel 1899 su 2200 abitanti,

⁷ Su Doliac, Alpi, Zanetti, Faidutti e Meyer cfr. sintetici ma efficaci profili biografici di C. MEDEOT, *Profili di protagonisti*, in *I cattolici isontini nel XX secolo*, I dalla fine dell'800 al 1918, Gorizia 1981, pp. 57-65.

Carlo Eugenio Valussi (Talmassons 1837 - Sarche, Trento 1903). Insegnante al seminario di Gorizia, preposito del capitolo metropolitano, fu deputato al parlamento di Vienna dal 1883 al 1886 e uno dei maestri del Faidutti. Principe vescovo di Trento (dal 1886 al 1903) sviluppò l'associazionismo e il cooperativismo. Tra i suoi collaboratori ebbe Alcide De Gasperi. Cfr. la voce in G. NAZZI (a cura di), *Dizionario biografico friulano*, Udine, Union dei Scrittori Furlans, Ribis, 1992, p. 524; S. BENVENUTI, *I principi vescovi di Trento fra Roma e Vienna 1861-1918*, Bologna, 1988, pp. 595 sq.

⁸ Cfr. JACUMIN, *Le lotte*, cit. 23-28.

situazioni ancora peggiori nella Bassa occidentale italiana); si pratica l'usura (anche 5 fiorini per 1). Domina il latifondo.

In politica, fino alla riforma elettorale del 1907, i liberali sono i più forti; sono i ceti privilegiati, i proprietari terrieri, l'élite; irredentisti, ma capaci di adattarsi, inevitabilmente, al clima dello Stato. Viene poi una ristretta schiera di mazziniani, i più coerenti, a detta di Medeot; fortemente irredentisti e anticlericali. I socialisti, in aumento fino alla prima guerra mondiale, aderivano alle idee dell'austromarxismo di Otto Bauer, che vedeva criticamente le idee di Marx e pensava ad una possibilità di successo all'interno dello Stato absburgico (prenderanno posizioni autonome dagli austromarxisti solo alla vigilia della guerra per opporsi all'intervento).⁹

Riguardo la presenza dei cattolici, possiamo distinguere due fasi: la prima è caratterizzata da una graduale comprensione della realtà da parte del clero (il laicato ebbe una posizione generalmente secondaria nel movimento, almeno come dirigenti ai massimi livelli, data la prevalenza liberale nel mondo della cultura), accompagnata, soprattutto nelle campagne (ad una città da principio sorda, poi scarsamente sensibile alle istanze popolari, corrispondeva una campagna come base del movimento), da una forte azione volta alla creazione di sodalizi economici. Nel 1896, don Luigi Faidutti, insieme a don Giuseppe Camuffo, a Capriva, fonda la prima cassa rurale. Nello stesso anno altre casse rurali aprono a Fiumicello con don Adamo Zanetti, a Ruda e Vermegliano.

Zanetti, dai forti accenti cristiano-sociali, dopo una battaglia con Faidutti, che spaccherà verticalmente il mondo cattolico, sarà deputato al parlamento di Vienna, con l'appoggio determinante dei liberali, che vedono in lui un difensore della idea nazionale italiana (del resto, l'italianità dal punto di vista etnico non fu mai messa in dubbio dai cattolici), ma poi lo giubileranno nelle elezioni del 1901.

Personalità forte, lo Zanetti era un lottatore; oratore appassionato (l'oratoria era una qualità determinante allora nella carriera politica), mette in evidenza un'ottima capacità organizzativa e una grande attività nelle opere sociali (era in collegamento sia con i cattolici del Friuli italiano che con il mondo trentino della cooperazione). È molto abile nel suo ambiente: tra il 1898 e il 1901 fonda a Fiumicello la società di mutua assicurazione per il bestiame bovino, la società operaia di mutuo soccorso (la presenza operaia fu episodica, il movimento ha un carattere prevalentemente rurale), una latteria sociale, che nel Friuli orientale ha un unico riscontro a Romans d'Isonzo (mentre frequentissime sono nel Friuli udinese). È abile anche nel gioco politico: fa cambiare con molto garbo l'amministrazione comunale; riesce a tirare dalla sua il capo liberale Lodovico Tommaselli. Sa prepararsi, e va in Trentino ad un corso per contabili (poi manderà il suo braccio destro, un laico, Carlo Lupieri).

Ma il vero salto di qualità, in cui si scorge la presenza di un progetto complessivo nella politica, si avverte con l'entrata in scena di don Luigi Faidutti. Nato a Scrutto di San Leonardo nel 1861, compie i primi studi al seminario di Udine, dove studiano personaggi come Pio Paschini, Giuseppe Ellero, Luigi Pelizzo, Ivan

⁹ Cfr. MEDEOT, *Panorama politico in I cattolici*, cit. pp. 29-34.

Trinko, Giosuè Cattarossi. A Gorizia continua gli studi, dopo l'appoggio ricevuto da mons. Eugenio Valussi. Si laurea a Vienna negli anni in cui il Governo, presieduto da Eduard von Taafe, varò le prime leggi caratterizzate anche dalle richieste del movimento cristiano sociale. Nella capitale, gli è compagno di studi Janez E. Krek, sociologo sloveno, poi deputato a Vienna. Con lui inizia la seconda fase del movimento cattolico, che dal 1902 verrà guidato dalla sua acuta sensibilità politica (Zanetti non rieletto nel 1901, abbandonò il campo). La sua è una azione che si dirama in tutti i gangli della vita nelle nostre comunità: attraverso i sacerdoti e la vasta schiera di laici che nei paesi si formano per mezzo di una continua promozione culturale in senso lato e con preciso riferimento alle realtà specifiche. Da segretario dell'arcivescovo di Gorizia Jordan, percorre in lungo e in largo il Friuli e prende contatto con la realtà. Diventa consigliere comunale a Gorizia, poi è membro del consiglio scolastico, presidente della Federazione dei Consorzi agricoli del Friuli.

Nel 1907, insieme con il dott. Giuseppe Bugatto (nato a Zara da padre friulano), è eletto al Parlamento di Vienna (saranno ambedue riconfermati nel 1911, anche con l'appoggio degli sloveni, rispettivamente di Bigliana, Cosbana, Medana, e di Doberdò e Duino).¹⁰ I due sono personalità complementari: finissimo politico il Faidutti, tecnico espertissimo Bugatto (laureato in giurisprudenza; funzionario del ministero per il culto, conosceva tutte le lingue dell'Impero e gli ingranaggi dell'apparato statale). La loro fu una vittoria nettissima consentita dalla riforma elettorale che aveva permesso l'entrata del mondo contadino. La nomina a candidato di Bugatto fu favorita da don Giuseppe Calligaris, curato del piccolo centro di Crauglio, e proprio in quel paese il Bugatto aprì la sua prima campagna elettorale, esponendo il suo programma: per essere buoni italiani non occorre essere irredentisti (del resto anche Zanetti univa i termini cattolico, friulano, italiano, austriaco); difesa del patrimonio nazionale; difesa del ceto contadino, artigiano, piccolo possidente; assicurazioni obbligatorie per invalidità, vecchiaia e morte; unioni professionali agricole; riduzione del periodo di leva; riforma dei contratti colonici.¹¹ La loro azione al Parlamento fu di alto livello e seppe trovare alleanze nei popolari e nell'Unione latina con i rumeni, ma anche con i liberali italiani. Fecero scalpore gli interventi di Bugatto in favore della università italiana.

¹⁰ In un opuscolo anonimo in cui si analizzavano i risultati elettorali del 1911, si diceva fra l'altro: "... Ho accennato più volte a comuni slavi esistenti nei nostri distretti. Affinché possa comprendere ciò che dico anche un non friulano se per caso gli capita in mano questo mio scritto devo dare una breve spiegazione. Nel formare i distretti per ragioni topografiche furono inclusi nel distretto di Gradisca (distretto giudiziale di Cormons) tre comuni sloveni del Coglio, cioè Bigliana, Cosbana e Medana; nel distretto giudiziale di Cormons i due comuni del Carso Doberdò e Duino. Tutti gli slavi assieme però danno una minoranza insignificante il 3,66% ... Questi sloveni si sono comportati ottimamente in queste elezioni, e sebbene dessero 22 voti ai liberali e 59 ai socialisti, ne diedero ben 595 ai cattolici, sicché ne restano buoni 514, senza i quali Bugatto sarebbe caduto e Faidutti avrebbe avuto una maggioranza minima ..." Cfr. ANONIMO, *La vittoria del Friuli cattolico nelle elezioni politiche del 13 giugno 1911*, Gorizia, 1911, pp. 14-15.

¹¹ Cfr. I. SANTEUSANIO, *Giuseppe Bugatto il deputato delle "Basse"* (1873-1948), Udine - Gorizia 1985 p. 34.

Con l'arrivo a Gorizia del dott. Pius Mayer (1873-1952), svizzero di Lucerna, studioso e grande conoscitore della cooperazione, proveniente delle esperienze trentine (le influenze venivano sia di là che dal movimento cattolico del Friuli udinese e da quello italiano, i cui congressi erano attentamente seguiti) l'attività ebbe un notevole sviluppo. Nel 1912, su di una popolazione intorno ai 90.000 abitanti, esisteva un centinaio di sodalizi cooperativi, con oltre 9.000 aderenti.

Renato Jacumin ha visto giusto: nella azione per una stampa cattolica (potenziamento di una tipografia, quotidiani e periodici come "L'Eco del Litorale", che serviva anche Trieste e l'Istria, essendo il movimento cattolico friulano leader nel Litorale e come "Il Popolo del Friuli", "L'Almanacco del Popolo", il bollettino "La Madonna di Barbana", nell'intervento continuo per la cultura (gabinetti di lettura, conferenze, attenzione per Aquileia), nella rete di casse rurali coordinate da una banca, nella Federazione dei consorzi, c'era una tensione verso una società, in cui la piccola proprietà creata con lo spezzettamento del latifondo, le società agricole, le case popolari, i consorzi bacologici, gli orti pomologici, non dovevano solo concorrere alla elevazione dei singoli, ma essere dei punti per basare una azione globale fondata sulla solidarietà e sulla cooperazione.

Possiamo aggiungere che questo progetto rivestiva un forte significato religioso, che forse stava alla base di tutto: elevazione economico-sociale, organizzazione, raggiungimento del livello politico per arrivare là dove si leggeva, ma in tutta questa circolarità la chiusura del cerchio stava proprio nella salvezza delle anime. Interessante a questo proposito è un articolo (siglato A. C.) riportato dall'Almanacco del Popolo per l'anno 1911: "... La Religione non può certo porre nell'organizzazione e nelle istituzioni economiche a vantaggio del popolo il suo ultimo fine; e neppure la parte essenziale della sua missione. Essa tende alla salvezza delle anime: ma sono anime che hanno un corpo; che vivono in una società dove il fattore economico ha un'importanza tale, che trascurarlo interamente sembrerebbe trascurare l'istesso individuo. Perciò la Religione deve effettivamente servirsi di tutti i mezzi, di tutte le vie che la possono far giungere sino alle anime: e se questa via è oggi quell'economica, oserei dire che per il bene delle anime, questa via non dev'essere trascurata ..." ¹²

¹² Cfr. A.C., *Il dovere di oggi del Sacerdoce cattolico*, "L'Almanacco del Popolo", 1911, pp. 47-48.

Tanto per portare un esempio del comune sentire dei sacerdoti anche impegnati nel sociale, si riportano alcuni pensieri di don Mesrob Jastulin (1873-1944), parroco decano di Visco. Sono parti di un fervorino tenuto ai membri della Confraternita del Santo Rosario di Visco il 24 settembre 1915, intitolato *Dello spirito di orazione*: "... si crede di salvare l'umanità e di far prosperare la Chiesa di Cristo cogli intendimenti umani, affaticandosi a tutta possa a dar istruzioni, a fondare società, a far riunioni, a organizzare le masse alla conquista dei loro diritti e alle rivendicazioni sociali ... ma si dimentica da molti quale sia il mezzo precipuo come della santificazione delle anime così del benessere sociale: la preghiera ..."; cfr. Archivio parrocchiale di Visco, *Registro Confraternita del S. Rosario*, ms., p. 64.

Del resto è significativo il fatto che mons. Luigi Faidutti non abbia mai rinunciato alla attività pastorale e che l'aspetto religioso abbia sempre permeato i momenti politici di maggiore importanza. Nel 1909, il 30 agosto, in occasione del decimo anniversario della Federazione Cattolica Friulana, a Barbana il Faidutti celebrò un solenne pontificale per i soci ivi convenuti e lanciò l'idea, subito realizzata, del bollettino "La Madonna di Barbana". Cfr. L. FAIDUTTI, *Present-*

Pur nella chiarezza dei programmi e dei fini, non ci fu allora la rinuncia alla mediazione, difficile in un universo così variegato per caratteri etnici, religiosi, ideologici. Il movimento non restava chiuso nel suo piccolo orizzonte locale, ma cercava agganci e alleanze a vasto raggio. Dopo la riconferma delle elezioni politiche del 1911, di cui si è fatta menzione, in cui è interessante notare l'ascesa dei socialisti e la forte presenza dei liberali nella Bassa friulana schiava del latifondo, il partito (non si parla di partito nella accezione moderna termine) tocca il culmine con la nomina a capitano provinciale della Contea di Gorizia di Luigi Faidutti (1913).

Alla gioventù si era pensato anche per creare una base, un retroterra, con la istituzione della società sportiva del "Giovane Friuli", nata sul modello di una analoga associazione trentina, ufficialmente apolitica, ma volta alla affermazione della idea "democratico cristiana"; era un sodalizio che raggiunse i 1500 aderenti e che fu attivo nel campo dello sport; delle attività ricreative e culturali, con un peso certamente importante, anche se non ebbe tempo di dare i suoi frutti, perché furono pochi i giovani che ebbero il tempo di subentrare agli anziani, visto che il sodalizio nacque e si sviluppò dal 1909 al 1914.

Vale la pena di ricordare tutta la schiera di quelli che riduttivamente vengono definiti personaggi minori, mentre formavano il tessuto connettivo della organizzazione: è gente che troviamo al lavoro anche come camerari di chiese, direttori di cori, di bande musicali, uomini di fiducia nei momenti più delicati per la comunità.

E' interessante accennare solo ad una di esse per comprendere allo stesso tempo la semplicità e la profondità: Giuseppe Perissin (Bepo Dario) di Villesse, nato da famiglia poverissima il 24 giugno 1881 e morto il 22 febbraio 1960. Gli anni lo vedranno costantemente impegnato nelle attività sociali del movimento cattolico prima e dopo la grande guerra e ancora dopo la seconda guerra mondiale. Uomo di grande fede formata nel lavoro (fu scalpellino ad Aurisina, poi contadino a Villesse), ma anche uomo di studio, lui che aveva frequentato le scuole fino alla seconda elementare. La sua piccola biblioteca aveva dei titoli che ci parlano della sua profonda spiritualità, ma anche della sua preparazione sociale e religiosa.¹³ E' una costante in molti uomini che vivificarono il movimento cattolico fino alla prima guerra mondiale. Si può affermare questo senza ombra di dubbio, a cominciare dai maggiori. La organizzazione poderosa del movimento fu di efficace aiuto anche nel buio della guerra. La guerra distrusse tutto: gli italiani, internando una sessantina di sacerdoti e moltissimi laici impegnati, decapitarono tutta l'organizzazione. La guerra distrusse tutto, cultura ed esperienze sociali, ed anche ogni tentativo di difendere l'autonomia delle nostre terre.¹⁴

¹³ *tandoci ai divoti di Maria*, "La Madonna di Barbana", anno I n. 1, gennaio 1910, pp. 2-3; Cronaca del Santuario, "La Madonna di Barbana", anno I n. 2, febbraio 1910, p. 25.

¹⁴ Vi si trovavano opere del vescovo e sociologo cattolico monsignor Geremia Bonomelli, libri di spiritualità, agiografie, opere di storia, la rivista dei Gesuiti "La Civiltà Cattolica" e il giornale "L'Osservatore Romano".

Sulla fine del movimento cattolico nel Friuli orientale cfr. C. MEDEOT, *I cattolici del Friuli Orientale nel primo dopoguerra*, Gorizia, 1972.

Il destino si accanì contro mons. Luigi Faidutti e il dott. Giuseppe Bugatto: a loro fu impedito di tornare a Gorizia. Faidutti ora è sepolto nella cripta della cattedrale di Kaunas in Lituania accanto al poeta Ciurlonis, dopo essere stato al servizio della diplomazia pontificia nei Paesi Baltici anche nei tentativi di contatti con l'Unione Sovietica.¹⁵ Il dott. Bugatto morì in miseria a Grado, aiutato solo da pochi fedelissimi. Pius Mayer tornò a Lucerna dopo aver tentato di mettere in piedi il Partito Popolare Italiano.

Prima di concludere questa rapida, e non esaurente rassegna, è utile soffermarsi sul rapporto friulani e sloveni in quel periodo, non certamente entrando nel merito della questione (ci vorrebbe un convegno ad hoc), ma solo per tentar di capire almeno quale era il fine se non della politica, almeno del sentire dei cattolici friulani. E' interessante la posizione di Faidutti, di grande equilibrio, sempre avversa ai pericoli del nazionalismo.

Essa si può dedurre da una relazione sullo stato del Seminario Centrale, da un passo dell'opera citata *L'attività del partito cattolico popolare negli ultimi venticinque anni (1894-1918)* (che costituisce la "autodifesa" di Faidutti e Bugatto).

Quando parla dei rimedi da proporre per riportare pace e disciplina nel seminario, il Faidutti a un certo punto scrive (siamo ai primi del Novecento) "... Si ponga studio alla maggior possibile divisione fra i due primi ed due ultimi corsi, ma dall'altro canto si favorisca e caldeggi quanto più è dato il contatto ed il mutuo compatimento fra gli alunni di diverse nazionalità, cercando con somma

¹⁵ Sul periodo lituano di mons. Luigi Faidutti cfr., oltre alla già citata, fondamentale, biografia di Paolo Caucig, F. TASSIN, *Monsignor Luigi Faidutti (1861-1931) e monsignor Antonino Zecchini (1864-1935) due diplomatici friulani nei Paesi Baltici*, "Studi goriziani", 66 (1987) pp. 93-109.

Per capire quanto l'ingiusto trattamento a Faidutti pesasse ancora e come, nonostante il silenzio "pubblico", la questione fosse ancora considerata irrisolta, ecco una lettera di don Eugenio Brandl a don Silvano Piani parroco di Lucinico: "... L'altra sera venne a trovarmi il signor Fraticomo che partecipava alla assemblea del futuro circolo A.C.L.I. di Lucinico e mi prospettava l'idea di fregiare la bandiera del nuovo circolo col nome, per noi goriziani, glorioso e indimenticabile di Monsignor Faidutti Fondatore della politica cristiana e dell'Azione sociale nel nostro Friuli come la volle Leone XIII con la 'Rerum Novarum'. Ottima l'idea, ma ... io stimo per il momento ancora poco opportuna. Non sarebbe meglio che prima la D.C. e A.C.L.I. provinciale presentassero al Governo di Roma la richiesta di riavere in patria e a Gorizia e nella Chiesa Sacro Cuore il compianto Mons. Faidutti vicino all'Arcivescovo che era proprio Lui se non sbaglio, ha cominciato a gettare le fondamenta e poi nel 1920 il nuovo Governo non volle edificare avanti la Chiesa perchè nelle fondamenta c'era il timbro e la firma dell'Imperatore d'Austria mentre non ha fatto nessuna opposizione per possedere il Palazzo di Giustizia e la nuova caserma che pure nelle fondamenta avevano lo stesso documento. Del resto in tutto il mondo oggi ancora si usa fare così. E se hanno ottenuto la sepoltura onorevole dei resti di Mussolini, post mortem nessuna ira o vendetta, non vedo perché non si possa ottenere questo dopo quarant'anni di esilio immeritato colui che fu l'animatore della DC isontina dal Governo che oggi professava le medesime idee cristiane? Ottenuto questo, sarà gloria di Lucinico di essere il primo a portar alto l'onore di mons. Faidutti, a cui tutta una generazione del Clero e del popolo goriziano tanto deve! Questa la mia idea che la val quanto la val ...". Monfalcone, 5. febbraio 1958.

Devo la cortese segnalazione della lettera a monsignor Silvano Piani.

cura di conservare con tutti equinimità ed imparzialità ...".¹⁶ Rispondendo all'accusa "Ha favorito gli Sloveni", tratta l'argomento con un equilibrio veramente difficile da mantenere a quei tempi:

"Il lavoro indefeso e la parte direttiva di Mons. Faidutti nel movimento cattolico della provincia davano sovente occasione a discussioni sul suo conto da parte di italiani e di sloveni, e non era raro il caso che amanti della critica e dell'opposizione trovassero a ridire sul suo atteggiamento in linea nazionale. Per gli uni egli peccava per difetto, mentre altri gli rinfacciavano l'eccesso: Né poteva accadere altrimenti in una provincia con tanti antagonismi e tante competizioni nazionali."

Erano inoltre nell'uno e nell'altro campo di quelli che notavano nello spirito conciliativo di mons. Faidutti una forma di internazionalismo che si affrettavano a denunciare e combattere.

Ma i censori dimenticavano troppo spesso una circostanza di rilievo, che cioè a lui, più che ad ogni altro, incombeva, perché sacerdote, un obbligo tutto speciale, l'osservanza coscienziosa del giusto e dell'equo verso italiani e sloveni, insieme a quella correttezza di contegno e di trattamento che si impongono a chi, più che alla lotta, è chiamato a cooperare alla pacificazione dei contendenti, alla riunione delle forze nel comune lavoro. Lo studio di questa giusta misura, non è mancanza, ma è dovere, perché il programma cattolico deve necessariamente portare al contatto con tutte le nazioni, e sono rare anche in questo dopoguerra le raccomandazioni ed i tentativi d'un intesa, mercè il contenuto ideologico di questo programma, che spiana la via a risolvere importanti problemi che interessano non solo questa o quella nazione, ma tutta l'umanità.¹⁷

Il terzo è un argumentum ex silentio: quando Faidutti morì, nel suo portafogli, tra le altre cose, c'erano una reliquia di Santa Margherita Maria Alacoque, che richiama la devozione del Sacro Cuore e la Chiesa del Sacro Cuore in Gorizia, e c'era una piccola foto del Santuario della Madonna di Lussari, il santuario dei tre popoli; non era certamente un caso.¹⁸

Ecco, se all'atto della promulgazione della "Rerum Novarum" le idee nella Contea erano poco chiare, dopo, le nebbie si diradarono e si imboccò una strada, poi bru-scamente interrotta. Nel 1991 a Roma si è svolto importante convegno sulla enciclica leoniana, cui ha partecipato anche don Luigi Tavano, parlando su "il Cristianesimo sociale fra sloveni e friulani nel Goriziano", ora si può discutere seriamente ed è un traguardo di rispetto e di civiltà.¹⁹

¹⁶ Documento che si trova nell'archivio Faidutti del dottor Giovanni Francesco Cromaz, a Variano di Basilio (Udine).

¹⁷ G. BUGATTO, L. FAIDUTTI, *Partito Cattolico Popolare Friulano negli ultimi venticinque anni (1894-1918)*, ristampa anastatica con introduzione e note di I. SANTEUSANIO, Gorizia, Istituto di Storia Sociale e Religiosa, 1990, pp. 146-147.

¹⁸ Il portafogli è in possesso del dottor Giovanni Cromaz.

¹⁹ Il convegno, promosso dall'Istituto Luigi Sturzo si è tenuto a Roma nei giorni 16-20 settembre 1991, in occasione del centenario della promulgazione dell'enciclica, e aveva come titolo "L'Enciclica Rerum Novarum. Chiesa e Società nel XIX secolo".

O KATOLIŠKEM GIBANJU V GORIŠKO-GRADIŠČANSKI DEŽELI

(Povzetek)

Zgodovinopisje o katoliškem političnem gibanju med romanskim prebivalstvom Goriško-Gradisčanske je novejšega datuma. To si je mogoče razložiti z ugotovitvijo, da je katoliško gibanje med Italijani in Furlani po prvi svetovni vojni prejelo vzdevek, da je bilo avstrijakantsko. Potrebno je omeniti, da je o voditelju furlanskega ljudskega gibanja dr. Luigiju Faiduttiju izšel prvi večji spis leta 1956; časniki so se njegove smrti (1931) le skromno spomnili. Pomemben delež pri ustvarjanju zgodovinske podobe katoliškega gibanja v deželi Goriško-Gradisčanski ima zagotovo Camillo Medeot, ki je konec šestdesetih let pričel z objavo samostojnih del in razprav, posvečenih preteklosti dežele od druge polovice 19. stoletja dalje. Silvio Beinat in Pietro Londero sta objavila prvo monografijo o Faiduttiju, o njegovem socialnem delovanju je pisal Paolo Caucig (1977). V raziskovanju zgodovine katoliškega gibanja predstavlja pomemben mejnik ustanovitev inštituta za cerkveno in družbeno zgodovino (Istituto di storia sociale e religiosa) v Gorici ter organizacija treh simpozijev o goriških katoličanih od konca 19. stoletja do leta 1947 (gradivo s simpozija je izšlo v treh knjigah). Iz novejšega časa je zlasti potreбno omeniti monografijo o dr. Bugattu (avtor Italo Santeusanio) in ponatis Faiduttijeve in Bugattove knjige o furlanski ljudski stranki (prva izdaja Dunaj 1920). Na Goriškem se katoliško gibanje tudi v organizirani obliki pojavi še pred encikliko Leona XIII. (1891). Leta 1870 je pričela v Gorici delovati Katoliška družba (Il Circolo cattolico per il Goriziano) za Italijane in Slovence. V okviru družbe je pričel izhajati list *Il Goriziano*, ki mu je sledil od leta 1873 dalje *L'Eco del Litorale*, osrednje katoliško glasilo za Italijane na Goriškem (izhajalo do konca prve svetovne vojne). V času pred letom 1891 je vredno omeniti društveno delovanje Luigija Trevisana iz Mariana (ustanovitelj podpornega društva in zadruge mizarskih obrtnikov). Takrat je bilo opazno tudi delo Adama Zanettija, duhovnika in državnega poslanca. Enciklika "Rerum novarum" Leona XIII. pomeni mejnik. Njene učinke je bilo bolj kot v Furlaniji v okviru italijanske države, zaznati v vzhodni Furlaniji, pod Avstro-Ogrsko. Gospodarski položaj v obeh delih Furlanije ni bil ugoden. Goriško-Gradisčanska dežela je imela mnoge posebnosti, poleg etničnih (Italijani, Furlani, Bizjaki in Slovenci), seveda predvsem gospodarske. Te se v obravnavanem času kažejo zlasti pri množičnem izseljevanju v Ameriko. Italijani so politično porazdeljeni na liberalce, katoličane in socialiste. Na podeželju je očitna premoč katoličanov, dokazuje se v ustanavljanju posojilnic in hranilnic ter različnih zadrg. Ob koncu stoletja se pričenja kot organizator podeželja uveljavljati dr. Luigi Faidutti, rojen v Škrutovem pri Šent Lenartu (Beneska Slovenija). Faidutti je pripadal skupini duhovnikov, ki je prisla iz italijanske kraljevine na Goriško in tu odigrala pomembno vlogo (na primer Carlo Valussi, državni poslanec na Dunaju in kasneje škof v Trentu). Faidutti je skupaj z Giuseppejem Camuffom ustanovil v Koprivnem (Capriva del Friuli) prvo posojilnico in hranilnico. Podobno deluje tudi Adamo Zanetti, ki pa se s Faiduttijem ne ujema. Zanetti je imel namreč močno oporo v taboru italijanskih liberalcev. Spor med obema protagonistoma katoliškega gibanja se je končal tako, da Zanetti leta 1901 ni bil več izvoljen za državnega poslanca. Tako je nastopil Faiduttijev čas, kar označuje tudi njegova izvolitev v državni zbor na Dunaju (1907), skupaj z dr. Bugattom in leta 1913 izvolitev za deželnega glavarja v Gorici. Pri organizaciji furlanskega podeželja je veliko pomenil prihod švicarskega Italijana Pia Mayerja in tudi njegova zasluga je, da je že pred prvo svetovno vojno delovalo kakih 100 organizacij z 9000 člani. Nagel razvoj je zaustavila prva svetovna vojna. Faidutti se po

vojni ni vrnil na Goriško (proglašen je bil za avstrijakanta), v svoj delokrog ga je vključila vatikanska diplomacija. Umrl je leta 1931 v Kovnem v Litvi. Dr. Bugatto je umrl v revščini v Gradežu, Pio Mayer se je vrnil v Švico. V odnosih do Slovencev je Faidutti želel vselej ohraniti ravovesje, stremel je za nekakšnim internacionalizmom, ki pa ni bil dobro sprejet.

VIRGIL ŠČEK - PRIMER KRŠČANSKOSOCIALNO ANGAŽIRANEGA DUHOVNIKA

Marko Tavčar

Med krščanskosocialnimi delavci na Primorskem ima prav gotovo vidno mesto duhovnik in politik Virgil Šček, rojen v Trstu 1. januarja 1889, umrl v Ljubljani 6. 7. 1948.¹ Vse ostale dejavnosti Ščeka organizatorja, publicista, urednika knjižnih izdaj, vzgojitelja mladine in odraslih moramo obravnavati v luči teh dejavnosti: se pravi duhovništva in političnega delovanja. To je bilo tako bogato in vsestransko, ker ga je prežarjala neizmerna ljubezen do slovenskega naroda. To je sam večkrat dejal in iz te ljubezni se je odločil za duhovniški stan, češ, da bo tako lahko največ storil za svoje ljudstvo.² Taista ljubezen ga je pripeljala v aktivno narodno-obrambno, kulturno in celo politično življenje že v času, ko je bil dijak realne gimnazije v Gorici. Sam je poudaril v svojem znamenitem zagovoru leta 1944 v cerkvi v Lokvi, da ko "so se v Gorici ustanovila dijaška društva, sem se avtomatično odločil za narodno katoliško gibanje, kjer se je zares delalo. Spoznal sem zdravnika doktorja Antona Breclja, prof. dr. Karla Capudra, ki sta me povabila, da bi imel nekaj predavanj v izobraževalnih društvih na deželi."³

Šček je postal tajnik Dijaške zveze, organizacije, ki se je navduševala ob vzoru krščanskosocialnega gibanja. Takrat je Šček tudi spoznal duhovnika Ivana Rejca⁴, ki je veljal za katoliškega ideologa. Bil je vsestransko izobražen in o liku tega duhovnika veliko pove izjava, ki jo je dal Polde Kemperle v Katoliskem glasu leta 1951: "Če sem prišel do prepričanja, ki sem mu ostal zvest do danes, se moram zahvaliti tedanjemu katehetu Ivanu Rejcu! Ta je nas dijake zbiral in nas uvajal v spoznavanje katoliških nazorov." To velja tudi za Ščeka, ki se je na Ivana Rejca obračal tudi v vsakovrstnih življenjskih stiskah, kot bogoslovec in kasneje kot duhovnik in politik.

Za maturanta Virgila Ščeka je leta 1909 bila odločilna življenjska izkušnja udeležba na tečaju, ki ga je pri Sv. Joštu nad Kranjem vodil Janez Evangelist Krek. Na tečaj je šel skupaj s sošolcem Alojzem Vertovcem. Prišel je torej v stik z najbolj naprednimi krščanskimi socialisti na Slovenskem in bil je prepričan, da

¹ Primorski slovenski biografski leksikon (PSBL)III, str. 520-522.

² Virgil Šček, Pričevanje, Zaliv 1979, st. I-2, str. 19.

³ Prav tam, str. 18.

⁴ I. Rejec (1878-1958), v času, ko ga je Š. spoznal, je bil katehet na goriški gimnaziji in študijski prefekt v bogoslovju. Od leta 1911 do 1914 je bil v Ajdovščini, v letih najbolj aktivnega političnega in družbenega delovanja župnik v Sv. Križu na Vipavskem od I. 1914 do 1931, ko je bil obsojen na 3-letno konfinacijo. Po pomilostitvi je od leta 1933 do 1941 bil župnik v Opatjem selu. Več v PSBL III, str. 182-183.

lahko načela o krščanski solidarnosti bistveno pomagajo pri izobraževanju in torej napredku slovenskega primorskega ljudstva.

Spoznał je vrsto zglednih duhovnikov, ki so delovali v tem smislu. Naj omenimo Jožeta Abrama, dekana Murovca in druge. Odločitev za duhovniški stan je bila torej sad srečan s temi vzorniki.⁵

Cela vrsta duhovnikov, Ščekovih sošolcev, je verjela tem načelom in prav zato ni slučaj, da so v krajih, kjer so službovali, skušali vplivati tudi na socialne razmere, nekateri pa so se udejstvovali tudi v političnem življenju.

Virgil Šček, ki je bil v duhovnika posvečen 7. julija 1914, se je znašel kot kaplan sredi vojne vihre pri Sv. Ivanu v Trstu. Svoje dušno pastirstvo je bogatil z intenzivno socialno, kulturno in publicistično dejavnostjo. Trst je pestila huda lakota in z izrednim organizacijskim talentom, ki mu je bil dan po naravi, je organiziral slovenske dijake, da so zbirali denar, s katerim je kupoval moko za kruh, tega pa so delili rewežem. Redno je obiskoval družine; ni jim prinašal le duhovne hrane, ampak tudi resnično jedajo. Organiziral je vrsto predavanj in tečajev za Marijino družbo in sploh skušal tolažiti in pomagati v telesni in duševni stiski. Istočasno je skrbel tudi za narodni preporod v Trstu. Velja omeniti, da je bil tudi v Trstu, kot že v Gorici leta 1908, pobudnik za ustanovitev nove šole, podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda in da je sodeloval tudi kot pisec raznih člankov v tržaškem dnevniku Edinost, ki je sicer bil liberalno usmerjen list.

Šček je bil torej le eden od tistih primorskih duhovnikov, ki so svoje poslanstvo pojmovali ne le v službi Cerkve - in pri tem so zaradi vzgoje, ki so je bili deležni v bogoslovju, zagovarjali strogo dogmatična stališča enciklik Mirari vos papeža Gregorija XVI., ali Syllabus papeža Pija IX., ampak tudi v službi človeka. V duhu nauka Leonove enciklike Rerum novarum in najsodobnejših naukov nemške in avstrijske katoliške socialne šole⁶ so skušali uveljavljati katoliški verski nauki ob ustvarjanju pravičnih socialnih pogojev, ki naj bi se uveljavili tudi s političnim delovanjem. To je bilo v duhu naukov Leona XIII. (1878-1903), ki se je zavzemal za vse večjo prisotnost katoličanov v kulturnem in političnem življenju, ter naukov Pija X. (1903-1914), ki je začel z reformo Cerkve in prilagoditvijo znamenjem časa. Odločno se je boril proti tako imenovanemu modernizmu in skrbel

⁵ J. Abram (1875-1938), duhovnik, prevajalec, dramatik in pisatelj ter velik kulturno - gospodarski organizator. Bil je osebni prijatelj J. E. Kreka. V letih, ko ga je Š. spoznal, je bil vikar v Biljah (1907-11), kjer je npr. vodil posojilnico in konzumno društvo, ob tem pa veliko prevajal in pisal. Ivan Nepomuk Murovec (1859-1917) je bil v letih, ko ga je Š. spoznal, dekan v Črničah. Po svojem prepričanju je bil sicer bliže A. Gregorčiču, se pravi stari struji. Bil je neutrueden socialni in kulturni delavec. V Črničah je bil v odboru posojilnice in hranihilice, ustanovil je Marijino družbo in izobraževalno društvo ter Orle. Dal je tudi pobudo za ustanovitev tednika Novi Čas, ki je izhajal v Gorici (1909-1915).

⁶ P. Zovatto, *Cultura del clero di Trieste tra 800 e 900. separati odtis iz Ricerche religiose del Friuli e dell' Istria*, II, Trst 1983. Goriško bogoslovje je bilo po svoji študijski usmeritvi blizu avstrijsko - nemškemu konceptu, torej ni mogoče govoriti o kakih pojavih "modernizma". Mnogi profesorji so bili tudi vodilni člani krščansko-socialnega gibanja. Duh te ideje je bilo čutiti v vzgojno-kulturnem programu bogoslovja. Domače so jim bile teze škofa Kettelerja ali avstrijskega krščansko-socialnega ideologa in delaveca barona von Vogelsanga, da ne govorimo o idejah Karla Luegerja, Janeza E. Kreka in Luigija Faiduttija.

za poživitev vernosti med klerom in ljudstvom. Inovativni pristopi papeža Pija X. pa so se le deloma odražali v vzgoji osrednjega bogoslovja v Gorici. Tako je Šček, kaplan pri Sv. Antonu Starem ugotavljal, da bi morali duhovniki iti med ljudi, se približati tistim, ki so daleč od Cerkve, biti torej pravi "ribiči, ki lovijo ribe in ne čakajo, da se ribe same zapletejo v mreže."⁷ Vojna se seveda bistveno spremenila način pastoralnega dela. Šček v nekem svojem dnevnškem zapisu ugotavlja, da vojna prinaša poplitvitev vernosti. Več molijo, pravi Šček, tisti, ki že itak zahajajo v cerkev. Moški na fronti so ali bodo podivjali, kar se bo odražalo tudi v povojni dobi.⁸

Ob koncu 1. svetovne vojne se je spremenila politična situacija in Primorsko in velik del Notranjske je zasedla italijanska vojska. Primorski duhovniki so zaslutili, da morajo ljudem pomagati organizirano.

Konec leta 1919 je trojica kraških duhovnikov, Virgil Šček, ki je bil v tisti dobi nameščen v Lokvi pri Divači, dr. Anton Požar iz Koprive⁹ in komenski dekan Ignacij Valentinčič,¹⁰ dala pobudo za obnovitev Zbora svečenikov svetega Pavla. To je bilo stanovsko društvo, ki je povezovalo vse slovenske in hrvaške duhovnike in usklajevalo njihovo versko, narodnostno in kulturno delovanje.¹¹ Na začetku januarja leta 1920 je bil Šček na občinem zboru v Sežani izvoljen za tajnika tega društva. Zgradba Zbora je bila zelo smotrna in učinkovita. Ustanovili so namreč 5 odsekov in sicer: a) za pravno varstvo duhovnikov, b) za šolstvo in narodno politiko, c) za socialno in gospodarsko področje, č) za kulturo ter d) za organizacijo verskega življenja.

Duhovniška organizacija je tako skušala organizirano voditi življenje slovenske in hravatske narodne skupnosti pod Italijo. Zbor svečenikov sv. Pavla je v tem smislu vzdrževal stike z nadstrankarskim političnim društvom Edinost. V pojasnili vloge, ki jo je opravljal, je zanimivo pismo, ki ga je 13. junija 1920 Ivan Rejec pisal tajniku Virgilu Ščeku,¹² kjer omenja, da je na sestanku z vodstvom Edinosti zastopal tezo, da "Edinost, če hoče ohraniti več ali manj pozicije narodnega vodstva, mora kreniti na pot socialne in gospodarske organizacije našega naroda. Tak

⁷ Škofijski arhiv v Kopru (ŠAK), Paberki 10, str. 199, kjer Šček ugotavlja: "Naše pastirovanje je ostalo na mestu, kjer je bilo pred stoletji ... malo dalje pa ugotavlja: "Potrebno je pastirovanje, hišno, družinsko pastirovanje. Za to sta potrebna vzgoja in priprava v semenišču." Podobne misli najdemo tudi v Paberkih 10, str. 212.

⁸ Kritičnih misli na račun vojne je v njegovih medvojnih dnevnških zapisih nič koliko. Npr. ŠAK, Paberki 10, str. 222.

⁹ Anton Požar (1861-1933) je znan še zlasti po ti. "ricmanjski aferi" (gl. PSBL III, str. 62). Šček si je z njim dopisoval, ker se je zanimal za študij glagolice. V času, ko je bil za župnijskega upravitelja v Avberu, je redno obiskoval dr. Požarja, ki je živel kot upokojeni duhovnik v Koprivi na Krasu.

¹⁰ Ignacij Valentinčič (1867-1946). Služboval je v Volčah, na Šentviški Gori, v Renčah in bil dekan v Komnu. Pridobil si je velike izkušnje. Po letu 1921, ko ga je Sedej poklical v Gorico, je kot stolni kanonik in dekan mestne dekanije bil tudi neutrueden narodni delavec: predsednik KTD, v odboru Alojzijeviča, prvi predsednik in nato aktivno angaziran pri Zboru svečenikov svetega Pavla in v okviru Prosvetne zveze. Šček je imel z njim redne zveze do leta 1927.

¹¹ Podrobnejše o tej duhovniški stanovski organizaciji glej Rudolf Klinec, Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica 1979, str. 20-53.

¹² ŠAK, Paberki 5, str. 9-11.

organizem mora postati temelj iskane narodne avtonomije. Stanovsko organizacijo začimo s kmetijskimi in obrtniškimi zvezami. Centralizirajmo čim brže zadružni aparat v Trstu, ki si mora postaviti za cilj, da po možnosti sindikalizira naš denarni, aprovizacijski in prodajni trg.

- V kulturnem oziru nedotakljivost in negovanje krščanske družine, program svobodne narodne šole s krščansko vzgojo. Obnoviti hočemo izven okvirja 'Edinosti' izobraževalni aparat v okrilju Krščansko-socialne zveze; kompromis ne zahteva v strukturi naše narodne organizacije [prepisovalec je očitno izpustil kako besedo, op. pisca] se smatrajo pozitivno krščanska društva čisto enakopravna z zgolj narodnimi, in časopisje (tudi Edinost) je obojnim v enaki meri na razpolago tudi v svrhu propagande. V uredniški zbor 'Edinosti' se sprejme en član našega svetovnega in političnega nazora. 'Edinost' bo iskala potrebne oslombe na kakšno državno stranko, samo ne na socialistično, s katero smo v boju za pozicije (v tem poslednjem sva z Vilfanom privatno razpravljal - da pride v poštev pač le P. [artito] P. [opolare]).

Jaz sem od svoje strani predlagal v imenu 'Zbora' [izpuščeno pri prepisovanju, op. pisca], in tudi udeležba duhovnikov in Trsta in Istre je bila precejšnja (Slavec, Mandić, Ciuk, Gabrovšek, Malalan, ... iz Istre nekaj nepoznanih). Odbor 'Edinosti' je bil sklepčen ter je predloge formalno sprejel."

Rejec se sklicuje na sestanek, ki je bil 10. junija 1920, ko so predstavniki katoliške usmeritve pristali, da društvo Edinost razširi svoj vpliv na vso Primorsko in Istro. Na tem sestanku so liberalci tudi sprejeli predlog, da bi mesto glavnega urednika lista Edinost prevzel pripadnik krščansko-socialnih vrst (januarja 1921 je to mesto zasedel Engelbert Besednjak). Ker liberalci niso imeli svojega gospodarsko - socialnega programa, je Ivan Rejec predlagal krščansko-socialnega.¹³

Šček v tistem času ni kazal posebnega zanimanja, da bi se aktivno vključil v politično življenje Slovencev v Italiji. Kot sam pravi, je želel ostati v Lokvi in še naprej delovati v duhovniški stanovski organizaciji, vendar pa je postal organizirano politično življenje za manjšino živiljenjske važnosti in Ščekovi sobratje so smatrali, da je nujno potrebno, da tudi kak duhovnik ne le sodeluje pri političnem društvu Edinost, ki je sicer bilo - kot rečeno - nadstrankarska organizacija, ampak da tudi aktivno stopi na politično prizorišče. To je seveda pomenilo opustiti redno dušnopastirsko delovanje, česar Šček ni maral, a klonil je pred utemeljitvijo Ivana Rejca, naj Zboru predstavi nekakšen dogovor, ki naj bi urejal pristojnosti "prostega duhovnika," kot pravi Rejec, ki dodaja: "kar posnamem iz razgovorov s sobrti, pričakujejo od prostega duhovnika predvsem zase vodstva in razsvetlenstva v problemih socialnih in gospodarskih." In malo dalje pravi: "Ne bodi preskromen! Tudi jaz dobro vem, da vsega ne znaš, a v tej stroki od nas vseh največ znaš, in - kar je odločilno - imaš od nas vseh najboljše sposobnosti, da svoje znanje spopolniš. Vrhу tega imaš tudi lastnosti značaja, ki te za tako mesto zelo priporočajo. Samo ne bodi premehko občutljiv."¹⁴

¹³ Milica Kacin - Wohinz, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928, I., Koper - Trst 1977, str. 29-34. Podrobna analiza tega ozadja.

¹⁴ ŠAK, Paberki 5, str. 13-14.

Kako je bilo delovanje Zbora svečenikov sv. Pavla tesno povezano s krščansko-socialno mislio, se odraža v zborniku te stanovske organizacije. Istočasno se je vodstvo Zbora zavzemalo, in med njimi še posebej Šček, da so sistematično vabili rojake, ki so študirali ali delali v Ljubljani, da bi se vrnila na zasedeno Primorsko ter svoje znanje in talente postavili v službo tukajnjega ljudstva. Naj omenimo med temi pravnika Josipa Bitežnika,¹⁵ ki je postal eden najpomembnejših organizatorjev krščansko-socialnega gibanja. Na Goriško so povabili Engelberta Besednjaka, ki je bil v uredništvu Slovenca ter je bil med najbolj radikalnimi mislec krščanskih socialistov.¹⁶ Zelo radikalna stališča je zagovarjal tudi študent prava Janko Kralj, ki se je zavzemal za neko obliko socialistične družbe s krščanskim predznakom.¹⁷ Še bi lahko naštevali, saj so ti liki in drugi somišljeniki krščansko - socialnega gibanja, predvsem na Goriškem, bili laiki, ki so jih v socialno in narodnoobrambno delo, kakor tudi politično angažiranost, uvedli - marsikdaj pa kar pahnili - sami duhovniki. Glede na programske usmeritve teh krščanskih socialistov mlajše generacije, ki so na Primorskem v bolj organizirani in mogoče pluralistični obliki nadaljevali delo dr. Antona Gregorčiča, velja za prvo dobo, ko se je to organizirano delovanje oblikovalo (1920-21), analizirati članke, ki jih je v Zborniku svečenikov sv. Pavla pisal urednik Ivan Rejec in drugi avtorji. Že v prvi številki Zbornika objavlja Rejec daljšo razpravo z naslovom "Socializem in nacionalizem,"¹⁸ v katerem lahno polemizira z glasilom socialistične zveze Delom, ki je objavilo razmišljanje z istim naslovom. Rejec pa predstavi poslanstvo duhovnika na tem polju in ugotavlja, da mora biti narodna zavest naravno povezana s socializmom, a ne z boljševizmom. Poudarja, da krščansko socialstvo lahko primerno rešuje družbeno krivico, obenem pa ne zavrača narodne pripadnosti in vere.

Tudi znani goriški teolog Josip Ličan je v več nadaljevanjih obravnaval izrazito filozofske teme. Na primer daljšo razpravo o temeljih krščanstva in Kantovem kriticizmu oz. o katoliški Cerkvi in komunistični državi. Že v tretji številki je objavljen članek z naslovom "Socialni program krščanskega ljudstva." Gre za program krščanske solidarnosti, ki odgovarja programu, ki ga je sprejela Slo-

¹⁵ Josip Bitežnik (1891-1960), pravnik in politik, je bil v letih 1921-1930 eden najbolj agilnih delavcev, še zlasti na socialno-gospodarskem področju. Bil je tajnik Kmečko-delavske zveze, zanimal se je za problem vojnih odškodnin. Po razcepnu v Političnem društvu Edinost je bil leta 1922 izvoljen za tajnika goriške Edinosti. Bil je tudi pisec strokovnih pravno-davčnih clankov za razne liste. (PSBL I, str. 86).

¹⁶ Engelbert Besednjak (1894-1968). Že kot visokošolec je bil tajnik goriške Krščansko - socialne zveze. Leta 1919 ga je Izidor Cankar poklical v Ljubljano k "Slovencu", leta 1920 pa je prisel kot glavni urednik "Edinosti" v Trst. Po sporih je postal najprej podpredsednik in nato predsednik Političnega društva Edinost za Goriško (PSBL I, str. 69-70). O Besednjakovih radikalnih pogledih in iskanju novih poti krščanskosocialnega gibanja pričajo članki v revijah "Socialna misel", "Nasa moc" in drugih.

¹⁷ Janko Kralj (1898-1944). Že kot zadnji urednik dijaškega lista "Zora" (1919/20) je pokazal zelo kritične in radikalne misli. Leta 1921 se je tudi iz zdravstvenih razlogov vrnil na Goriško, a je še vedno sodeloval s socialnimi članki v raznih revijah (PSBL II, str. 174-175).

¹⁸ Zbornik svečenikov sv. Pavla, Gorica 1920, letnik I, št. 1, str. 4-8. Članek se konča v 2. št., str. 26-30.

venska ljudska stranka (6. in 7. aprila 1920). Zanimivo je, da Zbornik, preden v celoti objavi ta program, naroča: "posamni sobratje in naše konference imajo dvojno naložo:

1. da vsebino programa študirajo,

2. da ga zanesajo v organizirani narod. Temu problemu bosta Zbor in njegov Zbornik poslej posvečala posebno skrb."¹⁹

V članku o socializaciji analizira ta pojav v Avstriji v luči študije dr. Otta Bauerja in ugotavlja, da je "prva dolžnost nas duhovnikov nasproti položaju našega ljudstva in Cerkve med tem ljudstvom danes ta, da socialna in gospodarska vprašanja študiramo, in sicer tako, kakor jih je zastavil sedanji čas."²⁰ Ivan Rejec predлага nekaj konceptov socializiranega gospodarstva, ki naj bi imeli dvojen pomén: in sicer izboljšati položaj delavcev in nastavljencev, na drugi strani pa naj socializirana podjetja dajo tudi dobiček, ki naj bi bil na razpolago celotnemu ljudstvu. Ta izvajanja Rejec utemeljuje tudi z vidika političnega programa in podarja, da je "naš narodnopolitični cilj avtonomija. Socializacija," poudarja Rejec, "se bo morala izvršiti tako, da bo obenem nacionalizacija naših delovnih moči in gospodarskih vrednot."²¹

Tudi Šček je v tem glasilu, in sicer v 5. in 6. številki prvega letnika, pisal o organizaciji delavstva. Zavzel se je za ustanovitev delavskih društev in pri tem podrobno predstavil tudi upravičene zahteve delavcev, od zavarovanja do določitve minimalnega zaslужka in maksimalnega urnika, kakor tudi druge sindikalne zahteve, večkrat utemeljene tudi z vidika moralnih dejavnikov. Šček je torej dejansko v Zborniku objavljjal tisti program, ki mu ga je bil naročil Rejec leta 1920.²²

Zbornik svečenikov sv. Pavla in še posebej članki, objavljeni v prvem letniku, so torej dragocen vir za razumevanje nekaterih političnih odločitev slovenskih krščanskih socialcev na Goriškem, kakor tudi prvih izbir političnega društva Edinost, vse dokler ni liberalna komponenta v tem društvu, po mnenju Ščeka, Besednjaka, Rejca in drugih krščansko-socialnih voditeljev postala taka, da je bila za Slovence škodljiva z verskega in narodnostnega vidika. Zato so goriski krščanski socialisti šli na samostojno pot po smernicah katoliških shodov in krščansko-socialnega ter narodnoobrambnega delovanja z ustanovitvijo samostojnih struktur. Začela se je torej nova doba v delovanju Virgila Ščeka in njegovih somišljenikov, kakor drugih krščanskih socialcev, ki so nato ubrali druga pota. A to so vprašanja, ki zahtevajo dodatne analize.

VIRGIL ŠČEK - UN SACERDOTE ATTIVO NEL MOVIMENTO CATTOLICO SOCIALE

(Riassunto)

Virgil Šček (Trieste, 1 gennaio 1889 - Lubiana, 6 luglio 1948) è uno dei maggiori rappresentanti del movimento cattolico sociale del Litorale. Ancora ginnasiale a Gorizia cominciò a svolgere attività di volontariato sociale e pure attività politica, nella volontà di affermare i diritti degli sloveni. Diventato sacerdote si dedicò con molto profitto al lavoro pastorale nelle parrocchie di San Giovanni, Sant' Antonio vecchio e Lokev nella diocesi di Trieste. Nel primo dopoguerra fu tra i rifondatori dell' Associazione dei sacerdoti sloveni e croati dei territori annessi all'Italia e come segretario di quest'Associazione, si dedicò all'organizzazione delle varie attività pastorali, educative e di tutela nazionale nonché sindacali sul territorio. I sacerdoti stessi lo convinsero a candidarsi per le elezioni parlamentari del 1921. Fu eletto sulla lista Edinost e fu fra i parlamentari sloveni più attivi. L'Associazione dei sacerdoti - Zbor svečenikov sv. Pavla era comunque molto legata al movimento cattolico sociale. In questo senso l'organo dell'Associazione pubblicò una serie di articoli di carattere filosofico e informativo che pose le basi per un'attività più ramificata e meglio organizzata dei cattolici-socialisti sloveni nelle province annesse al Regno d'Italia.

¹⁹ Zbornik svečenikov sv. Pavla, Gorica 1920, letnik I, st. 3, str. 61-63.

²⁰ Prav tam, str. 87.

²¹ Prav tam, str. 94.

²² Prav tam, str. 130-132.

LOŽE PRI VIPAVI - GRAD ALI VILA?

Helena Seražin

O zgodovini in gradnji gradu Lože pri Vipavi,¹ včasih bolj znanega pod imenoma Leitenburg ali Leutenburg, se doslej v umetnostnozgodovinski in zgodovinski literaturi ni veliko pisalo. Zdaj že razpadajoča in v bršljan odeta grajska poslopja pri raziskovalcih niso vzbudila večjega zanimanja, vendar pomena te arhitekture ne gre zanemarjati; funkcija in stavbna zasnova umeščata grad v širši krog arhitekture beneskega zaledja 17. stoletja (sl. 1).

Slika 1: Pogled na vilo Lože s terasami z jugovzhodne strani (1994)

¹ Ker so stavbo do sedaj v literaturi označevali za grad ali dvorec, bom do poglavja, ko bom utemeljila novo tipološko oznako zanj, navajala staro oznako.

Zgodovina

O obstoju utrjenega srednjeveškega gradu v vasi Lože pri Vipavi ni trdnejših dokazov, o njem govorijo le nekatere domneve.² Primarnih virov, ki bi jih potrevali, ni in tudi v drugem delu razprave *Urbarji slovenskega Primorja* Milka Kosa, v katerem so zajeta vsa fevdalna gospodstva na goriškem in vipavskem območju do konca 15. stoletja, fevd ali grad Lože sploh ni naveden.³ Več je znanega o posesti, na kateri stoji sedanji grad Lože. V 13. stoletju je ta bila v lasti grofov Bogenskih. Njih so leta 1242 nasledili Babenberžani, tem pa so kmalu kot lastniki sledili grofje Andechs. S patriarhom Bertoldom Andechškim so posesti, ki jih je ta imel v Vipavski dolini, prešle v last oglejskega patriarhata. Slednji jih je odstupil v fevd Devinskim grofom, tako da so posesti v Ložah v 14. stoletju izpričane kot del gospodstva Senožeče.⁴ Po oglejsko cesarskih vojnah je devinska posest leta 1472 prešla na Habsburžane, z njimi pa v okvir vojvodine Kranjske. Med dobro ohranjenimi dokumenti o lastništvu in drobljenju posesti do leta 1460 v Vipavski dolini gospodstva Lože ni najti,⁵ zato lahko sklepamo, da je grad v Ložah lahko nastal vsaj tik pred koncem 15. oziroma v 16. stoletju.

Prve podatke o gospodstvu in morda tudi gradu Lože vsebuje šele dokument *Inventarium...* iz leta 1770.⁶ V njem se grof Ludvik Gundaker Cobenzl pri dočlanju obsega poseti sklicuje na urbar gospodstva Leitenburg iz leta 1579. Iz tega je razvidno, da je plemiška rodbina Cobenzl posestvo Lože v drugi polovici 16. stoletja že imela v lasti.

Čeprav rodbina Cobenzl izvira s Koroškega, bi lahko razen članov, ki so opravljali diplomatske službe, vse življenje in delovanje njenih članov povezali s Kranjsko in Goriško.⁷ Močno so se vtisnili v zavest preprostega ljudstva, ki jim je sčasoma pripisalo kar slovenski izvor.⁸ Med goriške gospode pa se je z letom 1564 kot prvi iz te rodbine zapisal baron Janez Cobenzl plemeniti Proseski.⁹ V rodbinski zgodovini je bil znan po pestrem diplomatskem življenju in tudi gradbenih

² Postojansko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis.- Postojna 1889, p. 162, citiram: "A grad je starejši kot nam Valvasor pove, kajti bil je od pradavnih časov bivališče Ložkih gospodov ter se zato nazival: "Amt Leutenburg". Kot Ložko gospodo pa najdemo sredi dvanajstega stoletja slovečo rodbino grofov Bogenskih, ki so bili v sorodu z mejnimi grofi isterskimi, s slovečo rodbino Meronsko, da z istim carjem Friderikom rudečebradcem. - Ta rodbina je najbrže grad zidala." Fran Levec ga v svojem delu *Die Einfaller der Turken in Kroatien und Istrien*.- Ljubljana 1891, p. 30, uvršča med protiturske tabore v okrožju Adelsberg (torej bi grad moral stati že vsaj v 15. stoletju), vendar tako funkcijo gradu zavrača Peter Fister v delu *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*.- Ljubljana 1975, p. 14.

³ Milko Kos: *Urbarji slovenskega Primorja II*.- Ljubljana 1954.

⁴ Milko Kos: Ibid. Na p. 51, kjer opisuje meje gospodstva Senožeče po urbarju iz l. 1460, je med naštetimi vasmi v okolici Vipave omenjena tudi vas Lože.

⁵ Tu je ponovno misljen že v četrti opombi omenjen urbar gospodstva Senožeče.

⁶ Arhiv Slovenije. Fond Zapuščine. Cobenzl Karel, grof na gospodstvu Planina, Logatec, Predjama, Planina 1770. III. 27. fasc. IX. lit C st. 34. p. 86. Dokument datiran z letom 1764 je prepis starejšega dokumenta iz leta 1579.

⁷ Glej rodbnik rodbine Cobenzl.

⁸ Anton Mahnič: Kako je oče Kobencelj na Dunaj kraški sir nosil.- *Kres* 1882, pp. 409-417.

⁹ Primorski slovenski biografski leksikon. 3. snopč. Bor-Copič.- Gorica 1976. p. 190.

delih. Leta 1570 je na koncu Travnika v Gorici od vdove Virgilija Fedrigole od-kupil bivšo hišo baronov Dornberg. Po dokupu sosednje hiše je dal obe do leta 1587 prezidati v enotno palačo, ki je zdaj v lasti goriške nadškofije (sl. 2). Nadvojvoda Karel mu je za posest na Travniku ter posesti v okolici Gorice leta 1573 potrdil fevdalne pravice.¹⁰ Verjetno je prav baron Janez Cobenzl pred že omenjenim letom 1579 kupil tudi posestvo Lože.¹¹ Ker se za to leto že omenja urbar gospodstva Lože, bi mogli sklepati, da je posestvo imelo tu tudi svoj upravni sedež, iz česar sledi, da je grad v tistem času že stal.¹²

Slika 2: Palača Cobenzl v Gorici (nadškofijska palača) (1994)

¹⁰ Simon Rutar: Zgodovinske črtice iz poknečene grofije goriške in gradiške. I. del.- Gorica 1895, pp. 20-21.

¹¹ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Fond Zemljisko gospodstvo. Arhiv iz gradu Leutenburg, fasc. 17.: v urbarju iz let 1775 do 1784 se omenjajo parcele v tedanjih vaseh: Lože, Manče, Goče, Št. Vid, Ustje, Planina, Vrholje, Tevče, Duplje, Št. Vid, Dolga Poljana, Sv. Katarina. Glede na dokument, naveden v opombi številka 6, se da sklepati, da se je obseg posesti dokaj neokrnjen ohranil skoraj dvesto let.

¹² Josip Gruden v delu *Zgodovina slovenskega naroda. I.zvezek*.- Celovec 1910, na p. 658 navaja, naj bi baron Janez Cobenzl v času svojega glavarstva na Kranjskem "...ob Vipavscici sezidal grad in ga imenoval Novi Prosek". Podatek, ki ga avtor navaja, je sicer v prid ugibanjem, vendar pa ga je treba jemati s pridržkom, saj se je pri letnici glavarstva zmotil za celo desetletje. Po drugi strani pa so mi bili kakršni koli primarni ali sekundarni podatki o gradu s tem imenom nedosegljivi in neznani. Zanimiva je tudi podobnost z dogodkom na ruskem dvoru, ki se pripisuje Janezu Cobenzlu, je pa dokumentiran za Žigo Herbersteina, ki je imel grad v Vipavi. Zato domnevam, da se je Gruden na tem mestu zmotil.

To je verjetno tudi grad, ki ga v knjigi *Die Ehre des Herzogthums Krain* omenja Valvasor, ko piše: "Es hat seinen Namen erhalten / schon ben alten Zeiten her / von dem Amt Leitenburg / so in dieser Gegend damals unter solchem Namen sich befand."¹³ Beseda "Amt" nam pove, da je šlo v resnici za fevdalno gospodstvo s pravico izvrševanja sodne oblasti in le težko bi si ga predstavljal brez upravnega sedeža z grajskim poslopjem.

Po smrti barona Janeza Cobenzla v Regensburgu 1594. leta je vse njegove posesti verjetno podredoval njegov brat Ulrik.¹⁴ V genealoških tablicah pa se kot prvi lastnik gospodstva Lože pojavlja šele Ulrikov vnuček baron Janez Gašper Cobenzl.¹⁵ Šele sin slednjega grof Janez Filip Cobenzl je dal okoli sredine 17. stoletja na mestu starejšega, podrtega zgraditi grad Lože, kakršnega lahko, vključno s kasnejšimi prezidavami, vidimo še zdaj.¹⁶

Slika 3: Lože. Valvasorjev bakrorez iz leta 1679

Lego gradu bi lahko najlepše opisali kar z Valvasorjevimi besedami: "Es liegt aber dieses Schloß auf einer ziemlichen Höhe / an einem schönen / Frucht-

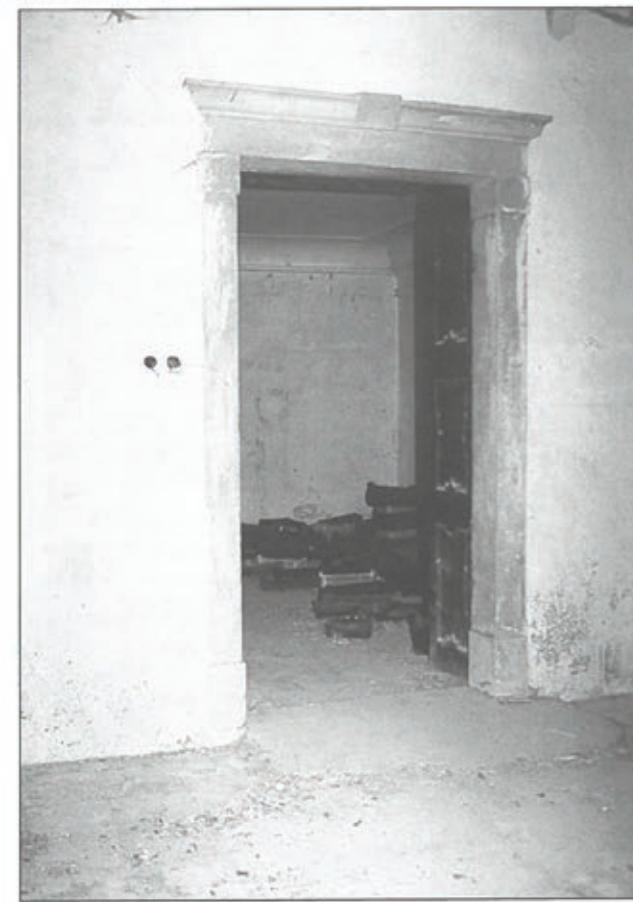
¹³ Johann Weichard Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. - Nürnberg-Laibach 1689, p. 336. Prevod citata: "Ime Amt Leitenburg je ohranil iz starih časov sem, ko ga je bilo takrat v tem okolišu pod tem imenom najti."

¹⁴ Primorski slovenski biografski leksikon. 3. snopč. Bor-Čopič. - Gorica 1976, p. 190.

¹⁵ Arhiv Slovenije. Fond Geneološke tablice - debla 1, A-F. Cobenzl. Z njim se začne drevo na strani, kjer so navedeni lastniki gospodstev Lože in Ribnica.

¹⁶ J.W. Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, p.337.

bereicherten / und Lustreichen Boden / mit schönen Weinbergen eingefangen / welche guten roten und weissen Wein reichlichst zinsen."¹⁷ Nedaleč od gradu "... ist ein schöner und anmutiger LustWald..."¹⁸ z vseh strani pa ga je, čeprav tega na Valvasorjevi grafiki ni videti, obdajal suhi zid (sl. 3). Glavno poslopje, ki obvladuje pokrajino, je v tlorisu pravokotna, sklenjena stavbna masa. Glavno fasado preraščata dva rombasto nanjo prislonjena stolpa, ki sta v pritličju utrjena, v nadstropju pa imata zazidane ključaste strelnice. Okna so na vseh fasadah tega poslopja v obeh nadstropjih simetrično razporočena in le bifora z balkonom poudarja os glavne fasade.

Slika 4: Podboji vrat v pritličju v notranjosti (1994)

¹⁷ J. W. Valvasor: Ibid., pp. 336-337. Prevod citata: "Leži pa ta grad na vzpetini, na prelepih, s sadjem bogatih in užitkov polnih tleh, ujet v prelepce vinograde, kateri dobro rdeče in belo vino bogato rodijo."

¹⁸ J. W. Valvasor: Ibid., p. 337. Prevod citata: "... je lep in prijeten gozdicek..."

V notranjost tega poslopja je vodil najprej preprosto oblikovan, kamnit, polkrožno zaključen portal (sl. 4 in 5).¹⁹ Pritličje je s pianom nobile v nadstropju povezovalo skromno enoramno stopnišče. Prvotna razporeditev prostorov v tlorisih pritličja in nadstropja se je ohranila do zdaj; na obeh straneh glavne dvorane so po tri sobe, od katerih po ena gleda na zahodno stran proti gozdu. Tudi v razporeditvi prostorov je očitno poudarjena prostorska os.

Slika 5: Glavni portal (1986)

Pravokotno na glavno stavbo stoji poslopje za služinčad, v pritličju katerega so bili prostori za gospodinjstvo (kuhinja, jedilnica za posle, pralnica), v nadstropju pa spalnice (sl. 6). Poslopje za služinčad prehaja v skedenj s prostori za hrambo voz in s konjušnicami na južni strani (sl. 7).

¹⁹ Po prvotni izvedbi, kot jo vidimo na Valvasorjevem bakrorezu, se je glavni portal ujemal z vratnimi okvirji, ki vodijo iz dvorane v stranske sobe v pritličju gradu. Po namestitvi grba po letu 1675 pa ga je zamenjal nižji, rustikalni portal.

Slika 6: Poslopje za služinčad (1994)

Slika 7: Konjušnica s skednji (1994)

Vsa tri poslopja v obliki črke U obdajajo notranje dvorišče, s katerega je bil prvotno urejen dostop v vinsko klet, ki je pod glavno stavbo (sl. 8). Na vzhodni strani z zidom ograjenega dvorišča so bila vrata, ki so vodila na zgornjo teraso. Po tej je potekal tudi dovoz do glavnega poslopja, cesta pa se je nadaljevala ob južnem zidu do vasi Lože ob vznožju hriba. Pozneje v 18. stoletju so ob tej terasi napravili dvoramno baročno stopnišče. Prvotno pa so z zgornje terase vodile stopnice na spodnjo vrtno teraso, ki je na Valvasorjevem bakrorezu upodobljena kot ograjen vrt.²⁰ Povsem možno je, da je tedanji vrt obsegal poleg sedanje spodnje terase in dvignjene trate na jugovzhodni strani še prostor, kjer zdaj stoji poslopje za vzrejo piščancev, raztezačoč se vse do treh hrastov, ki jih je moč videti tudi v levem spodnjem kotu že omenjene upodobitve.

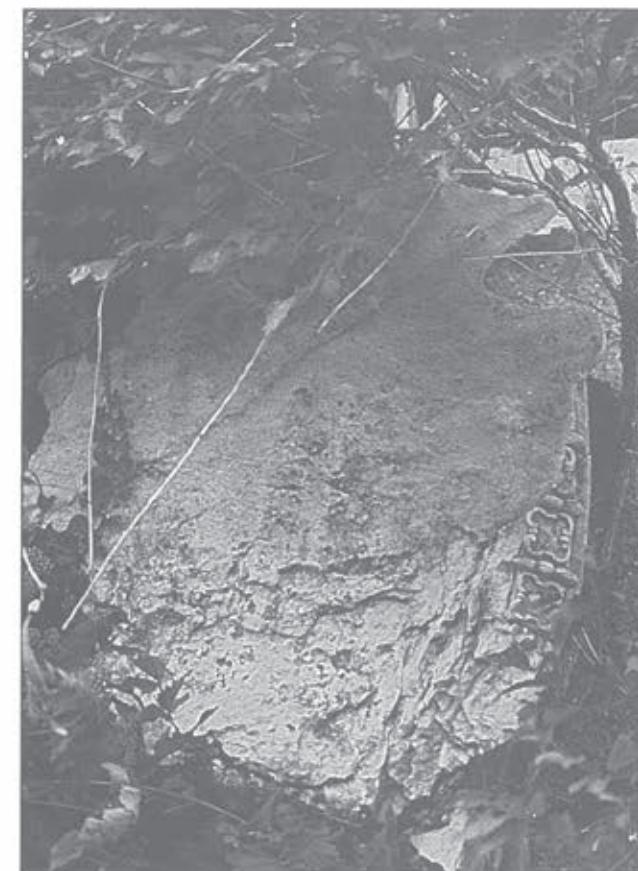
Slika 8: Notranje dvorišče z vhodom z vrme strani (1986)

Takšna je bila verjetno prvotna podoba gradu Lože, kakor jo lahko rekonstruiramo po Valvasorjevem bakrorezu.

Čeprav je bil grad zgrajen tik pred izidom Valvasorjeve *Topographie ducatus Carnioliae modernae*, ga je ta uvrstil v svoj pregled gradov na takratnem Kranjskem.²¹ O gradu nam poroča v *Die Ehre...* naslednje: "Es ist dieses Schloß an sich selbst herrlich / und zwar erst für wenigen Jahren / von Grund auf / neu aufge-

²⁰ Johann Weichard Valvasor: *Topographia ducatus Carnioliae modernae*.- Bogenšperk 1679, f. 128.

²¹ J. W. Valvasor: l. c.

Slika 9: Ostanki grofovskega grba Cobenzlov v Ložah (1994)

führt worden / durch seinen jetzigen Herrn Besitzern."²² Če primerjamo grafiko iz leta 1679,²³ ki jo je vrezal Pavel Vitezovič - Ritter, in sedanjo podobo gradu, opazimo nekaj razlik. Na bakrorezu je nad glavnim vhodom v grad postavljen balkon in ne grofovski grb, katerega ostanki so še zdaj dobro vidni (sl. 9).²⁴

²² J. W. Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Krain*.- Nürnberg Laibach 1689, p. 337. Prevod citata: "Grad, sam po sebi sijajen, je pred komaj nekaj leti od temeljev na novo zgradil zdajšnji gospod lastnik."

²³ Desetletje poznejši bakrorez z upodobitvijo gradu Lože iz Valvasorjeve *Die Ehre...* p. 336, se od prvega nekoliko razlikuje. Videti je, kot da upošteva spremembe, nastale po letu 1675, o katerih je govor v nadaljevanju besedila, vendar pa gre v resnici za spremembe, ki so si jih privoščili bakrorezi, ko so morali nekatere od plošč zaradi drugačnega formata poznejše publikacije vrezati na novo. Za to pojasnilo se vladljivo zahvaljujem dr. Branku Reispnu.

²⁴ Enak, iz kamna izklesan grb je danes razstavljen v gradu Jama, ki je bil prav tako v lasti Cobenzlov (sl. 10).

Grofovski naslov sta brata Janez Filip in Jakob Ludvik Cobenzl dobila leta 1675 in verjetno že kmalu potem poskrbela za namestitev novih insignij, s tem pa je prišlo do gradbenih posegov tudi v loškem gradu. Podreti so morali balkon, na njegovo mesto pa so namestili grb. Verjetno so ob tej priložnosti zamenjali tudi stari portal z novim, rustikalno oblikovanim, in mu dodali reprezentančne stopnice. Risar je torej moral videti grad še pred omenjenim letom, saj ga je upodobil po prvotnem videzu. S tem lahko okvirno določimo čas nastanka gradu. Gradnjo novega gradu je torej mogoče umestiti najpozneje v tretjo četrtino 17. stoletja, pred leto 1675.

Slika 10: Grofovski grb Cobenzlov v gradu Jama

Po smrti graditelja loškega gradu grofa Janeza Filipa Cobenzla leta 1712 je posestvo skupaj s hišo v Gorici nasledil najmlajši sin, cesarski komornik Ludvik Gundaker. Večino svojih posesti je prodal. Hišo v Gorici je leta 1739 kupil baron Avguštin Codelli in jo leta 1749 podaril novoustanovljeni goriški nadškofiji.²⁵ Posestvo Lože pa je verjetno skupaj z gospodstvom Ribnica in hišo na Novem trgu

²⁵ Simon Rutar: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriške in gradiške*.- Gorica 1895, p. 21.

4 v Ljubljani kupil Ludvikov brat,²⁶ deželni glavar v Gorici in na Kranjskem, grof Janez Gašper Cobenzl za svojega sina Gvida. Morda je ob tej priliki nastal že večkrat omenjeni dokument *Inventarium...*, iz leta 1764.²⁷

Grof Gvido Cobenzl in njegov sin Janez Filip, ki je bil pomemben avstrijski diplomat, sta imela kot mecenja pomembno vlogo za razvoj slovenskega slikarstva. Na šolanje na Dunaj sta leta 1775 poslala goriškega slikarja neoklasicistične smeri Franca Kavčiča in ga podpirala na njegovi nadaljnji umetniški poti.²⁸ Da sta bila res velika ljubitelja upodabljače umetnosti, lahko razberemo tudi iz popisa opreme loškega gradu, v katerem je bilo leta 1777 evidentiranih kar 124 slik.²⁹ Ta zbirka se je večinoma ohranila do druge svetovne vojne, saj jo v svoji avtobiografiji omenja tudi Veno Pilon,³⁰ slikar iz Ajdovščine. Kot se je spominjala zadnja lastnica gospa Mimi Mayer, je zbirko po vojni doletela žalostna usoda; med prevozom iz beneškega skrivališča v Gorico so slike ukradli.³¹

Grof Janez Filip Cobenzl je gospodstvo Lože po določbi v oporoki iz 10. aprila 1810 prenesel na nečaka grofa Mihaela Coroninija in še istega leta umrl brez potomcev.³²

Grof Mihael Coronini je bil lastnik gradu Leutenburg zgolj na papirju. Kot strasten kvartopirec naj bi ob neki priložnosti v Parizu posestvo Lože zaradi dolgov prodal.³³ Za 30.000 gld ga je skupaj z gradom 26. novembra 1822 kupil doktor medicine Josip Mayer, ki pa je izplačal le del te vsote, 27.000 gld. Grofica Sofija Coronini, ki za prodajo posestva ni vedela ali pa ni hotela vedeti,³⁴ je po moževi smrti grad 11. januarja 1824 prevzela in ga šele po dolgotrajnih pravdah 11. januarja 1826 odstopila zakonitemu lastniku.³⁵

Doktor medicine Josip Mayer, ki je leta 1771 diplomiral v mestu Dillingen na Bavarskem,³⁶ je na Vipavsko prišel kot kirurg z Napoleonovo vojsko in se tu tudi poročil. Domnevam, da je z novimi lastniki gradu prišlo do novih preurejanj in prezidav (sl. 11). Mayerji so na severozahodni strani dali zgraditi udobnejšo cesto, ki teče skozi vinograde. Uredili so zunanje dvorišče in na njem postavili kovačnico (sl. 12). Prezidali so tudi gospodarska poslopja in trakt za služinčad,³⁷ ki so ga z mostovžem povezali z glavno stavbo. Pod njim so s *kalôno* povezali zunanje dvorišče z notranjim .

²⁶ Ivan Prijatelj: Slovenčina pod Napoleonom.- *Veda* 1911, pp. 128-129.

²⁷ Arhiv Slovenije. Zapoščine. Cobenzl Karel, grof. III. 27. fasc., IX lit. C, št. 34.

²⁸ Ksenija Rozman: *Franc Kavčič / Caucig*.- Ljubljana 1978, p. 26.

²⁹ Arhiv Slovenije. Akti graščine Lože pri Vipavi. *Inventarium über im Schloss Leutenburg befindliche Mobilien, welcher den Lezien Apprill 1777 geschrieben worden.*

³⁰ Veno Pilon: *Na robu*.- Ljubljana 1965, p. 60.

³¹ Pogovor z gospo Mimi Mayer februarja 1989 v Gorici.

³² Ivan Prijatelj: Slovenčina pod Napoleonom.- *Veda* 1911, pp. 128-129.

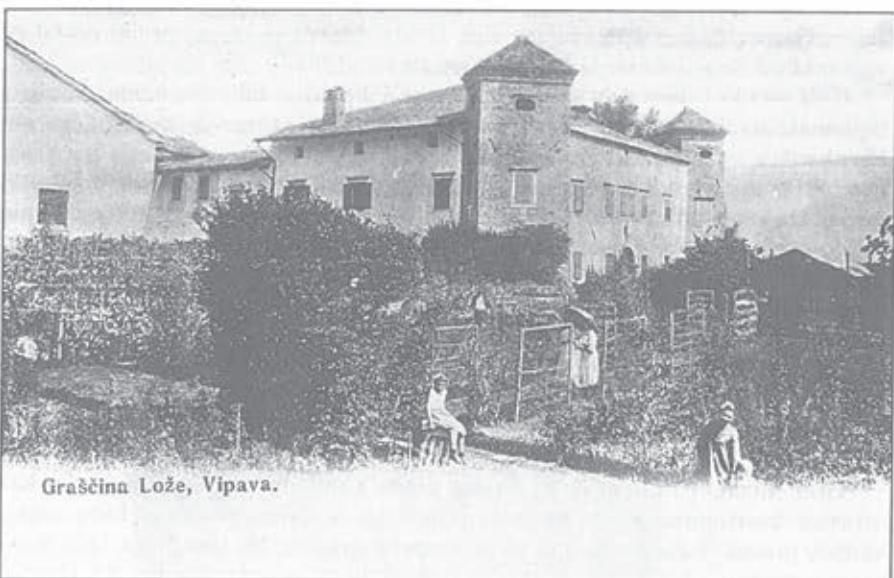
³³ Po besedah gospo Mimi Mayer februarja 1989 v Gorici.

³⁴ Po besedah gospo Mimi Mayer februarja 1989 v Gorici.

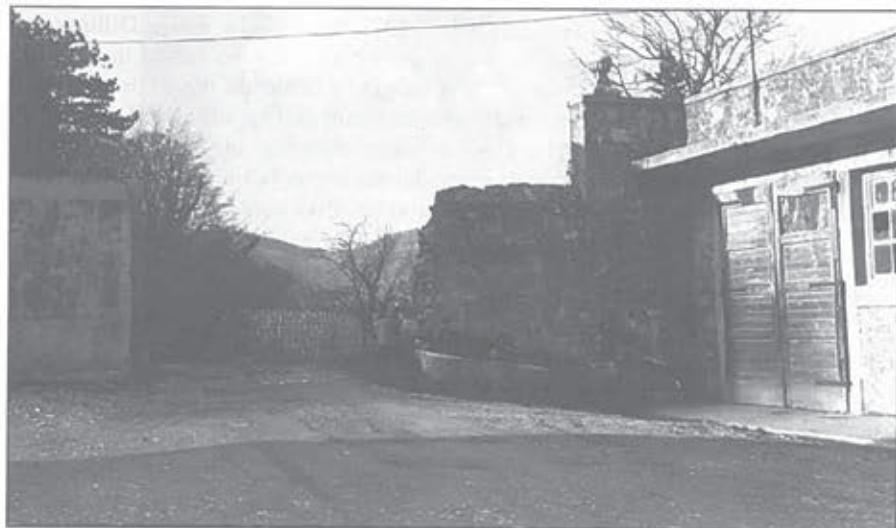
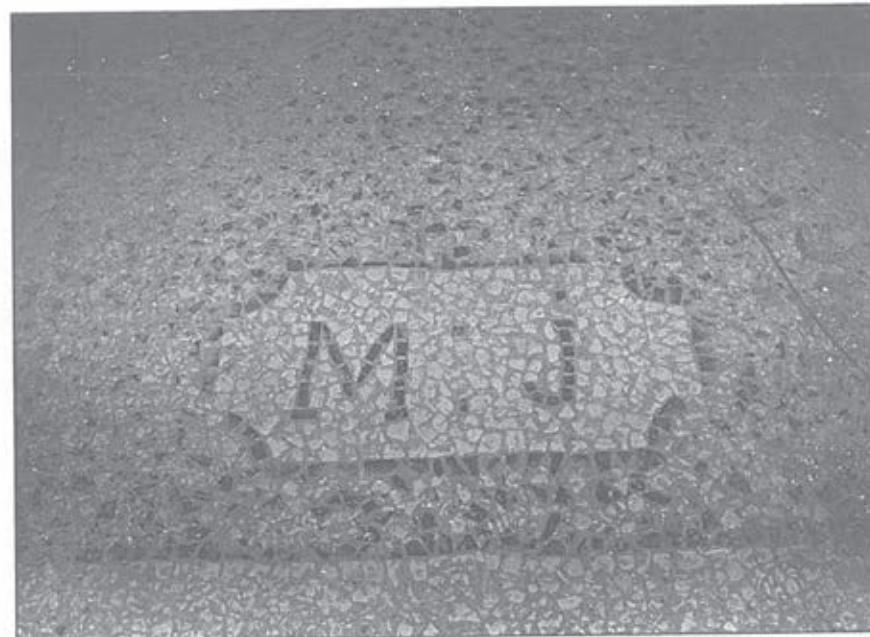
³⁵ Pokrajinski arhiv Nova Gorica. Fond Zemljisko gospodstvo, Arhiv iz gradu Leutenburg, fasc. 14. Extract aus dem k. k. Landtafelarne von Krain. Das gut Leutenburg im adelsberger Kreise Pohsedirt ... Laibach am 11. October 1824.

³⁶ Diplomo dr. Josepha Mayerja je hraniла gospa Mimi Mayer.

³⁷ V tlaku hodnika v nadstropju so vdelane začetnice J.M. (sl. 13).

Graščina Lože, Vipava.

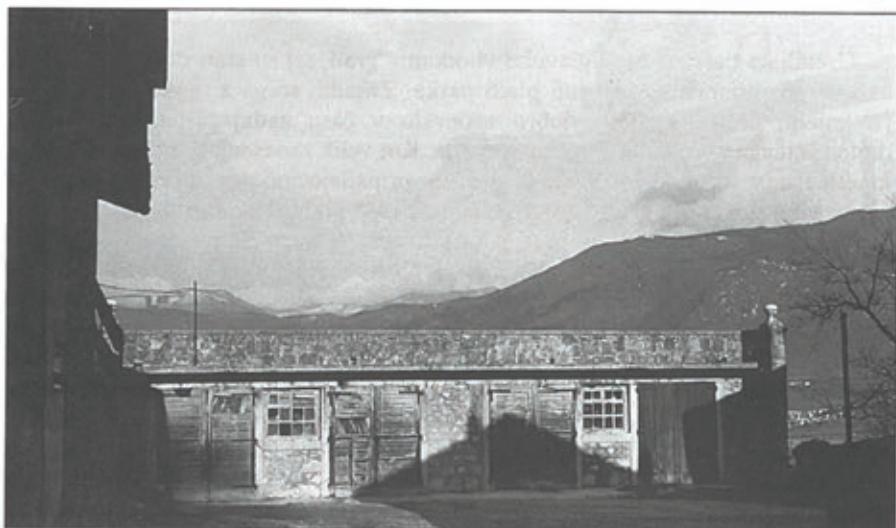
*Slika 11: Razglednica graščine Lože**Slika 12: Vhod na dvorišče z vzhodne strani (1986)**Slika 13: Iniciali M.J. v nadstropju poslopja za služinčad (1994)*

Uredili so tudi vrt pred glavnim vhodom v grad, saj so stari dostop do gradu zazidali in spremenili v zgornji plato parka. Zasadili so ga z raznim eksotičnim rastlinjem, ki je še zlasti dobro uspevalo v času zadnjega lastnika gradu, diplomiranega agronoma Evgena Mayerja. Kot velik zanesenjak, zavzet za razvoj kmetijstva v Vipavski dolini, je grad s pripadajočimi mu posestvi dan po ustanovitvi slovenske vlade v Ajdovščini leta 1945 podaril kmetijski soli.

V času kmetijske šole je grad v Ložah doživel največje posege v strukturo stavbne mase. Na zadnji strani glavne stavbe so dozidali nov trakt z vhodom na stopnišče v pritličju in kopalnico v nadstropju, ter naredili široka vrata za vozove (sl. 14). Na severni strani tega poslopja so pozidali nov vhod v vinsko klet, v katero vodijo tudi istočasno sezidane stopnice v pritličju severovzhodnega stolpa. Podstreho so preuredili v stanovanjske prostore, prav tako tudi nadstropje trakta za služinčad, v katerem so na zahodni strani uredili stranišča in kopalnice. Kovačnica je bila predelana v garaže za kmetijsko mehanizacijo, na strehi pa so uredili teraso s čudovitim razgledom na Vipavsko dolino (sl. 15). Povsem na novo so zgradili poslopji pod vrtnimi terasami, od katerih se ena še vedno uporablja za vzrejo piščancev.

Slika 14: Vila z zadnje, zahodne strani (1994)

Slika 15: Kovačnica (1986)

Po letu 1962, ko je bila opuščena kmetijska šola, je imel grad različne vloge. Dolga leta so ga delno uporabljali za skladišče, nekaj časa pa je bilo v njem tudi gostišče.³⁸ Do leta 1987 so bila v gradu stanovanja; trakt za služinčad je izgubil del strehe, kar je bil glavni razlog za izselitev zadnjih stanovalcev. Nekaj časa je centralno stavbo in vinsko klet še uporabljala za skladišče Kmetijska zadruga Vipava, zdaj pa je grad že nekaj časa prazen in vztrajno propada.

Arhitektura

Že na začetku teksta sem nakazala problematiko tipološke in hkrati tudi terminološke oznake stavbe oz. kompleksa v Ložah. Do zdaj so stavbo v literaturi označevali za grad ali dvorec,³⁹ vendar pa bi v nadaljevanju rada pokazala, da gre v bistvu za vilo, kakršno je mogoče v različnih izpeljavah najti v beneškem zaledju in Furlaniji (glej skico vile Lože).⁴⁰

Z izogibanjem terminu *vila* je v slovenski strokovni literaturi, ki se ukvarja s posvetno plemiško arhitekturo 16. in 17. stoletja, nastala nekakšna praznina. Strokovnjaki jo skušajo zapolniti z izrazi, kot so palača, dvorec ali graščina, vedno pa morajo pri opisovanju arhitekturnega kompleksa opozoriti še na vrt in gospodarska poslopja, ki so njegov sestavni del.

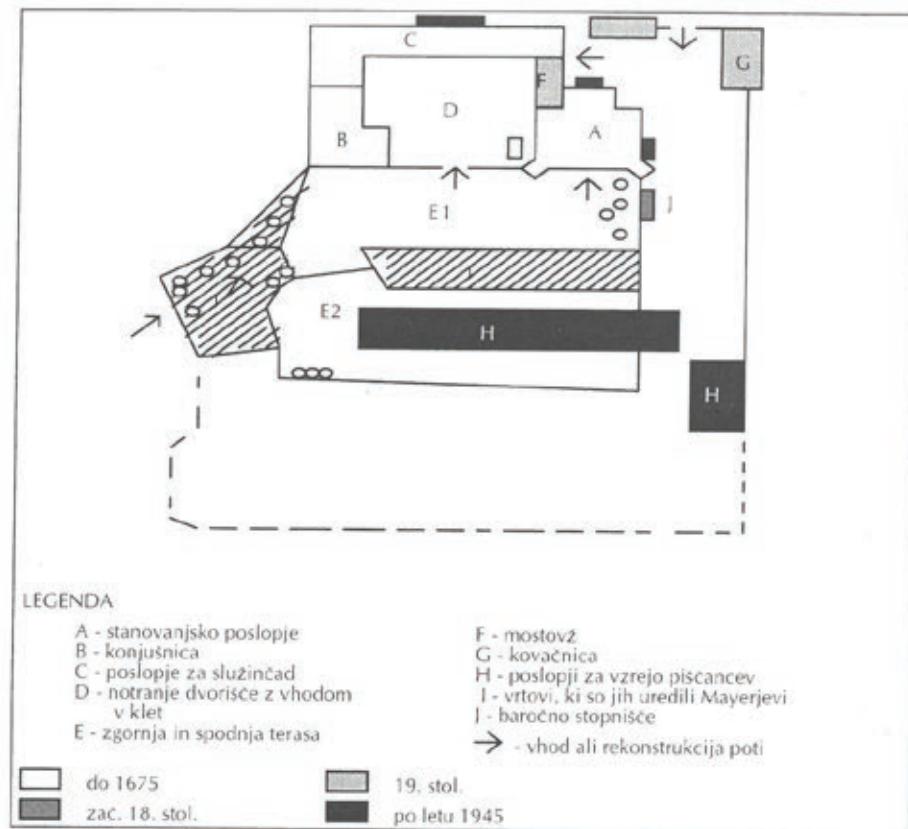
Res je, da je v naši zavesti bolj živ spomin na antično vilo ter vilo 19. in 20. stoletja, zato bi ga veljalo za vmesna obdobja, predvsem za renesanso in zgodnji barok, nekoliko osveziti. Vila je kompleks, ki obsega z reprezentativno fasado poudarjeno in čim bolj v naravo odprto stanovanjsko poslopje (loža, arkadni hodniki), poleg tega pa tudi vsa pripadajoča mu gospodarska poslopja, terase, vrtove in naravno ali umetno urejene vodne površine. Stanovanjsko poslopje mora imeti v centralni osi dvorano, na katero se vežejo stranski prostori. Najprimernejše je, da vila stoji na mestu, ki omogoča lep razgled nad okoliško pokrajino, nekakšno naravno veduto. Ločimo več vrst vil: kmečka ali podeželska vila kot središče posesti, vila v predmestju s parkom in vrtovi, namenjena mestnim prebivalcem za oddih, vila - palača (vila Madama v Rimu) in utrjena vila s stolpi in obrambnimi zidom, ki je ostanek nekdajih utrjenih gradov.⁴¹

³⁸ Nova turistična pridobitev na Vipavskem; gostišče so odprli.- *Primorske novice* št. 30, 30.7.1966; gostišče so odprli 30. julija 1966, njegov upravnik pa je bil Anton Kmetič.

³⁹ Prvi o gradu piše Valvasor (glej str. 4), po njem pa oznako povzamejo viri, navedeni v opombi 2. Isto oznako je uporabil tudi France Štele v delu *Umetnost v Primorju*.- Ljubljana 1960, p. 39, v kateri se sklicuje na starejši fevdalni grad, in na p. 34; citiram: "... grad Lože pri Vipavi, kjer je bila prav do naših dni zanimiva galerija slik iz XVI. do XVIII. stoletja." Kot dvorec ga je označila Irene Mislej v magistrski nalogi *Posvetna arhitektura 17. in 18. stoletja v Zahodni Sloveniji*.- Ljubljana 1981, pp. 25-26, 38.

⁴⁰ Domnevam, da je glavni razlog za napačno opredelitev objekta njegova postavitev na vzpetino in trnjavski videz obeh, poševno na glavno fasado postavljenih trapezastih stolpov, na katerih so v nadstropju pod okni zazidane ključaste strelnice.

⁴¹ L. Frommel: La villa Madama e la tipologia della villa romana nel Rinascimento.- *Bullettino C.I.S.A.* 11, 1969, pp. 47-64. Ludwig H. Heydenreich: La villa, Genesi e sviluppi fino al Palladio.- *Bullettino C.I.S.A.* 11, 1969, pp. 11-22. Bernhard Rupprecht: Ville venete del '400 e del primo '500. Forme e sviluppo.- *Bullettino C.I.S.A.* 6, 2.del, 1964, pp. 239-250.

Slika 16: Skica vile Lože

Glede na zgodovinske in geografske povezave Vipavske doline in Brd z gorisko in furlansko pokrajino, ki sta bili arhitekturno vezani na tradicijo beneškega zaledja, bi bilo torej najbolj upravičeno za ustrezne podeželske profane arhitektуре od 16. do 18. stoletja na tem področju uporabljati termin *vila*.

Na neposredne zveze arhitekture Slovenskega Primorja z Italijo je med prvimi opozarjal že France Stelè. V delu *Umetnost v Primorju* je zapisal: "V splošnem gre za pojave, ki so v neposredni zvezi z arhitekturo palač in vil beneškega podeželja. Tako lahko govorimo o strnjenem kulturnem toku, ki izhaja iz okolice Benetk, preplavlja vso Furlanijo in si ustvari v palačah in cerkvah Gorice in Gradiške prav odlične priče svoje zivljenske sile. Vidimo pa spet, kakor v vseh prejšnjih stoletjih, da se je njegova strnjena udarna sila razbila ob tradicionalni meji med Krasom in Furlanijo in da preko te segajo v slovensko ozemlje le posamezni pojavi (n.pr. Lantierijeva palača v Vipavi)."⁴² Zanimiv je predvsem prvi

⁴² France Stelè: *Umetnost v Primorju*.- Ljubljana 1960, p. 61.

stavek tega citata, saj je avtor poudaril nekatere podobnosti, ki družijo beneško vilo in palačo. Te pa niso naključne; v relativno mirnem času konca 14. in začetka 15. stoletja se je v gospodarsko cvetočih Benetkah pojavila potreba po udobnejših bivališčih na ruralnih posestvih *terre ferme*, ki bi morala ohraniti vlogo sedeža fevdalne enote in poleg stanovanjskih zaobjeti tudi gospodarska poslopja. Tako se je iz nekdanjih utrjenih gradov in mestnih patricijskih palač razvil nov tip arhitekturje: podeželska vila.⁴³

Za beneško podeželsko vilu je značilno, da je dekorativno poudarjena le ena stran poslopja, najpogosteje tista, ki gleda na jug, ostale tri strani pa so praviloma skromnejše. Prevladovanje optičnih vrednot, ki se kažejo v krašenju ene fasade, se je v Benetkah najprej razvilo na mestnih palačah, vile pa so to, prav tako pa tudi strogo simetrično razporeditev prostorov v notranjosti s poudarkom na glavni dvorani, ki je postavljena glede na os glavne fasade, enostavno prevzele. Prav poudarjanje ene fasade in simetrija razporejanja prostorov pa ločujeta beneško vilu od sočasne toskanske, ki teži k izolaciji in enotnosti stavbne mase (enotna fasada na vseh straneh stavbe), prostore pa razporeja po funkcionalnosti. V 16. stoletju se je stanovanjsko poslopje beneške vile po vzoru antičnih vil združilo z gospodarskimi poslopiji v neločljivo celoto, ki jo skladno dopolnjujejo vrtovi, izginjajoči v neskončnih poljih in gozdovih na obzorju.

Vila Lože ne leži v ravnini, kot je to v navadi za beneške in furlanske vile. Njena lega na vzpetini je, kot nam pove že Valvasor,⁴⁴ povezana z lego starejšega gradu, ki je tako postal odličen vir gradbenega materiala. Poleg slabosti, o katerih bo govor pozneje, je takšna postavitev vile imela tudi svojo dobro stran: ni bilo potrebno umetno ustvarjati stopnjevanega prehoda od arhitekturje do narave v obliki teras, saj so se te oblikovali kot vrt tako rekoč nehote.

Vrtovi 16. stoletja v Italiji so postali obvezni del arhitektovega načrta za vilu ali palačo. Ker je bilo okoli palač težko najti dovolj obsežno ravno zemljišče za izvedbo parterjev, ki so bili zlasti priljubljeni v Franciji, so bili v vrtno arhitekturo uvedeni razni podporni zidovi, terase, stopnice ipd. Te zadnje so sčasoma postale glavni poudarek vrtov, zato so za gradnjo novih arhitektur namerno izbirali neravnne terene. V 17. stoletju so vrtovi v Italiji doživeli razvojni zastoj, že omenjeni arhitekturni okrasi pa so še močneje zastopani in postajajo vse bolj monumentalni.⁴⁵ Morda je bila izbira lokacije v Ložah povezana tudi z načrtovanjem vrtne arhitekturje, saj je strmost zemljišča narekovala oblikovanje vrta v terasah.⁴⁶ Zgornji nivo je ostal rezerviran za dostop do vhoda v grad, spodnja terasa, ki je bila verjetno večja kot zdaj, pa je bila namenjena vrtu (sl. 17).

⁴³ Bernhard Rupprecht: Ville venete del '400 e del primo '500. Forme e sviluppo.- *Bollettino C.I.S.A.* 6, 1964, 2. del, pp. 240-241.

⁴⁴ J.W. Valvasor, glej opombi 13 in 22.

⁴⁵ Boris Gložančev: *Grajski vrtovi in parki XVII. stoletja na Slovenskem po Valvasorjevih in Vischerjevih bakrorezih*.- Ljubljana 1977, diplomska naloga.

⁴⁶ Zid zgornjega platona, vzdolž katerega teče enak svitek kot na stolpih, je bil verjetno tu že od začetka. Postavlja se uganka, zakaj ga ni na Valvasorjevi upodobitvi; edini možni odgovor vidim v možnosti, da risar ni znal narisati vrta v terasah, oziroma da Pavel Ritter, ki je bakrorez vrezal, ni pravilno razumel risbe in je vrt vrezal po svoje in bolj shematično.

Valvasorjevega bakroreza se da razbrati, da so bile v vrtu cvetlična gredica, s cvetjem, zasajenim v nekem določenem vzorcu, ter verjetno gredice z zdravilnimi rastlinami in zelenjavo. Gredice so med seboj ločevale geometrično razporejene stezice, poudarek pa so dajali nizko pristriženi okrasni grmi. V 18. stoletju so na severni strani zgornje terase zgradili bolj reprezentativno dvoramno stopnišče za prehod na spodnjo teraso, kar je bilo v skladu z modnimi zahtevami nove dobe.⁴⁷ Skromnih razsežnosti, a kljub temu v šestih nivojih izvedeno stopnišče, je na osrednjem podestu, kjer se stikajo ramena, našlo prostor za nišo, v kateri je nekoč morda stal kip antičnega božanstva, kot je bil tedaj v navadi (sl. 18).

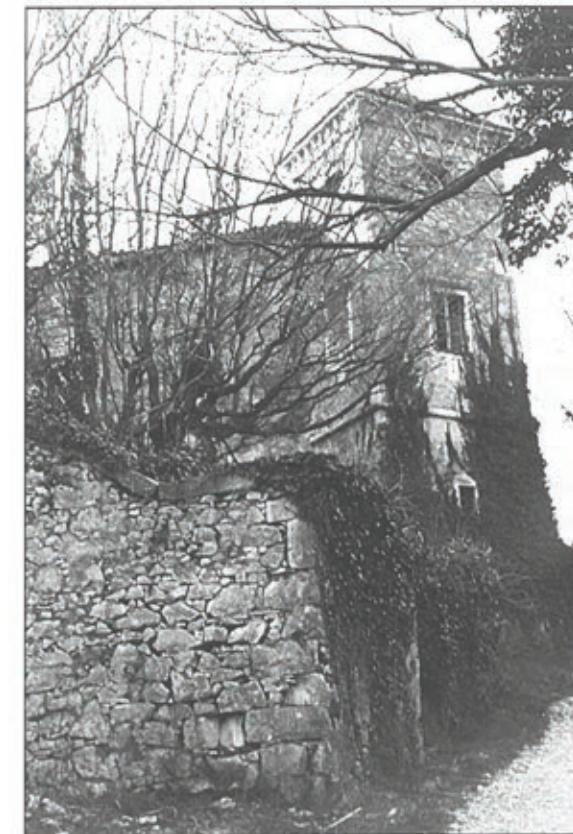

Slika 17: Pogled z zgornje terase proti jugovzhodu (1986)

Z nizkim zidom ograjen vrt so obdajali vinogradi in nasadi sadja. Zanimivo je, da Valvasor bolj kot vse drugo pri opisu "gradu" poudarja ravno naravna bogastva posesti, to pa bi lahko bil dodaten argument za trditev, da gre pri obravnavani arhitekturi za vilo in ne za dvorec. Vila je bila sedež posesti in občasna podeželska rezidenca, v katero so se lahko Cobenzli zaradi blagega podnebja v teh krajih po naporni službi in dvornem življenju umaknili v vsakem letnem času.⁴⁸ Zato so seveda najprej poskrbeli za udobno bivališče.

⁴⁷ Irene Mislej: *Posvetna arhitektura...*, p. 38.

⁴⁸ Že v tistem času so posesti v Vipavski dolini pomenile pravo bogastvo, saj je zgodaj dozorelo sadje in dobro vino prinašalo precešnje dohodke.

Slika 18: Baročno stopnišče na severni strani (1986)

Pri pripravi načrta za vilo Lože so morda upoštevali načrte enega najpomembnejših visokorenescenčnih arhitektov za vile Andrea Palladia, ki so bili od leta 1570 dostopni v knjižni obliki.⁴⁹ V poudarjeni simetričnosti razvrščanja notranjih prostorov v 16. in 17. stoletju v Benetkah odmevajo zakonitosti Palladijeve arhitekture. Na podeželju pa so imeli vpliv predvsem Palladijevi načrti za vile, ki poleg glavne stanovanjske stavbe vsebujejo še vsa gospodarska poslopja in vrtove ter vse skupaj povezujejo v harmonično celoto.⁵⁰ V loškem primeru so se načrtovalci verjetno zgledovali tudi po Palladijevi zasnovi vile Angarana, ki pa so jo zaradi neustreznosti terena in lokalnih arhitekturnih značilnosti morali nekoliko

⁴⁹ Andrea Palladio: *I quattro libri dell' architettura*.- Venetia 1570.

⁵⁰ Rudolf Wittkower v delu *Architectural principles in the age of humanism*.- London 1988, pp. 67-68 poudarja, da je Palladio pri prostorskem načrtovanju vil ohranil tradicionalno zasnovano beneške vile.

prirediti (sl. 19).⁵¹ Zaradi drugačne postavitev objekta in dostopa do glavnega vhoda je tako odpadlo reprezentativno stopnišče na zadnji strani, notranji stopnišči sta bili prestavljeni v sredino prejšnjega atrija, obenem pa sta bili skupaj z njima prestavljeni še obe sosednji sobi. Tako je nastal tloris loškega stanovanjskega poslopja. Tudi vinska klet po svoji obliki močno spominja na kletne kuhinjske prostore vile Badoer pri Rovigu, prav tako nastale po Palladijevih načrtih (sl. 20).⁵² Po načrtu vile Angarana bi se lahko zgledovala tudi postavitev gospodarskega poslopja, namenjenega konjskim hlevom s skedenji, nasproti stanovanjskega poslopja. Nejasna je le povezava obeh poslopij, ki je v originalnem Palladijevem načrtu izpeljana v obliki arkadnega hodnika, v Ložah pa ju povezuje trakt za služincad; o času njegovega nastanka pa lahko le domnevamo, saj ga na Valvasorjevem bakrorezu ni videti.⁵³ Na to, da ne gre za osamljen primer tovrstne predelave osnovnega Palladijevega načrta, kaže npr. v 17. stoletju zgrajena vila Florio v Persereanu v bližnji Furlaniji, le da ta pri izvedbi bolj dosledno upošteva načrt za fasado (zaključujeta jo dva vogalna pilaster) (sl. 21).

S E C O N D O.

63

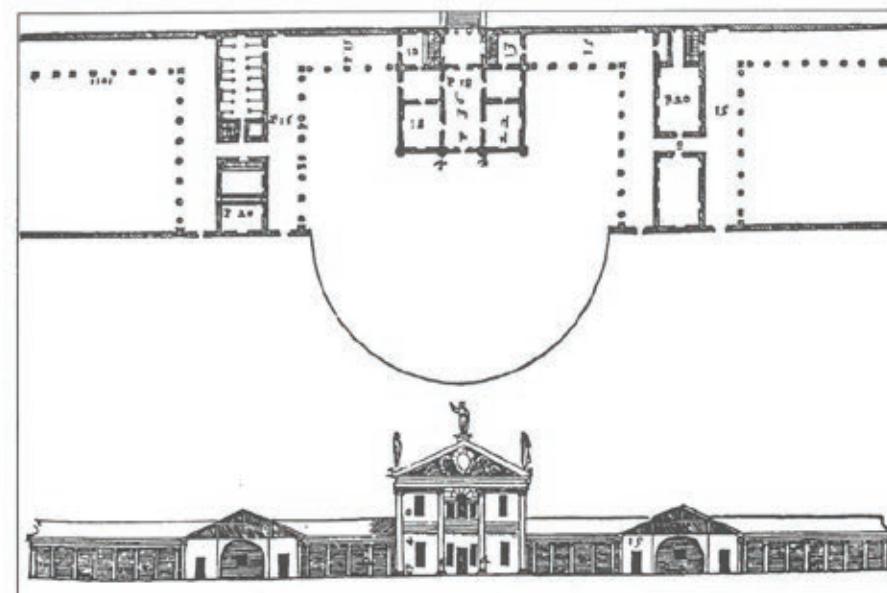
LA SEVENTE fabrica è del Conte Giacomo Angarano da lui fabricata nella sua Villa di Angarano nel Vicentino. Ne i fianchi del Cortile vi sono Cantine, Granari, luoghi da fare i uini, luoghi da Gaftaldo: stalle, colombaria, e più oltre da una parte il cortile per le cose di Villa, e dall'altra vn giardino: La casa del padrone posta nel mezo è nella parte di sotto in uolto, & in quella di sopra in solario: i camerini così di sotto come di sopra sono amezati: corre appresso questa fabricala Brenta fiume copioso di buonissimi pesci. È questo luogo celebre per i preciosi uini, che ui si fanno, e per li frutti che ui vengono, e molto più per la cortesia del padrone.

Komentar iz starejše literature k sliki št. 19 na naslednji strani

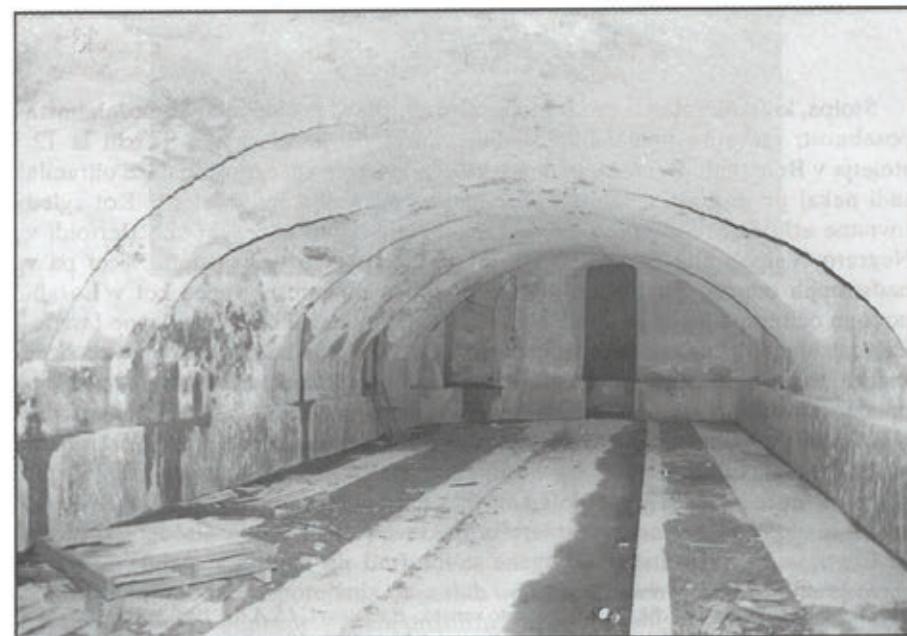
⁵¹ Ker je vse skupaj postavljeno na vzpetino, se obseg prostora, primerenega za gradnjo, avtomatično zmanjša, v tem primeru pa je bila izbira lokacije povezana še z lokacijo prejšnje stavbe in s tem z idealnim virom gradbenega materiala. Izvedena bi torej lahko bila le polovica Palladijevega načrta. Upoštevati je treba tudi podnebne razmere, ki v dolini zaradi burje pri preprostih kmečkih bivališčih in enako pri reprezentativnih (edina izjema je prav tako v palladijevskem duhu izvedena vila Zemono) narekuje cim bolj zaprte in kubaste forme.

⁵² Lionello Puppi: *Andrea Palladio*. München 1984, p. 149.

⁵³ Tlak sedanje stavbe v pritličju je v isti višini kot notranje dvorišče, torej bistveno višji kot v pritličju stanovanjske stavbe. Enako velja tudi za gospodarska poslopja. Ker je bil sprva vhod v dvorišče z jugovzhodne strani (na približno istem mestu, kot so sedaj vrtna vrata), bi tak dvig dvorišča onemogočil primeren dostop vanj z vozovi in kočijami. Prvotno stanje je dobro vidno na Valvasorjevem bakrorezu. Iz tega sledi, da je do dozidave objekta za služincad in prezidave gospodarskih poslopj prišlo po l. 1675 in pred l. 1764, saj se v popisu inventarja že navajajo prostori, ki bi jih lahko locirali le v novonastali objekt. V tem času verjetno še ni bilo neposredne povezave s stanovanjskim poslopjem, stavba za služincad pa je bila le pritlična; na to kazeta portal "kalôna" pod mostovžem, ki je povezoval obe poslopji, stilno in časovno opredeljen še v 19. stol., ter tlak na hodniku v nadstropju objekta za služincad, v katerega je vdelan monogram J.M. - Josip Mayer, kar vse kaže na kasnejši nastanek. Dodatni argument za pozno datacijo je omenjenih dozidav je nova cesta skozi vinograde, ki so jo v 19. stoletju dali zgraditi Mayerji in katere dovoz spremeni orientacijo in dostop do vseh poslopij. Vstop v notranje dvorišče je torej mogoč skozi novi portal na severozahodu, vstop v stanovanjski del pa skozi mostovž.

Slika 19: Palladijev načrt za vilo Angarano (1579)

Slika 20: Vinska klet (1994)

Slika 21: *Vila Florio, Persereano*

Stolpa, ki flankirata glavno fasado stanovanjskega poslopja vile v Ložah, nista posebnost; razvojno jima lahko sledimo nazaj do Fondaca dei Turchi iz 12. stoletja v Benetkah. Beneška podeželska vila je poleg značilnosti palače ohranila tudi nekaj prvin grajske arhitekture, mednje pa sodijo tudi stolpi.⁵⁴ Kot zgled tovrstne arhitekture iz prve polovice 15. stoletja lahko navedem vilo Bertoldi v Negarju, Valpolicella. Stolpa ob fasadi sta v spodnjem delu utrjena, sicer pa v nadstropjih odprta. Zaključuje ju celo podoben podstrešni venec kot v Ložah, povsem očitno pa je, da je njuna edina funkcija poudariti odprtost glavne fasade. Enako nalogo opravlja tudi stolpa v Ložah, njuna rombasta postavitev pa sicer kratko fasado odpira in podaljšuje.⁵⁵ Zaradi pomanjkanja prostora je na ta način optično povečana in poudarjena glavna fasada, obenem pa stolpi s svojim plastičnim posegom v prostor že kažejo na nove stilne tendence, ki jih prinaša baročna doba (sl. 23 in 24).

⁵⁴ Marco Rosci: *Ville rustiche del quattrocento veneto*.- *Bollettino C.I.S.A.* 11, 1969, p. 80.

⁵⁵ Irene Mislej v svoji magistrski nalogi *Povzetna arhitektura 17. in 18. stoletja...*, p. 25 ugotavlja, da je to, citiram: "...podolgovata stavba z najmanjšimi razsežnostmi, kar smo jih do sedaj proučevali ..."

Slika 23: *Severozahodni stolp (vila Lože 1987)*

Poudarjanje ene fasade, tako značilno za beneško arhitekturo, so v Ložah dosegli ne le s stolpoma, pač pa tudi z razporeditvijo okenskih odprtin in reprezentativnega vhoda. Če loško vilo primerjamo z vilo Bertoldi, ugotovimo, da se glavni fasadi med seboj bistveno razlikujeta. Vila v Negarju ima v pritličju odprto ložo, dvorana v nadstropju pa se odpira v arkadni zaključek, ki teče vzdolž cele fasade in je primerno poudarjen z obema stolpoma. Takšna zasnova fasade naj bi omogočala neposredno povezavo arhitekture z naravnim okoljem, ki jo obdaja. Vendar pa gre pri vili Bertoldi za enega bolj ekstremnih primerov. Bolj pogost je bil model razporejanja okenskih odprtin *piana nobile*, ki je narekoval, naj bodo okenske odprtine v istem prostoru čim bolj ločene med seboj, med njimi pa naj po možnosti stoji kamin. Za poudarek centralne osi glavne dvorane naj

Slika 24: Stolp vile Organi, Laipaco

skrbi odprtina s triforo ali drugo večokensko odprtino.⁵⁶ Lahko bi rekli, da se tudi Lože zgledujejo po tem osnovnem modelu, le da se osrednja okenska odprtina zoži na biforo, povezava z okolico pa je dosežena z ven pomaknjениm balkonom, ki tako kot stolpa plastično posega v prostor (sl. 25). Skromna bifora za poudarek centralne osi za to področje ni nobena posebnost, saj zglede zanjo najdemo pri številnih palačah na Travniku v Gorici, pa tudi na fasadi Cobenzlove palače, ki je z novim lastnikom dobila tudi nov balkon (sl. 2).⁵⁷

⁵⁶ Bernhard Rupprecht v članku Ville venete... p. 246 navaja primer vile Ca'Moro v Villarazzu pri Trevisu, kjer je razporeditev oken takšnale:

okno na vogalu / zid s kaminom / okno / velika odprtina s triforo / okno / zid s kaminom / okno na vogalu.

⁵⁷ Irene Mislej: *Posvetna arhitektura..., pp. 89-90.*

Slika 25: Lože. Glavna fasada (1986)

Zaprti pritličje je že furlanska posebnost, ki jo verjetno narekujejo drugačne podnebne razmere, še vedno pa ohranja vertikalno simetrijo razvrščanja odprtin, značilno za Benetke; še posebej strogo je ločevanje med osrednjimi in stranskimi deli fasade. V pritličju je centralna os loške vile poudarjena z rustikalno izdelanim, a elegantnim portalom, stoječim na stopnicah (verjetno delo katerega lokalnih mojstrov). Podobne portale lahko vidimo tudi v bližnji Vipavi, zgled za loškega pa so morda našli v severnem portalu kromberškega gradu. Na sploh se v klesarski izvedbi arhitekturnih elementov ter v izvedbi posameznih stavbnih členov (stolpe, podobne loškim, najdemo npr. pri vili Orgnani v Laipaccu), čuti vpliv oziroma zveze s furlanskim stavbarstvom, kar bi v prihodnje veljalo nekoliko bolj proučiti.

Slika 26: Sprejemnica (1994)

Do zdaj je bil govor v glavnem le o zunanjščini vile v Ložah, zato naj se ustavimo še pri razporeditvi prostorov v notranjosti stanovanjske stavbe in njihovi dekoraciji. Osrednji prostor v obeh nadstropijih je dvorana; v pritličju ima funkcijo nekakšne sprejemnice oziroma zaprtega atrija, v nadstropju pa je to reprezentativni prostor, namenjen svečanostim, sprejemom, pojedinam ipd. Okoli tega prostora so na obeh straneh simetrično nanizane sobe: po ena soba s stolpom in soba s kvadratnim tlorisom ter na koncu na obeh straneh stopnišča še dve manjši sobici. Vsi prostori razen dvorane v pritličju imajo zrcalni obok z bogato profiliranim venčnim zidcem (sl. 26 in 27).⁵⁸ Prej omenjena dvorana v pritličju ima tako kot v gradu Dobrovo namesto pravega oboka kar odkrite grede, ki nosijo tlak nadstropne dvorane.⁵⁹ Žal ni videti, da bi katerega od prostorov krasil štuk ali freskantske poslikave, kar je sicer značilno za krašenje glavnih dvoran v vilah beneškega zaledja (sl. 28 in 29). Prav tako ni ostankov, ki bi pričali o poslikanih supraportah ali okenskih ostenjih (tovrsten bogat slikarski okras je npr. v Cobenzlovi palači na Novem trgu 4 v Ljubljani).⁶⁰ Zato pa je v

⁵⁸ Podoben zrcalni obok glavne dvorane v nadstropju lahko vidimo n. pr. v vili Mainardi v Gorizzu, prav tako zgrajeni v 17. stoletju. Zanimiv je tudi podoben rusticiran portal na glavni fasadi.

⁵⁹ Tudi pri tlorsni zasnovi gradu Dobrovo bi lahko ugotovili vplive beneške podeželske vile, opredelili pa bi ga lahko za utrjeno vilo.

⁶⁰ Stavba je zdaj v lasti Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Omenjeni okras je še najlepše viden v Mali dvorani.

*Slika 27: Sprejemnica na gradu Dobrovo (1994)**Slika 28: Dvorana v nadstropju vile Lože (1994)*

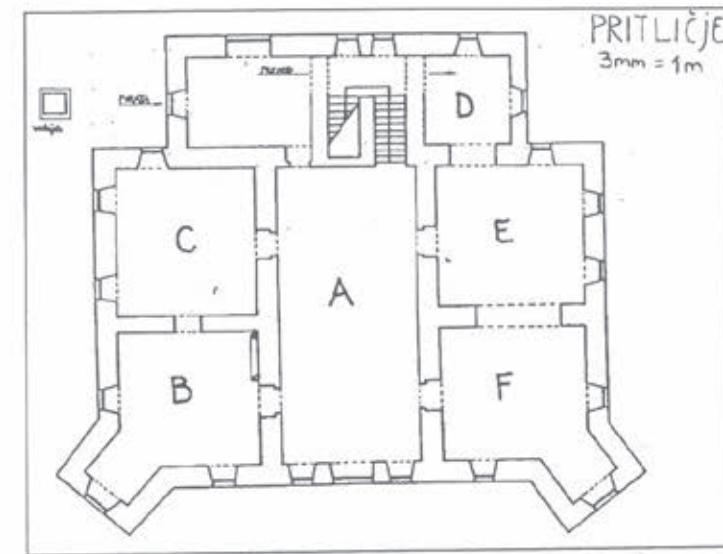
Slika 29: Dvorana v nadstropju vile Mainardi, Gorizzo

inventarju tem bolj natančno, za vsako sobo posebej, izpričana oprema v obliki umetniških slik, grafik, kipcev, stenskih mozaikov in dragocenih ogledal.⁶¹ Glavno dvorano v nadstropju vile Lože je leta 1777 krasilo kar 71 slik, prava galerija v malem. Iz inventarja lahko razberemo tudi imena posameznih sob in funkcijo, ki so jih imele, ter skušamo rekonstruirati njihovo lego (glej sl. 30 in 31).

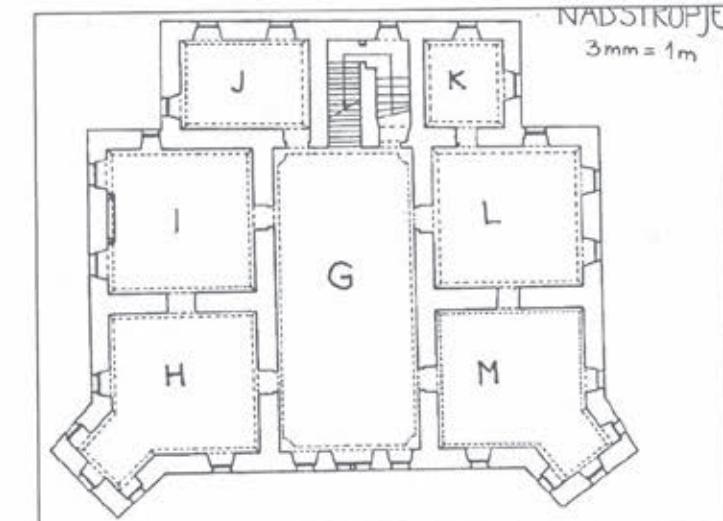
To je najlažje v primeru kapele, saj je v tem prostoru še vidno mesto, kjer je bil oltar pritrjen ob steno, na strehi nad oknom tega prostora pa je še zdaj zvončnica. Ostanke lesenega oltarja je bilo še pred nedavnim najti na podstrehji južnega stolpa. V Goriškem muzeju v gradu Kromberk hranijo oltarno sliko *Polaganje v grob* (sl. 32), datirano v 19. stoletje, kompozicija s poudarjeno diagonalno in izrazito poudarjenim svetlobnim centrom v Kristusu pa prej kaže na vsaj stoletje prej nastalo predlogo.⁶² Od nekdanje opreme sta v vili ostala le dva kamina, marmor-

⁶¹ Glej opombo 29.

⁶² Močno poškodovanou sliko je v muzej leta 1960 prinesel gospod Branko Marušič. Serijo kart *Ducatus Carniolae Tabula Chorographica...*, ki jih je 1744 v Ljubljani izdal Ivan Dizma Florjančič de Grienfeld, in štiri oleografije z nabožnimi prizori pa je gospa Mimi Mayer 1971 prodala Goriškemu muzeju. - Vir: muzejska dokumentacija, inv. št. KZ 100-110, G 208, G 110.

Slika 30: Skica pritličja

Slika 31: Skica nadstropja

Slika 32: Oltarna slika Polaganje v grob (Goriški muzej)

ni v nadstropju (sl. 33) in drugi, kamniti, v pritličju, poleg teh dveh pa še sledovi vzidanih stenskih omar. Ostalo pohištvo so Mayerjevi s slikami vred odpeljali v Italijo,⁶³ v Goriškem muzeju pa hranijo leseno skrinjo s konca 17. stoletja.⁶⁴

⁶³ Glej opombo 31.

⁶⁴ Skrinja, orhov les, mere: 157 x 56 x 62. Datirana v konec 17., začetek 18. stoletja.

Slika 33: Soba s kaminom v prvem nadstropju (1994)

Zaključek

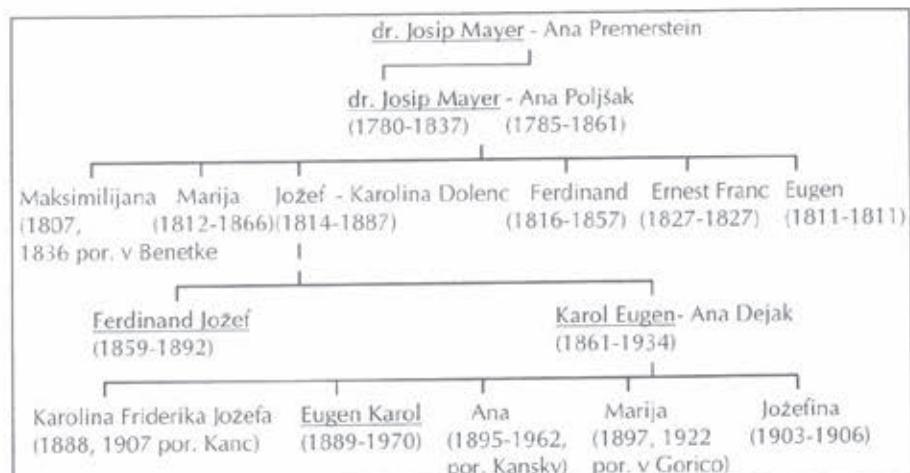
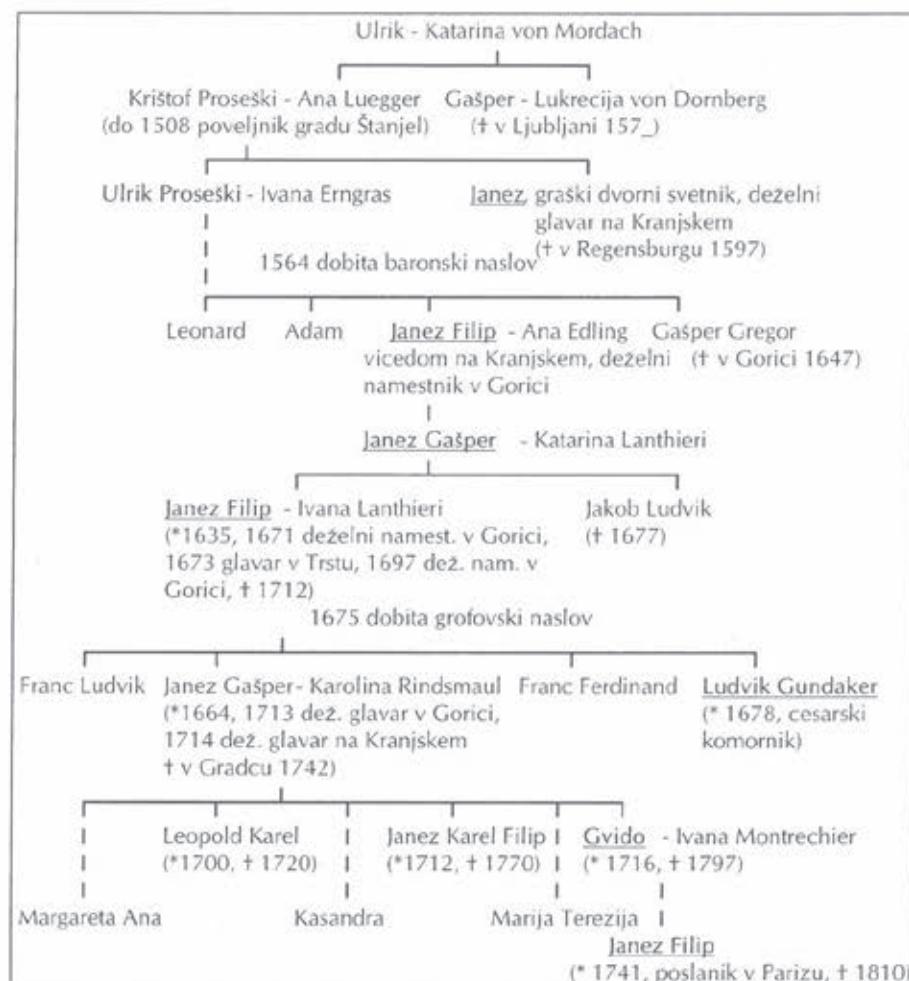
Sedanjo vilo Lože pri Vipavi je dal zgraditi grof Janez Filip Cobenzl pred letom 1675. Da gre dejansko za nekoliko terenu prilagojeno podeželsko vilo beneškega tipa, sem skušala pokazati s primeri vil predvsem iz sosednje Furlanije. To ni naključno, saj lahko domnevamo, da je grof med službovanjem v Trstu verjetno spoznal tudi podeželsko arhitekturo tržaškega zaledja.⁶⁵ Vila Lože pa kot arhitekturni objekt te vrste v Vipavski dolini nikakor ni osamljena, saj bi kot vilo lahko opredelili vsaj še dva objekta: Vipolže in Vogrsko.⁶⁶ Zanimiva bi bila tudi primerjava z žal porušeno vilo Nadlišek na Notranjskem, saj je iz tlorisa moč razbrati enako postavitev in funkcijo stolpov kot v Ložah.⁶⁷

Z ustreznou uporabo termina vila v slovenski umetnostnozgodovinski literaturi pa se bo pokazala raznolikost arhitekturne dediščine na nasih tleh in upravičena umestitev Slovenije v razvojne tokove v širšem geografskem prostoru.

⁶⁵ Valvasor med funkcijami in naslovni grofa Janceza Filipa Cobenzla v *Die Ehre...* p. 337, omenja tudi, da je bil: "... hochstverdienten Hauptmann zu Triest." Prevod citata: "... visokozasluzni stotnik tržaški."

⁶⁶ Irene Mislej v svoji magistrski nalogi navaja še nekatere vile: Zemono, Školj pri Famlijah, Orehek, Velike Žablje in vilo De Zucatto v Ozeljanu.

⁶⁷ Nace Šumi: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana 1969, na p. 152 je rekonstruiran tloris vile Nadlišek.

Rodovnik družine Mayer

LOŽE PRESSO VIPAVA - CASTELLO O VILLA?

(Riassunto)

La villa Lože presso Vipava fu fatta costruire intorno alla metà del sec. XVII (prima del 1675) dal conte Johann Philip Cobenzl. Fu proprietà della famiglia fino al 1810, quando passò al conte Michele Coronini. Nel 1822 fu acquistata dal medico tedesco Joseph Mayer. La famiglia Mayer occupò la villa fino alla fine della seconda guerra mondiale, quando Eugen Mayer la donò alla scuola agraria. Nel 1962 vi fu aperto in essa per breve tempo, un ristorante. In seguito vi furono sistemati i magazzini della cooperativa agricola Vipava nonché abitazioni. Dal 1987 nessuno vive più nella villa: le strutture infatti stanno degradando e crollando.

L'edificio di Lože presso Vipava veniva finora considerato come castello o palazzo, pur trattandosi di villa di tipo veneziano o friulano. La struttura del complesso con il corpo centrale comprendente la facciata orientale aggettante, due torri fiancheggianti, la bifora sopra l'entrata principale come accentuazione dell'asse spaziale, fattorie adiacenti al corpo centrale nonché spaziosi orti e vigne, ripete il modello base della villa rustica veneziana. Nella pianta dell'edificio principale comprendente la sala centrale e le stanze simmetricamente disposte su entrambi i lati si riscontrano influssi dell'architettura palladiana, più precisamente della villa Angarana.

Il caso della villa di Lože propone la necessità di reinserire nella terminologia della storia dell'arte slovena il termine "villa" anche per l'architettura dei secoli XVI e XVII: con ciò non solo si arricchisce la disciplina ma anche il patrimonio culturale che in tal modo entra a far parte nelle contemporanee correnti europee.

ŽIVLJENJE IN DELO IVANA LAHARNARJA

(nadaljevanje in konec)

Iris Podgornik

PRILOGA*

SEZNAM VSEH SKLADB IVANA LAHARNARJA,

uredil 16. maja 1943

I.

Skladbe, ki so javno izšle v raznih izdajah, založbah in glasbenih listih.

Strani 1-8 so nepopisane.

Stran 9:

Stran 10:

Delo I. SVETA MAŠA: Samozaložba tisk Blasnikovih naslednikov 1887, drugi natis založila Katoliška knjigarna v Ljubljani 1908. Poklonjena č.g. župniku Francu Ilovarju.

1. Pristop,

2. Slava,

3. Evangeli,

4. Vera,

5. Darovanje,

6. Svet,

7. Po povzdigovanju,

8. Povzivanje,

9. Konec.

Delo II. VELIKONOČNE PESMI: Samozaložba 1888 tisk Blasnikov, drugi natis Katoliška knjigarna v Ljubljani 1908. Poklonjena č.g. župniku.

---

* Nadaljevanje razprave v Goriškem letniku 17/1990, 57-99. Tu je na strani 70 avtorica zapisala: "Proti koncu življenja je sestavil tudi seznam svojih del: do 16. maja 1943 je vanj vpisal 602 skladbi, od teh 252 tiskanih, 77 delno tiskanih in 273 v rokopisu. Seznam v celoti prinašam zadaj v Prilogi." Objavljen je dobesedno po izvirniku, popravljene so le nekatere očitne pravopisne napake (op. ur.).

Stran 11:

Adolfu Harmelu.

10. *Zveličar gre iz groba,*
 11. *Jezus premagavec groba,*
 12. *Skalovje groba,*
 13. *Velika noč se zasvetli,*

14. *Zveličar naš je vstal iz groba,*
 15. *Poglejte duše grob odprt,*
 16. *Raduj nebeška se Kraljica,*
 17. *Ti si Peter.*

Delo III. ŠMARNIČNE PESMI: Samozaložba tisk Blasnikovih naslednikov 1889.

Drugi natis Katoliška knjigarna v Ljubljani 1908.

18. *Z vijolic duhetečih,*
 19. *Marija o ljubljena mati,*
 20. *Romar pritekel sem k tebi o mati,*
 21. *Mi šmarnice obhajamo,*

Stran 12:

22. *Naj ti zvijam mati mila,*
 23. *Sliši mati nas zdihvati,*

24. *Krasen majnik že razliva,*
 25. *Vse prepeva veseljuje,*

Delo IV. GORSKE CVETLJICE: Samozaložba tisk Blasnikov 1891, drugi natis Katoliške knjigarne v Ljubljani 1908.

26. *Pozdrav,*
 27. *Planinska roža,*
 28. *Vesela tovaršija,*
 29. *Moje ptičice,*
 30. *Potoki tecite,*
 31. *Srcu,*
 32. *Gorska cvetljica.*

Stran 13:

Delo V. POMLADANSKI ODMEVI: Poklon Dr. Antonu Gregorčiču. Tisk Blasnikov, drugi natis Katoliške knjigarne v Ljubljani 1908.

33. *Naša pesem,*
 34. *Roža,*
 35. *Moj dom,*
 36. *Tožba po cvevljicah,*
 37. *Škrjancék,*
 38. *Kadar mlado leto,*
 39. *Mladosti ni,*
 40. *Kmečko dekle,*
 41. *Ženin kos,*
 42. *Lahko noč.*

Delo VI. MAŠA ORA PRO NOBIS: Založilo cecilijansko društvo v Gorici leta 1892. Tisk Engelman Muhelberg (Leipzig).

Stran 14:

Sprejeta v Vereins Katalog splošnega nemškega cecilijanskega društva štev. 1735. Ocenjevalca sta bila strokovnjaka P. U. Kornmüller in A. D. Schenk, ki sta se o njej tako pohvalno izrazila.

43. *Kyrie,*
 44. *Gloria,*
 45. *Credo,*
 46. *Sanctus,*
 47. *Benedictus,*
 48. *Agnus Dei.*

Delo VII. GLASI RADOSTI: Samozaložba, tisk Blasnikov v Ljubljani 1888 za moški zbor in Sopran, Alt. Postavljena je bila tudi za orkester.
 49. *Cesarjeva 40 leinica.*

Stran 15:

Delo VIII. GORSKI ODMEVI: Samozaložba, tisk Blasnikov 1900, drugi natis Katoliška knjigarna v Ljubljani 1908.

50. *Mi vstajemo,*
 51. *Moja domovina,*
 52. *Bratje, v kolo se vstopimo,*
 53. *Napitnica,*
 54. *Slovan na dan,*
 55. *Lovčeve slovo,*
 56. *Z vencem tem ovenčam slavo,*
 57. *Dijaška,*
 58. *Naša zvezda,*
 59. *Lahko noč,*
 60. *Vinski hram.*

Delo IX. MISSA PRO DEFUNCTIS: Objavil Cer. glasbenik, tiskala zadružna tiskarna 1903. Sam založil 200 istisov. Razprodano vse.

Stran 16:

61. *Introitus,*
 62. *Graduale,*
 63. *Offertorium,*
 64. *Sanctus,*
 65. *Benedictus,*
 66. *Agnus Dei,*
 67. *Communio.*

Delo X. PLANINKE: Samozaložba, tiskal Blasnik 1903, drugi natis Katoliška knjigarna 1908.

68. *Pticam,*
 69. *Na planine,*
 70. *Najlepše doma,*
 71. *Pomladna,*
 72. *Pri zibeli,*
 73. *Prezgodnji cvetlici,*
 74. *Planinke,*

Stran 17:

75. *Le pevaj,*
 76. *Planinarica,*
 77. *Svarilo.*

Delo XI. TRANSKRIPCIJA NOCOJ JE PRAV LEP VEČER: Samozaložba, tisk Blasnikov 1903. Samospev s klavirjem.

78. *N'co je prav lep večer.*

Delo XII. MARIJINE PESMI: Založilo tisk. društvo v Gorici 1922.

79. *Kraljica maja,*
 80. *Zdrava Kraljica,*
 81. *Bodi nam pozdravljen,*
 82. *S cveticami te vencamo,*
 83. *Brezmadežna,*
 84. *Češčena si Marija.*

Stran 18:

Delo XIII. SKALNICA: Psalmi v čast M. D. svetogorski. Založilo Kat. tisk. društvo v Gorici. Tiskovine razprodane, izdal Dr. Pavlica.

85. *Skalnica,*
 86. *Čuje glas na Skalnici,*
 87. *Tam po Skalnici,*
 88. *Srečni ste,*
 89. *Gore naše,*
 90. *Ko po rosnih hribih,*
 91. *Po vseh gorah,*
 92. *Pozdravljenata bodi Marija.*

Delo XIV. ODPEVI K LAVRITANSKIM: Samozaložba, tiskal Roman Pahor, 1932. Precej razprodane.

93. 94.

Stran 19:

- 95. 104.
- 96. 105.
- 97. 106.
- 98. 107.
- 99. 108.
- 100. 109.
- 101. 110.
- 102. 111.
- 103. 112.

Stran 20:

Delo XV. VLADAR VESOLJSTVA: Sveta maša za mešani zbor. Objavil Cerkveni glasbenik, natisnila jugoslovanska tiskarna 1932. Prilog 7-8 v več izvodih pomnožil skladatelj. Razprodano vse.

- 113. Vstop,
- 114. Slava,
- 115. Blagovest,
- 116. Evangeli,
- 117. Darovanje,
- 118. Svet,
- 119. Po povzdigovanju,
- 120. Obhajilo,
- 121. Konec.

Delo XVI. LITANIJE IN ODPEVI V ČAST SERC. JEZUSOVEM:
Samožaložba, tisk G. Chiesa, Udine 1934.

Stran 21:

- 122. Litanije,
- 123. Žar ljubezni,
- 124. Brez tebe o gospod,
- 125. K slavi tvoji naj kraljevi,
- 126. V tvojem srcu cvet krvav,
- 127. V temi greha in zablod,
- 128. Z vencem trnovim ovito,
- 129. Pesmi naj naše goreče,
- 130. Molitev naj iskreno,
- 131. V svojem srcu o zveličar,
- 132. V zveličarjevem Srcu,
- 133. Ko rana kruta, ti naš greh,
- 134. Med nami zdaj ves sladki je raj,
- 135. Sonce večnosti je skrito,
- 136. Kje ljubezen je najvišja,
- 137. Ko si visel na križu,
- 138. V tebi o srce presveto,
- 139. S trpljenjem ograjena.

Stran 22:

- 140. O zveličar naš dobrotni,
- 141. Po sveti materi je Bog,
- 142. V božjem srcu vir bogat.

Delo XVII. TEBE BOGA HVALIMO: Za mešani zbor z orglami, samozaložba, na opalografu pomnožil R. Pahor, 1934. Vse razprodano.

143. Tebe Boga hvalimo.

Delo XVIII. LITANIJE LAURETANE: Za sv. Višarje v latinskom jeziku. Pomnožil R. Pahor 1934.

144. Litanije lauretane.

Dela XIX., XX., XXI., XXII., XXIII. so vsled vojne ostala v rokopisu, ki čakajo založnika.

Stran 23:

Delo XXIV. MISSA PRO DEFUNCTIS: Za srednji glas s spremljavo orgel. Samozaložba, pomnožil R. Pahor.

- 145. Introitus,
- 146. Graduale,
- 147. Tractus,
- 148. Sequentia,
- 149. Offertorium,
- 150. Sanctus,
- 151. Benedictus,
- 152. Agnus Dei,
- 153. Communio.

Delo XXV. KRALJICI MAJA: Samozaložba, pomnožil R. Pahor v Ljubljani 1936.

154. Ko pride majnik,

155. Spet kliče nas venčani maj.

Stran 24:

- 156. Zeleno novo nosi plan,
- 157. Marija majnik gre čez trate,
- 158. Cvetice prijetno dehtijo,
- 159. O cvetlica z vrta nebeskega.

Delo XXVI. OBHAJILNE PESMI ZA MEŠANI ZBOR: Samozaložba, razmnožil R. Pahor 1941.

- 160. Ljubi Jezus pridi k meni,
- 161. O hostija,
- 162. Odprite se nebeški dvori,
- 163. Pridi k nam zveličar mili,
- 164. Raduj se z mano zemlja vsa,
- 165. Sladka mana,
- 166. Sredi oltarnega cvetja,
- 167. V nebesih Jezus si doma,
- 168. Slavospev zdaj Bogu poje.

Stran 25:

SKLADBE TISKANE PO RAZNIH ZBIRKAH IN GLASBENIH LISTIH

V PRILOGAH CERKVENEGA GLASBENIKA IZŠLE SLEDEČE
SKLADBE:

- 169. Domenica IV. Adventus (1890 pri. 2 stran 23),
- 170. In Epiphania Domini (1898 XII. 41),
- 171. Ad II. Missam in Nat. Domini (1886 XII. 47),
- 172. In Domenica III. Adventus (1898 XII.),
- 173. In Assumptione B.M.V. (1886 VIII. 20),
- 174. In Domenica Ressurectionis (1886 III. 11),
- 175. Tantum ergo (1897 X. 39),
- 176. Tantum ergo (1900 X. 40),
- 177. O salutaris (1897 X. 40),
- 178. Regina coeli (1886 V. 14),

179. *Ave maris stella* (1886 III. 12),
 180. *Surrexit pastor bonus* (1896 IV. 14),
 181. *Mašna* (1898 IX. 33).

Stran 26:

182. *Božična* (1899 XII. 45),
 183. *Božična* (1899 XII. 46),
 184. *Pred sv. obhajilom* (1897 IX. 33),
 185. *Po sv. obhajilu* (1897 IX. 33),
 186. *Pred sv. obhajilom* (1897 IX. 34),
 187. *Po sv. obhajilu* (1897 IX. 35),
 188. *Pred sv. obhajilom* (1897 IX. 37),
 189. *Po sv. obhajilu* (1897 X. 37),
 190. *Pred sv. obhajilom* (1897 X. 37),
 191. *Po sv. obhajilu* (1897 X. 38),
 192. *Blagoslovna* (1897 X. 37),
 193. *Blagoslovna* (1897 X. 38),
 194. *O Jezus čuda poln vladar* (1885 VI. 21),
 195. *Detetu Jezusu* (1897 IV. 14),
 196. *Žalostna mati božja* (1891 IV. 13),
 197. *Sladko ime Marijino* (1900 X. 39).

V Cerkvenem glasbeniku objavljenih 29 skladb, Missa pro defunctis in maša "Vladar vesoljstva".

Stran 27:

OFFERTORIUM PRO FESTIS MAJORIBUS ANNI založilo ceciljansko društvo v Gorici leta 1889:

198. *Offertorium ad III. Missam in fest. Nat. Domini.*
 199. *Offertorium in festo Purificationis B.M.V.*,
 201. *Offertorium in Fer. II. Paschatis*,
 202. *Offertorium pro festo Ascensionis Domini*,
 200. *Offertorium in festo S. Jos. C. sponsi B.M.V.*,
 203. *Offertorium in solemnitate Corporis Christi*,
 204. *Offertorium pro festo Omnium Sanctorum*.

CERKVENE PESMI NABRANE MED SLOVENSKIM NARODOM izdalo in založilo Gorisko cec. društvo, tisk Miličev v Ljubljani leta 1893

205. *Božična*,
 206. *Velikonočna*,
 207. *Vnebohod Gospodov*,
 208. *Tam na vrtu Oljske gore*.

Stran 28:

GLASBENA ZORA je objavila leta 1900 skladbo:

209. *Studenček* (na strani 62.).

NOVI AKORDI so objavili:

210. *Moj dom* (na strani 56, leta 1902), 211. *Spomin* (na strani 62, leta 1910).

PEVEC je objavil leta 1924 na strani 15:

212. *Delo* (za moški zbor).

MLADIKA je objavila:

213. *Rožicam* (za moški zbor).

CERKVENE PESMI ZA MEŠANI ZBOR so objavile leta 1930 pesem:
 214. *Obhajilna*.

LADES EUCHARISTICA, VODOPIVČEVA**Stran 29:**

ZBIRKA je objavila leta 1934:

215. *Praznika svetega*,
 216. *Beseda večna*,
 217. *O Jezus radost naših src.*,
 218. *O večni in najvišji Kralj.*

GRADUALE ET OFFERTORIUM v Vodopivčevi zbirki objavljeni leta 1934 dve skladbi:

219. *Graduale in festo Nativ. B.M.V.*, 220. *Offertorium in festo Nativ. B.M.V.*

NOVEMU ŠKOFU zlozili štiri skladatelji po eden:

221. *Ecce sacerdos* (leto 1934).

V VODOPIVČEVI ZBIRKI LAUDA SION leta 1931:

222. *Gospod je napovedal*,

Stran 30:

223. *Dvigaj se pesem v višavo*.

V VODOPIVČEVI ZBIRKI 20. TANTUM ERGO leta 1934:

224. *Tantum ergo*, 225. *Tantum ergo*,

V VODOPIVČEVI ZBIRKI LAUDATE DOMINUM leta 1932:

226. *V hišo božjo smo dospeli*, 227. *Mir božji objema doline, gore*.

V VODOPIVČEVI ZBIRKI IX. TANTUM ERGO leta 1932

228. *Tantum ergo*, 230. *Tantum ergo*,
 229. *Tantum ergo*;

Stran 31:

V VODOPIVČEVI ZBIRKI AVE MARIA leta 1932:

231. *Ko zarja zlati nam gore*, 233. *Ti brezmadežna spočeta*,
 232. *O Marija vir kreposti*, 234. *S cvetljicami zašamo tebi oltar*.

V SATTNERJEVI ZBIRKI SLAVA JEZUSU leta 1903:

235. *K tebi Jezus ljubeznivi*, 237. *Jezik poj skrivenost častito*,
 236. *Tisočkrat zahvala tebi*.

V PREMRLOVI ZBIRKI SLAVA PRESVETI EVHARISTII leta 1914:

238. *Pritecie o kristjani* (stran 11), 239. *Moj duh medli* (stran 35).

Stran 32:

V VODOPIVČEVI ZBIRKI "BOŽJI SPEVI" leta 1929:

240. Križev pot (stran 68), 242. Marija sedem žalosti (številka 125).
241. Zapoj veselo o kristjan (številka 82),

V VODOPIVČEVI ZBIRKI "GOSPODOV DAN" leta 1930:

244. Gospod je vstal (stran 39), 245. Globoko vsi se priklonimo (stran 91).

V VODOPIVČEVI ZBIRKI "ZDRAVA MARIJA" leta 1938:

246. Čednosti tvoja nebeška Gospod (stran 8),
247. Ljubljena moja gospa (številka 18),
248. Večna radost te odeva (stran 53),
249. Z višav nebeskih se ozri (stran 118),
250. Milo donijo maja zvonovi (stran 129).

Stran 33:

251. Sapica maja (stran 131), 252. V sveto mesto nazareško (številka 146).

Skladbe, ki se nahajajo v rokopisu pri Laharnarju.

Pet del (od XVIII. do XXIV.), ki so vsled vojne ostale v rokopisu in se hranijo med tiskanimi skladbami:

Dela XXIV., XXV. in XXVI. so zopet tiskana.

Stran 34:

Delo XIX. ŠTIRI SKLADBE ZA ORGLJE:

1. Adorazione, 3. Pastorale,
2. Natale, 4. Praeludio.

Delo XX. SVETOGORSKE PESMI:

5. Svetogorska Kraljica, 10. Molitev na poklonih,
6. Marija Pomočnica, 11. Svetogorski Materi,
7. Pojdimo na Goro, 12. O Marija morje sreče,
8. Kronana devic Devica, 13. Svetogorski Brezmadežni,
9. Marija,

Stran 35:

14. Svetogorski Materi,
15. Svetogorski božič,
16. Prošnja do Marije,
17. Svetogorski Materi za jubilej,
18. Na Skalnici,
19. Od tebe smo šli,
20. Romarsko slovo,
21. Od tebe smo šli,
22. V dolinah mraz polzi,
23. Na Sveti gori zvon zvoni,
24. Prišli k tebi smo na goro,
25. Svetogorska Mati mila,
26. Kako je žalostno srce.

Štiri napevi so postavljeni tudi za moški zbor.

Delo XXI. MAŠNA PESEM ZA MLADINO:

Stran 36:

27. Pristop,
28. Slava,
29. Evangelij,
30. Darovanje,
31. Svet,
32. Po spremenjenju,
33. Pred in po obhajilu,
34. Sklep,
35. Blagoslovna.

Delo XXII. BLAGOSLOVNE PESMI ZA MEŠANI ZBOR:

36. Hostija, ti v duše naše,
37. Jezus naša rajska hrana,
38. Ljubi Jezus,
39. Med nami biva zdaj Gospod,
40. Jezus Kralj miru in sprave.

Stran 37:

41. O najsvetejša hostija,
42. O skrivenost Ljubezni večne,
43. Pozdravljen Jezus naš vladar,
44. Pred Jezusa ponizno poklepnimo,
45. V svetišče svoje o zveličar.

Delo XXIII. NAGROBNICE:

46. Tolažba v smrti,
47. Kako je tožno,
48. Prošnja za mrtve,
49. V ozki jami,
50. Neznanim junakom,
51. Pri mrtvaškem sprevodu.

Delo XXIV. MISSA PRO DEFUNCTIS za srednji glas in orgle (Samozaložba; tisk Pahor; 10 skladb - od številke 52 do 61 zopet tiskano).

Stran 38:

Delo XXV. ŠEST ŠMARNIČNIH PESMI (Odobril škofjski ord. v Ljubljani; številka 1420; od številke 62 do 68; založil R. Pahor).

Delo XXVI. DEVET OBHAJILNIH PESMI ZA MEŠANI ZBOR
(Samozaložba; od številke 69 do 77).

Stran 39:

II.

Skladbe, ki se nahajajo v rokopisu pri skladatelju.

Stran 40:

I. KNJIGA

1. Vabilo,
2. *Tui sunt coeli* (*Osmoglasno*),
3. Poglejte duše,
4. Ozivljenje,
5. Jesu dulcis memoriae,
6. V spomin 40 leinice Cesar. Fr. Joz.,
7. Offertorium za praznik vseh svetih,
8. Offertorium za III. ned. v adventu,
9. Asperges me,

Stran 41:

18. Na vrtu,
19. Slavčeku,
20. Lavretianske litanije,
21. Lavreianske litanije,
22. Pozdrav,
23. Eno devo le bom ljubil,
24. Pomladansko jutro,
25. Offertorium,
26. Gloriosus,

Stran 42:

36. Slovo učitelju Viktorju Uršiču.

II. KNJIGA

37. Obhajilna,
38. Obhajilna,
39. Zvonovi pozdravljeni,
40. Sv. Martin,
41. Spomin vernih duš,
42. Mašna,
43. Kristus moj kralj,

Stran 43:

51. Ti brezmadežna spočeta,
52. Mašna,
53. Oče naš,
54. Zdrava Marija,
55. O cvet o roža mistična,
56. In ob naši smrtni uri,
57. Pozdrav Mariji,
58. Deviška mati,
59. Čisto spočeto srce Marije,

Stran 44:

69. Blagoslovna,
70. Blagoslovna,

10. Za slovo č.g. Adolfa Harmela,
11. Za slovo č.g. Franca Ilavarja,
12. K inštanciji č.g. I. Kokošarja,
13. Svetemu Jožefu,
14. Marija našo upanje,
15. Predigra v doričnem tonu,
16. Predigra v Frigičnem tonu,
17. Želja,

27. Mirabilis,
28. Spomin,
29. Povodom blag. zastave v Cerknem,
30. Po blagoslovu,
31. Novo leto,
32. Sveti križ,
33. Koča na Poreznu,
34. Liltja,
35. Čuden možiček.

44. V čast sv. Terezije,
45. Fuga,
46. Lilije,
47. Na Sorškem polju,
48. Mašna,
49. Velikonočna mašna,
50. Blagovest.

60. Marija pomočnica,
61. Prošnja do Marije,
62. Kraljica miru,
63. Marijo castimo,
64. O gospa moja,
65. Slavljenja Marija,
66. Slava Mariji,
67. Blagoslovna,
68. Jezus Marija Jožef,

71. Blagoslovna,
72. Pred svetim obhajilom,

73. Sveti popotnica,
74. Pred svetim obhajilom,
75. Jezusa ljubim,
76. Zlatomašniku č.g. I. Pirihu,
77. Glej jih zvezdice,

Stran 45:

PET DEL, KI SO VSLED VOJNE OSTALE V ROKOPISU IN SE HRANIJO MED TISKANIMI SKLADBAMI.

Delo XIX. ŠTIRI SKLADBE ZA ORGLJE:

83. Adorazione,
84. Natale,
85. Pastorale,
86. Praehudium.

Delo XX. SVETOGORSKE PESMI za mešani zbor:

87. Svetogorska Kraljica,
88. Marija pomočnica,
89. Pojdimo na goro,
90. Kronana devic Devica,
91. Marija,

Stran 46:

92. Molitev na poklonih,
93. Svetogorski Materi,
94. O Marija morje sreče,
95. Svetogorski Brezmadežni,
96. Svetogorski Materi,
97. Svetogorski božič,
98. Prosnja do Marije,
99. Svetogorski Materi za jubilej,
100. Na Skalnici,
101. Od tebe smo sli,
102. Romarsko slovo,
103. Od tebe smo sli,
104. V dolinah mráz polzi,
105. Na sv. Gori zvoni,
106. Prišli k tebi smo na goro,
107. Svetogorska Mati,
108. Kako je žalostno srce.

Stran 47:**Delo XXI. MAŠNA ZA MLADINO**

109. Pristop,
110. Slava,
111. Evangelij,
112. Darovanje,
113. Svet,
114. Po spremenjenju,
115. Pred in po obhajilu,
116. Sklep,
117. Blagoslovna.

Delo XXII. BLAGOSLOVNE:

118. Hostija ti v duše naše,
119. Jezus naša rajska hrana,
120. Ljubi Jezus,
121. Med nami biva zdaj Gospod,

Stran 48:

122. Jezus Kralj miru in sprave,
123. O najsvetejša hostija,
124. O skrivnost ljubezni večne,
125. Pozdravljen Jezus naš vladar,
126. Pred Jezusa ponizno pokleknimo,
127. V svetišče svoje.

Delo XXIII. NAGROBNICE:

128. Tolazba v smrti,
129. Kako je tožno,
130. Prošnja za mrive,

131. V ozki jami,
132. Neznanim junakom,
133. Pri mrtvaškem sprevodu.

Stran 49:

- Op. 1. STARE CERKVENE PESMI NABRAL PO ŠT. VIŠKI GORI
134. Dvainštdeset cerkv. napevov.

Op. 2. SLOVENSKE PESMI: samospevi s klavirjem

135. Samče,
136. Slovo,
137. Napišnica,
138. Veselja dom,

139. Odhod,
140. Gozdje je že zelen,
141. Delopust.

Op. 3. 10 MARIJINIH PESMI: za mešani zbor

142. O devica bod češčena,
143. Marija,

Stran 50:

144. Marija pomočnica,
145. Slava Mariji,
146. Glej zemlja,
147. Za svečnico,

148. O Kraljica,
149. Češčena si Marija,
150. Marija mati milosti,
151. V čast Mariji.

Op. 4. SLOVO: samospev s klavirjem

152. Na nebu zvezde sevajo.

Op. 5. SLOVESNE VEČERNICE

153. Pet psalmov. Pokvarjen koral.

Op. 6. STARE CERKVENE PESMI: harmoniziral**Stran 51:**

154. Postna,
155. Postna,
160. Postna,
161. Postna,
162. Postna,
163. Tisočkrat si ti češčena,
164. Češčena bodi o Kraljica,
165. O Marija,
166. Sveta Marija,

167. Blagoslovna,
168. Sv. telo,
169. Sv. telo,
170. Sv. telo,
171. Adventna,
172. Božična,
173. Vnebohod,
174. Obhajilna,
175. Marija k tebi,

Stran 52:

176. Od Marije zapeti.

Op. 7. SLOVENSKE NARODNE PESMI NABRANE PO ŠT. VIŠKI GORI

54. narodnih pesmi, melodije

Op. 8. ENO IN DVOGLASNE ŠOLSKE PESMI

Napevov 59 in 177 jih je skupaj 236.

Op. 9. MONSIGNORU DR. FRANCU SEDEJU, NOVEMU GORIŠKEMU ŠKOFOU 1906

237. Sneži sneg ledeni.

Op. 10. STARE CERKVENE PESMI: nabral in harmoniziral

238. Oh kedaj boš moj Jezus prišel,
239. Adventna,

Stran 53:

240. Binkoštna,
241. K Mariji,
242. K Mariji pomočnici,

243. Sv. telo,
245. Obhajilna.

Op. 11. ZA PROCESIJO SV. REŠNJEGA TELESA: 6 napevov

246. Izvod iz cerkve,
247. Prvi evangeli,
248. Drugi evangeli,

249. Tretji evangeli,
250. Četrти evangeli,
251. Vhod v cerkev.

Op. 12. MATI PRI ZIBELI: za višji glas s spremljavo klavirja

262. Ajaj ljubček moj.

Stran 54:

- Op. 13. 4 SLOVENSKE PESMI: za moški zbor ali četverospev
263. Škrat dobrašin,
264. Mož beseda,

265. Samotni grob na vseh mrtvih dan,
266. Želja (ze omenjena št. 17).

Op. 14. LITANIAE LAURETANAЕ: za tri glase z orgljami

267. Kyrie eleison.

Op. 15. PESMI V ČAST SV. REŠNJEGA TELESA

268. Pred sv. obhajilom,
269. V čast presv. rešnjemu telesu,

270. Blagoslovna,
271. Sveta popotnica.

Stran 55:

- Op. 16. LAURETANSKE LITANIJE: za mešani zbor z orgljami
272. Gospod usmili se nas.

Op. 17. LAURETANSKE LITANIJE: za tri moške glasove

173. Gospod usmili se nas.

Op. 18. SAMOSPEVI: za višji glas s klavirjem

174. Kristusu Kralju,

175. Kristus moj Kralj naj živi,

176. Mimo sem polja.

Op. 19. SLOVENSKE PESMI ZA MEŠANE ZBORE

177. Ne zveni mi,

Stran 56:

178. Na poti,

179. V logu,

180. Mlado dekle,

181. Bilo je,

Op. 20. KO LANI SEM TOD MIMO ŠEL: samospev s klavirjem

182. Ko lani sem tod.

Op. 21. RAZNE BLAGOSLOVNE OBHAJILNE PESMI

183. Mlaji so postavljeni,

184. Ti vabiš me,

185. Cvetlice že oltar krase,

186. Večni Bog ni datí mogel,

187. Z angelci te ljudstvo molí,

188. Ljubi nas Srce presveto,

189. Jezus Kristus učenik nebeški.

Stran 57:

190. Kristusu Kralju,

191. Božje solnce,

192. K tebi zdihujem.

Op. 22. NARODNE PESMI: nbral in harmoniziral

193. Po svetu jaz okrog blodim,

194. Tam je zrasla,

195. Saj ni hujšega na svetu,

196. Zakaj se ti pobič,

197. Ljubi moj se potolaži,

198. Dekle je prala srajcki dve.

199. Dekle je po vodo sta,

200. Kar sem to bom osiala,

201. Stoji na bregu dekle,

203. V hladni senci se sprehajam,

204. Fajmošter in kaplan,

205. Delec je v vas hoditi,

Stran 58:

206. Lepo mi poje črni kos,

207. Sred gorske vasi,

208. Jaz pa končke kširal bom,

209. Skupaj sva ga pila cel dan,

210. Pa ta jutranja zarja,

211. Prišel sem pod okence,

212. Bratje bodimo veseli,

213. Napredna,

214. Trtica mila,

215. Kadar ti ljubca umrla boš,

216. Klerikalna,

217. Te, te, te dobro poznam,

218. Naš antreh je dober,

219. Rovtarski fant.

Op. 23. SLOVENSKE PESMI: za moški in mešani zbor

Stran 59:

220. Naprej Slovan,

221. Slavjanom,

223. Izgubljeni svet,

224. Milo se meni srce topi.

Op. 24. 4 TANTUM ERGO: za moške zbole

225. Tantum ergo,

226. Tantum ergo,

227. Tantum ergo,

228. Tantum ergo.

Op. 25. DOMAČE POPEVKI IZ TOLMINSKIH GORA

229. Zakaj si štimana,

230. Bom šopek zanj naredila,

231. Presneta ljubezen,

Op. 20. KO LANI SEM TOD MIMO ŠEL: samospev s klavirjem

182. Ko lani sem tod.

Op. 21. RAZNE BLAGOSLOVNE OBHAJILNE PESMI

183. Mlaji so postavljeni,

184. Ti vabiš me,

185. Cvetlice že oltar krase,

186. Večni Bog ni datí mogel,

187. Z angelci te ljudstvo molí,

188. Ljubi nas Srce presveto,

189. Jezus Kristus učenik nebeški.

Stran 57:

190. Kristusu Kralju,

191. Božje solnce,

192. K tebi zdihujem.

Op. 22. NARODNE PESMI: nbral in harmoniziral

193. Po svetu jaz okrog blodim,

194. Tam je zrasla,

195. Saj ni hujšega na svetu,

196. Zakaj se ti pobič,

197. Ljubi moj se potolaži,

198. Dekle je prala srajcki dve.

199. Dekle je po vodo sta,

200. Kar sem to bom osiala,

201. Stoji na bregu dekle,

203. V hladni senci se sprehajam,

204. Fajmošter in kaplan,

205. Delec je v vas hoditi,

Stran 58:

206. Lepo mi poje črni kos,

207. Sred gorske vasi,

208. Jaz pa končke kširal bom,

209. Skupaj sva ga pila cel dan,

210. Pa ta jutranja zarja,

211. Prišel sem pod okence,

212. Bratje bodimo veseli,

213. Napredna,

214. Trtica mila,

215. Kadar ti ljubca umrla boš,

216. Klerikalna,

217. Te, te, te dobro poznam,

218. Naš antreh je dober,

219. Rovtarski fant.

Op. 23. SLOVENSKE PESMI: za moški in mešani zbor

Stran 59:

220. Naprej Slovan,

221. Slavjanom,

223. Izgubljeni svet,

224. Milo se meni srce topi.

Op. 25. DOMAČE POPEVKI IZ TOLMINSKIH GORA

229. Zakaj si štimana,

230. Bom šopek zanj naredila,

231. Presneta ljubezen,

Op. 20. KO LANI SEM TOD MIMO ŠEL: samospev s klavirjem

182. Ko lani sem tod.

Op. 21. RAZNE BLAGOSLOVNE OBHAJILNE PESMI

183. Mlaji so postavljeni,

184. Ti vabiš me,

185. Cvetlice že oltar krase,

186. Večni Bog ni datí mogel,

187. Z angelci te ljudstvo molí,

188. Ljubi nas Srce presveto,

189. Jezus Kristus učenik nebeški.

Stran 57:

190. Kristusu Kralju,

191. Božje solnce,

192. K tebi zdihujem.

Op. 22. NARODNE PESMI: nbral in harmoniziral

193. Po svetu jaz okrog blodim,

194. Tam je zrasla,

195. Saj ni hujšega na svetu,

196. Zakaj se ti pobič,

197. Ljubi moj se potolaži,

198. Dekle je prala srajcki dve.

199. Dekle je po vodo sta,

200. Kar sem to bom osiala,

201. Stoji na bregu dekle,

203. V hladni senci se sprehajam,

204. Fajmošter in kaplan,

205. Delec je v vas hoditi,

Stran 58:

206. Lepo mi poje črni kos,

207. Sred gorske vasi,

208. Jaz pa končke kširal bom,

209. Skupaj sva ga pila cel dan,

210. Pa ta jutranja zarja,

211. Prišel sem pod okence,

212. Bratje bodimo veseli,

213. Napredna,

214. Trtica mila,

215. Kadar ti ljubca umrla boš,

216. Klerikalna,

217. Te, te, te dobro poznam,

218. Naš antreh je dober,

219. Rovtarski fant.

Op. 23. SLOVENSKE PESMI: za moški in mešani zbor

Stran 59:

220. Naprej Slovan,

221. Slavjanom,

223. Izgubljeni svet,

224. Milo se meni srce topi.

Op. 26. RAZNE PESMI

236. Pozdravljen Jezus,

237. Sv. Jožef,

Velikonočna,

Slavospev zveličarju,

Pot iz Loma,

Sv. Ciril Metod.

Op. 27. RAZNE PESMI

238. Ti sam gospod,

239. Tajna našega Boga,

Op. 28. NAGROBNICE

245. Vslisi nas gospod,

246. Nagrobnica c.g. Kovaciču meš.,

247. Nagrobnica c.g. Kovaciču moš.,

248. Vigred (postavil za meš. zbor),

249. Jamica (postavil za meš. zbor),

250. Na grobih (postavil za meš. zbor),

251. Človek glej (postavil za mes. zbor),

252. Nagrobnica (predelal uredil).

Op. 29. KRALJICA MAJA: (polovica tiskanih)

253. Majniška Kraljica,

254. O da bi se vrnil izgubljeni raj,

255. Oj sončni maj,

256. Ti si večni praznik moj,

257. Bodи pozdravljen,

258. Sapica maja.

Op 30. ŠEST PESMI ZA MOŠKE ZBORE I.

259. Bratje zapojmo,

260. Vecerni zvon,

261. Moja pomlad,

262. Oranža,

263. Pozdrav rožicam,

Stran 63:

264. Veseli turist.

Op. 31. ŠEST PESMI ZA MOŠKE ZBORE II.

265. *Zapojmo bratje,*
 266. *Bolne rože,*
 267. *Oblaka,*
268. *Moj klavir,*
 269. *V tihu noči,*
 270. *Večni odmev.*

Op. 32. SEDEM MEŠANIH ZBOROV III.

261. *Zaostali ptič,*
 262. *Lenka,*
 263. *Barčica,*
264. *Kadar vince duše vnema,*
 265. *Roži,*

Stran 64:

266. *Ispremenjeno srce,*
 267. *Zena moja.*

Op. 33. ŠEST MEŠANIH ZBOROV IV.

268. *Lilije,*
 269. *Mlad junak po polju,*
 270. *Z rožnega trga,*
271. *Lepi maj,*
 272. *Ptička,*
 273. *Ne zveni mi.*

Stran 65:

TISKANIH SKLADB	252	TISKANIH DEL	26
TISKANIH DELOMA	77	V ROKOPISU	33
SKUPAJ	329	SKUPAJ	59
V ROKOPISU HRANJENE	273		
SKUPAJ SKLADB	602		

Stran 66:

Dr. Mantuani Josip sem posal pred leti za državno knjižnico na Dunaj vse moje tiskane skladbe.

Andreas Weissenbäck

Sacra musica. Leksikon der katholischen Kirchenmusik Klosterneuburg bei Wien. Verlag der Avgustinus Druckerei. Ta knjiga "Leksikon katoliške glasbe" je bila že res potrebna. Od leta 1890 oz. 1895 namreč ko je izšla zadnja izdaja P. Otto Kornmüllerjevega Leksikona cerkvene glasbene umetnosti (dva zvezka) podobno delo ni več izšlo. Tudi se je v dobi zadnjih štirideset let zgodilo marsikaj, kar globoko posega v razvoj cerkvene glasbe. Izšel je Motu proprio Pija X., izšle v

Stran 67:

vatikanski izdaji nove koralne knjige, izšla Apostolska Konstitucija Pija X. Bila je ustanovljena papežka visoka cerkvenoglasbena šola v Rimu. Nastali so na raznih visokih glasbenih šolah oddelki za cerkveno glasbo nastale nove škofigske cerkvenoglasbene šole. Koliko kvalitetno pomembnih cerkvenih glasbenih del je nastalo v zadnjem času. Cerkvena glasba se čvrsto presnavlja. Mnogokje so na koru zopet upeljali prej zanemarjeni gregorijanski koral, pričelo se je krepko liturgično gibanje, mnoga Cecilijanska društva pridno delujejo tudi na polju

glasbene vede kot take beležimo zadnje čase lepe uspehe. Celo vrsto novih cerkvenih skladatljev je stopilo v raznih državah deželah na plan. Vse to, kar pisatelj v uvodu točno ugotavlja, opravičuje izdajo gori imenovanega leksikona.

Stran 68:

Weissenbäckova "Sacra musica" obsega na 419 straneh predvsem podatke o cerkvenih glasbenikih starejše in novejše dobe. Sedaj živečih cerkvenih glasbenikov je opisanih nad 600. In to iz skoraj vseh držav in dežel, kjer se goji katališka glasba. Največ je seveda Nemcov, potem pa tudi mnogo Madžarov, Čehov, Italijanov, Francozov, Švicarjev, Holandcev in Belgijcev, nekaj Špancev, Litovcev, Poljakov, Američanov, Angležev, Rusov ter posamezni zastopniki Dancev, Norvežanov, Litovcev. Zastopani pa smo v tem leksikonu tudi Slovenci in Hrvatje. Slovenci sledeči: Adamič Karlo, Bajuk Marko, † Belar Leopold, Bervar Karl, † Bratuž Lojze, † Burgarel Robert, † Carli Janez, † Cvek Leopold, † Ekel S., † Fajgelj Danilo, † Foerster Anton, † Gallus Petelin Jakob, † Gnejzda Janez,

Stran 69:

Grum Anton, Hochreiter Emil, † Hribar p. Angelik, † Kokošar Ivan, Komel Emil, Laharnar Ivan, † dr. Mantuani Josip, Premrl Stanko, † Sladkonja pl. Jurij, † Steržinar Ahacij, Vodopivec Vinko. Nadalje so zastopani Hrvatje. Knjiga stane 9 nemških mark

Cerkveni Glasbenik št. 5, 6 leta 1938 na strani 93.

LA VITA E L'OPERA DI IVAN LAHARNAR

(Riassunto)

Nella terza parte del saggio sulla vita e l'opera del compositore Ivan Laharnar (Goriški letnik 15-16/1988-1989, 169-198 e 17/1990, 57-99) è pubblicato l'elenco delle composizioni a cura dell'autore stesso. Fino al 16 maggio 1943 l'autore inserì 602 composizioni: di queste sono stampate 252, parzialmente 77, mentre 273 sono rimaste manoscritte. L'elenco non corrisponde alla bibliografia pubblicata nel Goriški letnik (17/1990). L'elenco dell'autore si conserva nella Biblioteca Nazionale e di Studi di Lubiana.

ZAPISKI

DELO ZA KULTURNO DEDIŠČINO NA SVETI GORI 1947-1992

Pesnik Ludvik Zorzut je svojemu prijatelju monsinjorju Alojziju Filipiču za njegovo zlato mašo leta 1961 napisal prigodnico *Na Sveti Gori - zlata maša*. Želel mu jo je sam prebrati prav v tej obrednici pri slavnostnem kosišu. Toda prav tisto nedeljo je moral iti za pogrebom svojega sorodnika in ni mogel priti k slovesnosti. Dajmo pesniku zadosečenje in naj se oglasi ob njegovi stoletnici ta pesem v tej dvorani. Njegov prijatelj zlatomašnik je v grobu na svetogorskem pokopališču in na svoj način tam posluša prijateljevo voščilo:

Na Sveti Gori - zlata maša

*Iz dalje že zvonovi ji v jutro zarje zlate
drobijo čez Grgar, Ravnico, Zagomilo, Bate.
Nad njimi se mogočno svetogorski oglaša:
Na Sveti Gori - zlata maša.*

*V podnožju Soča, vsa kipeca, v Skalnice pohodje,
kot bi hotela zliti se v Marijino naročje,
ji radostno poslanice, pozdrav z gora prinaša:
Na Sveti Gori - zlata maša.*

*Trnovske sapice ji božajo presveto lice,
z Vipavskega in s Krasa žlahrne ji zdravice,
ji z Brd kipi vsa iskra, zlata čaša:
Na Sveti Gori - zlata maša.*

*Vseh milosti - duhovna je posoda!
Zori sad plemenitega gospoda,
ki z njim naš narod pred svetom se ponaša:
Na Sveti Gori - zlata maša!*

Kakor to Zorzutovo delo, tako je vse kulturno delo na Sveti Gori vedno služilo slovesnostim, slavjem, proslavam. Najbrž je to občecloveški pojav. Ko človek kaj lepega in veličastnega odkrije, spozna in doživi, tedaj to proslavlja z iz-

branimi in spopolnjenimi izrazi z vsem svojim bitjem in z vsem svojim okoljem. Človek živi in dela zato, da bi čim več dobrega dosegel in se srečen veselil.

Za svetogorska slavlja je bilo treba po drugi svetovni vojni preskrbeti svetlobo, glasbo in okras. Slavnostno svetlobo naj dajejo barvna okna, glasbo naj ozivljajo orgle in zvonovi, okras naj bodo slike. Želim Vam predstaviti delo za te tri dragocene naprave.

I. Barvna okna

Med 2. svetovno vojno so morali v naglici odpeljati s Sveti Gore v Solkan in v Gorico vso cerkveno opremo. Devetnajst velikih barvnih oken in tri velike rozete so bile spravljene na Kostanjevici v samostanu, v sedanji Novi Gorici. Izdelalo jih je leta 1938 podjetje Giuseppe Parisi v Tridentu (Trento) po načrtih beneškega profesorja Corrompaja. Prvi slovenski predstojnik po drugi svetovni vojni je na Sveti Gori bil p. Oto Kocjan. Pomagal mu je br. Rudolf Rudez in uslužbenke Katarina Rutar, Neža Rejec in Amalija Bitežnik ter uslužbenec Vencelj Kokelj. Bilo je leta 1947. V začetku maja je steklar Leban iz Gorice začel popravljati zunanjega cerkvena okna, ki morajo varovati notranja barvna okna. Do tedaj so okna bila zabita z deskami, zato je bilo v cerkvi mračno in skozi špranje med deskami na oknih je v notranjost prodirala vlaga. Po stirinajstih dneh dela pri zunanjih oknih so s Kostanjevice pripeljali barvna stekla. Mojster Leban jih je ponovno vstavil v cerkvena okna.

Za stroške so nekaj prispevale župnije Kanal, Pevma in Podgora, Plave, Cetrovo, Bilje, Vrtojba in Šempeter pri Gorici. Ker njihovi darovi še niso zadostovali, je samostan prodal tovarnarju Tacchino v Gorici dvesto kubičnih metrov drva na panju v gozdu v Zagrebenu.

Barvna okna so bila spet na svojem mestu. Že jeseni istega leta (1947), zadnjo nedeljo v oktobru, pa je burja razbila okno sv. Frančiška, to je na severni strani cerkve, tretje od oltarja. Barvna stekla za to razbito okno je obnovilo podjetje Marinković v Zagrebu in jih 19. julija 1948 vstavilo v okenski okvir. Kronist pravi: Frančišek je še izrazitejši kot prej. V resnici je vidna razlika med tem in med drugimi okni. Zunanja stekla so pri tem oknu spet bila razbita leta 1966 in brat Rudi je 15. oktobra istega leta vstavil nova. Leta 1978, dne 19. julija je ob 5.30 prihrumel vihar s točo od severovzhoda in na severni strani cerkve pobil 49 šip na oknih. V naluju je voda tekla skozi okna in v notranjosti po steni. Naredili smo lesen, premičen oder in ga potegnili na streho stranske ladje. Stope na tem odru smo čistili steklo in kit z železnih okenskih okvirjev. Zasteklili smo okna spet 7. avgusta 1978.

Leta 1991 je bilo pri pregledu 16. maja ugotovljeno, da je na zunanjih strani cerkvenih rozet razbitih 62 šip. Steklarji iz podjetja Final v Novi Gorici so rozete zastekljevali od 2. do 29. avgusta 1991.

Barvna okna nad vrati v kapeli Marijinega prikazanja je napravil umetnik Cvetko Vendramin iz Solkanu in jih vstavil 12. maja 1980. Njegovo je tudi barvno

okno v kapeli sv. Mihaela, na katerem je upodobljen kardinal Jakob Missia. Vstavljen je bilo 26. avgusta 1981.

2. Orgle in zvonovi

Poleg luči tudi glasba ustvarja slovesnost. Iz Ljubljane si je prišel 3. novembra 1948 ogledat razdrte orgle, ki so bile po veliki sreči iz skladišča v Solkanu dobro leto prej spet pripeljane na vrh in naložene križem kražem po pevskem koru, mojster Franc Jenko. Izdelane so bile deset let prej; leta 1938 jih je izdelalo podjetje Vincenzo Mascioni v Cuvio (Varese). Imajo 27 registrov. Vsa mehanika v njih je na električni pogon. Vseh piščalk imajo 2.216.¹ Vso to množico delov je tedaj ljubljanski izdelovalec orgel gledal zmedeno pred seboj na tleh.

Vendar je mojster Jenko prišel 16. februarja 1949 orgle sestavljal. Zaradi mraza je že čez pet dni moral delo prekiniti. Nadaljeval je 25. marca. Nadomeščati je moral precej usnjениh in tkaninskih delov, ki so jih miši razjedle. Težavno in počasno je bilo delo zaradi električne napeljave v orglah. Mojstru je uspelo, da so orgle zapele na veliki četrtek, 14. aprila. Po veliki noči se je vrnil in delal pri orglah 22. aprila, naslednji dan mu je strela preprečila delo, ki ga je v glavnem dovršil 23. aprila.

Zapisano je potem v kroniki, da je isti mojster popravljal in uglaševal orgle 12. junija 1951. Po desetih letih je zapisan 19. in 20. maja 1961 Lojze Gruden iz Ajševic. Dodano je, da so bile orgle zelo razglašene in potrebne temeljitega popravila. Naslednje leto je novi svetogorski upravitelj p. Martin Perc 6. septembra 1962 prosil župnika iz Tržiča (Monfalcone) za posredovanje pri podjetju Mascioni, da bi popravilo orgle. Podjetje jih je popravilo v dneh od 6. do 7. aprila leta 1964. Temeljito pa so jih obnovili šele v letih 1981-1982.

Pojejo tudi zvonovi, na Sveti Gori trije veliki: največji tehta 4565 kg, srednji 3239 kg in tretji 2539 kg. Eno nadstropje pod temi visi četrti, ki je v skupini s prvimi tremi in tehta 1334 kg. Zraven tega je prostor še za dva manjša zvona, ki sta bila prav tako kot prvi štirje ulita pri Frančišku Broiliju v Vidmu (Udine), sta pa še bolj svetogorska kot prvi štirje, ki jih je Sveti Gori darovala italijanska država. Bila sta namreč ulita iz delov nekdajnih svetogorskih zvonov, delov, ki so jih nabrali po vojni iz razvalin na Sveti Gori. Tudi pripeljana sta bila na Sveti Goro dva meseca pred štirimi velikimi zvonovi.

Iz Ljubljane so prišli na Sveti Goro dne 3. februarja 1948 provincialni delegat dr. p. Roman Tominec, provincialni tajnik p. Benjamin Tomšič ter skladatelj in kolavdator zvonov dr. Franc Kimovec. Določili so, naj Sveti Gora posodi svoja najmanjša zvona in sicer 400 kg težkega v Nazarje, najmanjšega pa k Sveti Trojici v Slovenskih Goricah. Ta dva zvona so potem Svetogorci 15. aprila 1948 sneli z njunega mesta v zvoniku. V Ljubljani je provincialno predstojništvo iskalo tovorjanek za prevoz zvonov. Toda ni šlo gladko. Solkanski župnijski upravitelj Robert

¹ Vinko/ Vodopivec/, Svetogorska cerkev je dobila nove orgle, *Svetogorska Kraljica* 2 (1939), st. 5, str. I.

Zadnik je posdal na Sveti Goro protestno pismo, da zvonov ne smejo oddati nikamor, tudi posoditi ne. Svetogorski predstojnik je to pismo takoj posdal v Ljubljano provincialnemu delegatu. Ta pa se je obrnil na novega apostolskega administratorja za jugoslovanski del goriške nadškofije dr. Mihaela Toroša. Medtem sta se hotela dva motorizirana primorska duhovnika pripeljati na Sveti Goro in osebno protestirati proti oddaji zvonov. Solkanski župnijski upravitelj ju je pregovoril, da tega nista storila. Povedal jima je, da je zadeva v rokah apostolskega administratorja. Ta pa je dovolil zvona posoditi v Nazarje in k Sveti Trojici.

Tovornjak ljubljanskega podjetja DAPPS je zvona odpeljal 13. julija 1948 s Sveti Gore. V kroniki tedaj piše, da sta neporabna za tukajšnji sestav. Zato gresta "na pomoč" v Nazarje in k Sveti Trojici, saj sta bolj potrebna kot tu, kjer sta bila grgarski mladini in drugim samo za igračo.

Ko je tovornjak z zvonovoma stal na trgu v Ajdovščini - pripoveduje kronika - se mu je približal profesor Bizjak in zvedavo ogledoval tovor. Doznan je, da vozijo zvonova, na katerih je bral: MONTE SANTO. Pozneje je to javil šempaskemu župniku, ki pa tudi ni mogel tajnosti zase ohraniti, temveč je to sporočil ob priliki obiska v Solkanu g. Pavlu Podbregarju, ki je tamkaj ravnokar nadomestoval g. župnika Zadnika. Ta pa se je kratko odrezal: "O tem nič ne vem." Potem pa vse tiho je bilo. Pavel Podbregar je tedaj bival na Sveti Gori.

Svetogorski upravitelj je leta 1977 zahteval, naj župniji Nazarje in Sveta Trojica vrneta sposojena zvonova, ker je zvedel, da župniji nameravati kupiti nove zvonove. Res sta oba vrnili. Zdaj sta v cerkvi pred oltarjem Jezusovega Srca, ker nimata jarmov in ju ni mogoče obesiti na njuno mesto v zvoniku.

Podjetje A. Clocchiatti iz Vidma (Udine) je elektrificiralo zvonjenje na Sveti Gori v dneh od 26. maja do 9. junija 1965. Napravo pa je bilo treba spopolniti. To je naredil župnik Miro Bonča iz Poljan nad Škofjo Loko 25. junija 1980.

3. Slike

Poleg svetlobe in glasbe povečajo slovesnosti tudi slike. V zvezi z vrnitvijo izvirne svetogorske podobe 8. aprila 1951 je prišel poleti 24. julija istega leta na Sveti Goro akademski slikar profesor Mirko Šubic iz Ljubljane. Tu je napravil kopijo svetogorske podobe za Kostanjevico v Novi Gorici. Za Sveti Goro pa je obljudil obnoviti močno poškodovanu sliko nekdanjega svetogorskega upravitelja Giuseppe-ja Gironcoli-ja. V Ljubljano mu je to slika nesel v obnovo 27. decembra 1951 brat Rudolf Rudež. Nad dvajset let je ta slika ostala pri slikarju. Pripeljali smo jo obnovljeno iz Ljubljane leta 1972.

Na dan vrnitve svetogorske podobe je p. provincial Teodor Tavčar blagoslovil leseni oltar sv. Jožefa v dohodu h kapeli sv. Mihaela. Izdelala sta ga po načrtu p. Ladislava Pintarja grgarski "vseznal" Janez Bitežnik in svetogorski brat Rudolf Rudež. Oltarne slike so delo p. Ladislava Pintarja. Ta slikar - samouk je naslikal tudi za samostansko malo obednico Marijino prikazanje Uršuli Ferligojevi, Brezmadežno in Franciskovo Sončno pesem. Ko so te slike 13. junija 1958 obesili na stene v mali obednici, je p. Otokar Dernovšček zapisal v kroniko: "Kako /jh/

bodo drugi cenili, ni važno. Je pa to delo domačega človeka mnogo več vredno, četudi morda ni naj imenitnejše." Ko je prišel na Sveti Goro za predstojnika p. Martin Perc, je dal te slike prenesti na podstrešje.

P. Otokar Dernovšček je bil priatelj z ljubljanskim nadškofom Antonom Vovkom. Ta je iz priateljstva podaril Sveti Gori sliko kardinala Jakoba Missie, delo slikarja Ivana Groharja. Slika visi v kapeli Marijinega prikazanja nad vrati v cerkev. Podarjena je bila leta 1957.

Akademski slikar Izidor Mole z Brezovice pri Ljubljani je 14. aprila 1972 restavriral svetogorsko Marijino podobo, na kateri je ponekod barvna plast pokala in odstopala. Najprej je podobo fotografiral. Potem jo je hotel vzeti z okvira, a je nanj prilepljena in je ni bilo mogoče ločiti od lesene podlage. To je napaka, ki so jo zagrešili v vatikanskem muzeju v restavracijski delavnici. Kolikor je podobe podložene z lesom, jo je na prednji strani premazal z raztopljenim voskom in neko belgijsko zaščitno tekočo snovjo, kjer pa ni podložena z lesom, jo je z voskom in zaščitno tekočino namazal na hrbtni strani in pritisnil s toplim likalnikom maščobo skozi platno. Koščki barvne plasti, ki so prej odstopali, so se spet sprijeli s podlogo. Slika je nato očistil z vato, namočeno v razredčilo.

Slikar Izidor Mole je na Sveti Gori 11. in 12. januarja 1973 kopiral svetogorsko podobo. Vrnil se je na Sveti Goro 5. marca 1973 in tukaj dovršil naslednji dan kar dve kopiji svetogorske podobe.

Leta 1975 smo eno izmed teh kopij dali prelatu Andreju Simčiču, da jo je nesel Slovencem v Argentino. Tam so jo zelo slovesno sprejeli.

3. novembra 1992 pa je p. gvardijan Matej Papež pripeljal na Sveti Goro od slikarja Izidorja Moleta obnovljeno Sternenovo kopijo svetogorske podobe, ki krasiti našo dvoranico.

Leta 1992 je Cvetko Vendramin iz Solkana razvrstil na leseno podlago v sveto-gorski baziliki ob steni pred kapelo sv. Mihaela svetogorske votivne podobe. Te podobe so sneli s stene za velikim oltarjem pri obnavljanju električne napeljave leta 1973. Spravljeni so bile na oratoriju. Umetnostni zgodovinar Luigi Ciceri je leta 1978 v Vidmu (Udine) v reviji *Sot la Nape* opisal 16 teh naših votivnih podob in objavil njihove fotografije. Izmed opisanih je zdaj 14 razvrščenih v cerkvi.

Leta 1978 smo na Sveti Gori izdali brošuro *Svetogorski križev pot s slikami vseh štirinajstih postaj*. Neki župnik mi je tedaj rekel, da je škoda, ker je v tej brošuri toliko praznega prostora. Mogli bi na teh praznih straneh natisniti molitve sv. Leonarda Portomavriškega za križev pot. Toda nam se je zdelo potrebno objaviti predvsem slike našega križevega poto in poudariti, da je to zdaj svetogorski križev pot in ne več brežiški, saj je frančiškanska cerkev v Brežicah porušena. Glede starosti slik tega križevega poto in njegovega avtorja smo vprašali v Narodni galeriji v Ljubljani, kamor smo podarili tudi barvne fotografije vseh postaj. Akademik dr. Emilian Cevc nam je nekoč omenil, da so v 18. stoletju pri nas mojstri radi slikali kar po predlogah znamenitih umetnikov, a so bili toliko pošteni, da se v takem primeru niso podpisali na izdelek, zato bo avtorja težko ugotoviti.

Na svetogorskem križevem potu je na 14. postaji letnica 1765. Zato domnevajo, da je izvirno delo, čeprav mojster ni podpisani. Sklepajo, da ga je naslikal Anton Cajt, čeprav z gotovostjo tega še ne morejo zatrdiriti.

Tako kot je Sveta Gora dobila iz porušene cerkve slike križevega pota, je dobila tudi iz porušene karmeličanske cerkve na Selu v Ljubljani kamniti oltar, ki stoji v kapeli Marijinega prikazanja. Vendar je bil ta oltar s Sela prestavljen najprej v ljubljansko franciškansko cerkev pri Tromostovju in od tam so ga 2. avgusta 1966 pripeljali na Sveti Goro, ker se jim moderno umetniško delo ni zdelo primerno za baročno cerkev. V svetogorski kapeli Marijinega prikazanja je ta oltar postavil mojster Jože Kete iz Ajdovščine 8. maja 1978. Oltar je po načrtu umetnika izdelal kamnosek Alojzij Vodnik v Podutiku pri Ljubljani leta 1930.

Vse to delamo za slovesnosti, ki so naš življenjski cilj.

Pavel Krajnik

Vir: Svetogorska kronika 1947-1992.

Literatura: Breve storia del Santuario Monte Santo - Gorizia. Gorizia 1939.

SLOVENSKO KRŠČANSKOSOCIALNO GIBANJE V TRSTU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO*

Ko govorimo o krščanskosocialnem gibanju v Trstu pred prvo svetovno vojno, moramo že na začetku pojasniti, na kaj pri tem mislimo. Če bi se omejili na socialno misel in prakso v ozjem pomenu besede, bi z navedbo nekaj delavskih shodov in treh rajfajznovk našo nalogo opravili. Zato tu z izrazom krščanskosocialno gibanje razumemo katoliško strugo, ki se je, operta na Leonove okrožnice, Mahničeve misel in smernice slovenskih katoliških shodov, povezala s kranjskim in goriškim katoliškim gibanjem in skušala v imenu krščanskih načel prenoviti celotno družbo, predvsem pa vnesti novega duha v slovensko narodno skupnost na Tržaškem, ki je proti koncu stoletja živila v znamenju izrazitega slogaštva.

Za rojstni dan tako opredeljenega slovenskega krščanskosocialnega gibanja v Trstu bi najbrž kazalo določiti 8. januar 1893. Tedaj je namreč izšla prva številka "Primorskega lista". Ta štirinajstdnevnik se je vsebinsko izrecno navezel na I. slovenski katoliški shod v Ljubljani. Pobudnik nove publikacije, s katero se je del tržaške duhovščine odmaknil od tradicionalne slogaške smeri, je bil Ivan Slavec, tedaj kaplan pri Starem sv. Antonu v Trstu.

Svojo specifičnost je "Primorski list" videl v tem, da se je hotel "boriti predvsem za sveto vero, medtem ko gre drugim listom v prvi vrsti za narodnost." Poučarek je bil torej v prvi vrsti na veri, iz česar pa še ni sledila misel na ločitev duhov v kulturnem in političnem življenju, vsaj kar zadeva tržaške Slovence ne. Svojih ideoloških nasprotnikov "Primorski list" ni videl v slovenskih liberalcih, pač pa v mestni "židovsko-framasonski kliki" - tako je list imenoval vodilni tržaški, liberalno in italijansko nacionalno usmerjeni blok - ki je ne le "zatiralka svete Cerkve" marveč tudi slovenske narodne skupnosti. Tržaške politične in nacionalne razmere so tako našemu štirinajstdnevniku omogočile, da je z enim samim zamahom obračunal tako z narodnimi kot z idejnimi naprotviki.

"Primorski list" se je zavzemal za splošno in enako volilno pravico, pa ne iz kakšne posebne ljubezni do politične demokracije liberalnega kova, do katere je pač gojil značilne katoliške svetovnonazorske pomisleke, pač pa zato, da bi končno izpodkopali oblast krajevnega liberalizma, to se pravi italijanske nacionalno-liberalne stranke.

Toda po enem letu izhajanja se je "Primorski list" za stalno preselil v Gorico. Kakega večjega odmeva v skromnem letu izhajanja v Trstu ni doživel. Tudi ko je marca 1893 objavil izjavo goriškega nadškofa o nujnosti splošnega boja proti liberalizmu, se v Trstu ni čutil nihče ogroženega. Splošna usmerjenost političnega društva Edinost je v Trstu ostajala izrazito slogaška. Meščanski sloj, ki ga je

* V sledečih izvajanjih v glavnem povzemam podatke in misli iz svoje monografije o Jakobu Ukmajru (Gorica 1986). Opomb ne navajam.

dejansko obvladoval, je bil do duhovščine in Cerkve spoštljiv. Razlogov za to je bilo več, vti pa so izhajali iz zavesti o ogroženosti na narodno mešanem območju. Tako na primer obzir do tržaških škofov, ki so odločno podpirali slovenski in hrvaški narodni preporod. Drugič skrb, da se ne bi zamerili duhovščini, ki je ostajala steber narodnoobravnega dela med ljudstvom. Slovenski duhovniki so to zaupanje večinoma vračali in niso tinili v svetovnonazorsko ločevanje po kranjskem ali goriškem zgledu.

V Trstu z ozirom na močno občuteno nacionalno vprašanje ni bilo večjega posluha za prosvetno in socialno delo, kakor se je uveljavljalo na Kranjskem. Med aktivnejše posameznike je treba v tem oziru prištet osapskega župnika in istrskega deželnega poslanca Josipa Kompareta. Ta je v svoji župniji ustanovil celo vrsto društev in organizacij. Zamisel zanje je, kot je sam poudaril, izsila iz resolucij I. slovenskega katoliškega shoda.

Okoli leta 1897, v času največjega poleta Krekovega dela na Kranjskem, je v Trstu pobudo prevzel Andrej Furlan, mladi, tedaj 28-letni kaplan pri Sv. Ivanu. Bil je osebni Krekov priatelj in se je z njegovim sodelovanjem zavzel za ustanovitev slovenskega krščanskega delavskega društva. 15. avgusta 1898 naj bi imel Krek v Trstu dva shoda, pa do njiju ni prišlo zaradi "nepredvidenih ovir", kar je bil po vsej verjetnosti evfemizem za pomisleke v krogih Edinosti. Namesto javnega shoda je tedaj Krek govoril le v svetoivanski cerkvi, naslednji dan pa imel sestanek z zaupniki.

Šele naslednje leto, in sicer 12. marca 1899, je Furlanu in sodelavcem uspelo organizirati delavski shod v Trstu. Na njem sta poleg Kreka govorila še Josip Pavlica in Fran Pavletič, oba iz Gorice. Toda pobuda ni žela pričakovanega uspeha. Odziv delavcev je bil najbrž šibek, nastopile so določene ovire pri registraciji načrtovanega društva s strani državnega namestništva. Dalje je zamisel o krščanskem delavskem društvu naletela na odpor pri voditeljih Edinosti, ki so se zbalili, da ne bi za socialisti še krščanskosocialni duhovniki odprli nove fronte znotraj slovenskega narodnega gibanja. In končno, in to je odločilno, med samimi duhovniki so bila mnenja o socialni struji, ki se je na pobudo Kreka in njegovih sodelavcev uveljavljala na Kranjskem, deljena; večina je bila do nje skeptična.

Toda leta 1902 je škofijski sedež v Trstu zasedel Dunajčan F. X. Nagl, odločen pristas katoliške prenove v smislu Mahničevega ločevanja duhov, obenem pa zavzet za udejstvovanje na socialnem polju. Pod Naglovim vplivom se je najbrž spremenila usmeritev tednika "Novi list" (izhajal od 1899), ki je začel zastopati kritična stališča do Edinosti, napadati liberalizem, vedno odločneje zagovarjati politiko SLS na Kranjskem ter se zavzemati za snovanje katoliških organizacij in društev po smernicah prvega in drugega katoliškega shoda.

Z Naglovim prihodom je krščanskosocialna struja v Trstu vendarle zazivila. Nagl se je tedaj naslonil na sicer maloštevilno, a izredno vztrajno in podjetno skupino mladih duhovnikov, ki so jo sestavljali poleg že omenjenega Furlana še Anton Čok, Josip Ujevič, Ivan Tul, Franc Guštin, Anton Križman, Gabrijel Piscanc ter - osrednja osebnost med njimi - Jakob Ukmar. Vidnejših laikov krščanskosocialna struja v svoji sredi ni imela.

Omenjeni duhovniki so bili posebno aktivni do leta 1910, ko je škof Nagl zapustil Trst. V tem času so v duhu krščanskosocialnega gibanja in slovenskih katoliških shodov ter v sodelovanju s katoliškim prosvetnim in političnim gibanjem v osrednji Sloveniji (za Trst se je na Kranjskem v tistih letih še posebno zanimal Franc Terseglav) ustanavljal verske, prosvetne, gospodarske in politične organizacije ter vodili samostojen tisk.

Jakob Ukmar je med leti 1904 in 1908 urejal štirinajstdnevnik "Družinski prijatelj", med 1908 in 1910 pa politični tednik "Zarja" (leta 1908 v sodelovanju z Viktorjem Cencičem iz mariborske škofije). Te publikacije so odločno zagovarjale krščanskosocialni program, bile v svetovnonazorskem pogledu v celoti na liniji t.i. "nepopustljivega katolicizma", to se pravi I. vatikanskega cerkvenega zaborava, polemizirale z Edinostjo in slogaštvom, napadale pojmovanje narodnosti kot najvišje vrednote ter branile primat krščanstva nad narodnostjo, v socialnem pogledu pa se zavzemale za reforme, za zadružništvo, za splošno in enako volilno pravico nekako po Krekovem zgledu, a v konservativnejšem duhu.

Naštetjem naj sedaj nekaj organizacij, ki jih je omenjena skupina v letih 1902-1910 spravila na noge: župnijske knjižnice (pri Novem sv. Antonu, pri Sv. Jakobu, pri Sv. Vincenciju in pri Starem sv. Antonu), Slovensko katoliško izobraževalno društvo v Trstu leta 1905, Katoliško tiskovno društvo (1907), Slovensko krščansko socialno izobraževalno društvo pri Sv. Ivanu (1907), prodajalna nabožnih predmetov, krovna Slovenska krščanska socialna zveza za Trst in Istro (1908) ter končno deželni odbor SLS oktobra 1909. Posebej velja poudariti ustanovitev treh hranilnic in posojilnic - "rajfajznovk" pri Sv. Ivanu in v Boljuncu leta 1905, v Križu leta 1908. Vse tri so bile včlanjene v Krekovo "Zadružno zvezo".

Vsa ta obilna setev pa ni obrodila pričakovane žetve. Krščanskosocialno gibanje ni zaživelo, kakor so Ukmar in njegovi sodelavci želeli in pričakovali. Vzroki so bili subjektivnega in objektivnega značaja. Najprej je treba podčrtati, da si mladi duhovniki kot glavni cilj niso zastavili kakih vidnih političnih uspehov, ampak predvsem versko prenovo ljudstva. Svoje poslanstvo so razumeli predvsem kot versko poslanstvo in v tem je bil vir nesporazumov z Edinostjo in včasih celo z vodstvom gibanja na Kranjskem.

Če gledamo na tedanje razmere z očmi sociologa, pa moramo ugotoviti, da je na Tržaškem manjkal v večjem številu prav sloj, ki je bil na Kranjskem, Goriškem in sploh v Evropi nosilni steber krščansko-socialnih gibanj, to je kmečki sloj. Mesto samo in z njim okolica sta bila nasprotno že močno urbanizirana, kmetje sproletarizirani, številni delavci pa že vključeni v socialistično stranko.

Če izvzamemo delavce, so Slovenci - okoliški kmetje in meščani - kot najbolj izpostavljeno znamenje časov občutili narodnost. Boj za narodne pravice je slovenskemu meščanstvu pomenil tudi boj za lastno vlogo v tem pomembnem gospodarskem in finančnem središču, za kmeta pa priložnost, da se reši več stoletne podrejenosti mestu. Obenem je tržaški Slovenec v tem nenehnem in živem stiku z meščansko kulturo vsrkal vase mediteransko in pristaniško odprtost v svet, s tem pa tudi značilno širino in svobodoljubnost. To potrjuje tudi Anton Trstenjak v svoji nedavni knjigi o slovenskem človeku, ko pravi, da si težko zamišlja Tržačana, ki bi ne bil liberalen.

Politično društvo Edinost je bilo v bistvu izraz teh stremljenj, medtem ko je krščanskosocialno gibanje v ospredje postavljalo zahteve, ki so jih ljudje doživljali kot obrobne ali celo neživljenjske. To se je prav nazorno pokazalo ob tedaj živem vprašanju bogoslužnega jezika. Šlo je za t. i. glagolsko bogoslužje, ki je v Istri in delno tudi na Tržaškem konec 19. stoletja postal nekakšen simbol slovanske samobitnosti in kulture. Ko je Sv. sedež leta 1898 in 1906 z dekreti delno omejil pravico do uporabe slovanskega jezika v rimskokatoliškem bogoslužju, posebno pa ko je tržaški škof Nagl zahteval, da se navodila rimske kongregacije spoštujejo, je v krogih Edinosti, pa tudi med večjim delom slovenske in hrvaške duhovščine nastalo veliko razburjenje, ki se je razširilo v prikrit, v ricmanjskem primeru pa celo v odkrit odpornik. Samo skupina krščanskosocialnih duhovnikov okoli Ukmarja je v imenu cerkvene pokorščine odločno in javno stopila na škofovo stran. S tem pa se je v političnem oziru pokopala. To so dobro razumeli celo v Ljubljani, kjer so se na tržaške somišljenike hudovali, češ da so brez slehernega političnega čuta.

Vse prigovarjanje je bilo zaman, Ukmar je vztrajal pri stališču, ki je narodne interese podrejalo katoliški univerzalnosti, čemur sicer z dogmatičnega vidika ni bilo mogoče ugovarjati, vendar je s tem čelno zadelo ob značilno tržaško identifikacijo vere z narodnostjo, s svojim poudarjanjem discipline pa obenem ranilo ljubosumno varovanjo navezanost na lastno svobodo in avtonomijo. Zaman je bilo pojasnjevanje, da pač katoliški univerzalizem v nobenem primeru ne more biti v nasprotju z narodnostjo, poslušnost avtoriteti pa ne s pravo svobodo; krščanskosocialno gibanje se je s polemiko o bogoslužnem jeziku dokončno zamerilo celo večjemu delu duhovščine, kaj šele narodnjakom okrog Edinosti in ljudem.

Da krščanskim socialcem na Tržaškem nikakor ni uspelo pognati korenin, dokazuje tudi njihov poraz na edini volilni preizkušnji, na kateri so samostojno nastopili. Bilo je to leta 1908 na volitvah za istrski deželni svet v okraju Koper-Podgrad, kjer jih je zastopal Jakob Strajn, medtem ko je bil kandidat Edinosti dolinski župan Josip Pangerc. Razmerje glasov je bilo 501 proti 3134 za Pangerca, 1257 pa za ostale kandidate.

Da je bila krščansko-socialna skupina v Trstu malostevilna in osamljena, priča tudi izjava duhovnika Viktorja Cenčiča leta 1908: "Delavcev (mišljeni so javni delavci, op. pis.) je v Trstu tri štiri vsega skupaj."

Samostojnega krščanskosocialnega gibanja je bilo leta 1910 v Trstu tudi uradno konec. "Zarja" se je priključila goriškemu "Novemu času", ista usoda je doletela tudi Slovensko krščanskosocialno zvezo.

Krščanskosocialni naskok na Trst in okolico se je torej končal z neuspehom. Podjetnost in zagnanost redkih posameznikov nista mogli premagati odpora, ki je imel svoje korenine globoko v socialni strukturi mesta. Linija ideoološkega spopada z modernostjo v kozmopolitskem in liberalnem Trstu ni mogla prodreti, socialni program katoliških shodov, ukrojen po potrebah kmečkega sloja, v Trstu ni bil zanimiv. Za številne slovenske delavce pa je bil krščanskosocialni program v primerjavi s socialističnim vse preveč zmeren in konservativnen. Tako je Trst z zaledjem bil med redkimi slovenskimi pokrajinami, kamor mladokatoliško gibanje pred I. svetovno vojno ni prodrlo.

Tomaž Simčič

DOLINSKE PLANINE NAD ZADNJO TRENTO

1. UVOD

Trentarske planine so del kulturne krajine, ki je v preteklosti izgubila svojo gospodarsko vrednost, drugih funkcij in vrednot pa temu delu krajine nismo znali poiskati. Zato doživljajo elementi te kulturne krajine svojih zadnjih pet minut. Te pa so dragocene za etnologe in ljubitelje krajine, da utrnejo pozabi čim več elementov te zanimive kulturne dediščine. Pa čeprav le v pisni obliki in na fotografijah.

V preteklosti je bilo opravljenih kar nekaj temeljitev studij o trentarskih planinah. Bibliografija nikakor ne more biti popolna brez priznanih avtorjev kot so Dvorský, Tuma, Melik in nazadnje Križnar, ki je v nekaterih pogledih najbolj temeljiti. Vsi avtorji pa so vec ali manj zaoblili tiste planine, ki so jih imeli plansarji iz Zgornjesavske doline na trentarski strani. To so planina Trenta, Prisojnik in Velika planina. Te spadajo med najstarejše planine v dolini Trente, gospodarsko pa spadajo v skupino dolinskih planin, t.j. med Zgornjesavske planine (Melik 1950).

Namen pričujočega članka je strniti zbrano gradivo v čim bolj celostno podobo o teh planinah.

Omenjene planine spadajo med tista sporna zemljišča, ki so segala preko geografskih meja svojih uporabnikov, praviloma zaradi gospodarske nuje. To pa je bilo večkrat v nasprotni s političnimi mejami. Takih primerov je bilo na Primorskem več, npr. na Miji zaradi dostopa do Nadiže, pod Krnom, kjer še danes katastrska občina Vrsno zaradi pašnih površin sega vse do Krnskega jezera. Najizrazitejši pa je bil ta v Zadnji Trenti, kjer je greben Julijskih Alp zelo močna naravna meja (razvodnica med Jadranom in Črnim morjem). Ta je zato že od nekdaj pomembna politična meja. Zaradi tega je nastal spor med dolinskim in bovškim plansarji, ki je trajal skoraj pol tisočletja vse do propada teh planin.

2. NASTANEK DOLINSKIH PLANIN

Kolonizacija zgornje Soške doline je močno povezana s prehodom tega ozemlja v last oglejskega patriarha. Takrat postanejo vrhovi Julijskih Alp severna meja Tolminskega. To se je po mnenju nekaterih zgodilo že leta 1001, ko naj bi z darovnico cesarja Otona III. prešla v oglejsko last tudi Tolminska (Kos 1948, str. 11). Vsekakor pa se je to moralno zgoditi za časa patriarha Rabenerga v letih med 1063-1068 (Kos 1948, str. 12).

Svojo posest je Oglej naglo koloniziral proti severni meji. Tako naletimo prve omembe planine Trebisincine v Trenti že leta 1328, ko je bila last Ogleja (Kos 1948, str. 13).

Vendar pa je v Savski dolini potekala naselitev še hitreje. Ko so naselili že vse stranske doline, so belopeški podložniki prešli tudi visoki hrbet med Kranjsko Goro in Bovcem. Takrat se je izkazala potreba po poimenovanju gora in izdelavi natančne meje. Res je Bela Peč tak popis imela že leta 1452, vendar se ni ohranil (Gstirner 1938, str. 15).

Leta 1530 so belopeški podložniki prešli tudi mejo, požgali neki stan, izkrčili novo zemljo pod plazovino Kmeluh in postavili nov tamar, planino Karnisslo (Gstirner 1938, str. 16).

Seveda je bovsko glavarstvo temu ugovarjalo. Trdili so, da gre meja, "kakor je znano, navzgor do Krogle, zaznamovane z velikim križem, vsekanim v skalo, tamkaj se stikata Trenta in Soča, navzdol do točke imenovane Troninza rob in od tam vseskozi v višavah gorovja" (Gstirner 1938, str. 16). V Beli peči pa so zahtevali zase celo planino Trento. Sklicevali so se na belopeški urbar, ki naj bi tudi določal mejo. Njihova naj bi bila celotna Zadnja Trenta z izjemo planine Zapotok. Vendar pa je bilo v taistem urbarju tudi določilo, po katerem morajo s planin Karnissle in Trente bovški podložniki, ki so imeli v lasti polovico planin, oddajati šest velikih hlebov sira. Enako je bilo določeno, kolikšen delež morajo oddajati belopeški podložniki, ki so imeli v lasti drugo polovico planin. To kaže na to, da so se o koriščenju teh planin že prej dogovorili, spor je torej še starejši (Gstirner 1938, str. 17).

Ti spori so bili povod, da je bovski glavar Georg Filip von Gera septembra 1601 znova izdelal natančen mejni popis na podlagi starih označb in pričevanj. Tako je določil mejo po grebenu od Jalovca do Vršiča, nato pa nekoliko nižje pod Vršičem in Prisojnikom. Planino Trento je torej prisodil bovški strani, planino Sušico (kasneje Veliko planino), ki se razprostira severno in južno od Vršiča, in Karnisslo pa Beli peči. Pri terenskih ogledih, ki jih je pri tem opravil, lahko von Gero štejemo tudi za prvega zgodovinsko izpričanega alpinista v tem okolišu (Gstirner 1938, str. 18).

Ustno izročilo pravi, da je pred dobrimi dvesto leti belopeška gospoda ponudila Trentarjem planine v odkup. Vendar takratni zupan tega ni sprejel, čeprav denar takrat ni bil problem. Iz tega časa se je ohranilo za ta zemljisce ime Arasko (Pretner 1990). V tem času so verjetno postali Dolinci pravi lastniki planin.

Leta 1862 je sjenja Gozd odkupila tudi planino Trento, v najemu pa so jo imeli že od leta 1833 (Dvorský 1914, str. 23). Kot kaže torej Trentarjem vendarle niso bile te planine življenskoga pomena, saj so imeli več drugih planin. Kranjskogorcem pa so bile nujno potrebne, saj so na svoji strani imeli premalo sočne paše.

3. PROPAD DOLINSKIH PLANIN

Vse kaže, da do prve svetovne vojne ni bilo večjih sporov ali sprememb. Pač pa je Dolince močno prizadelo povočno spremenjanje meja, saj so Primorska in z njo tudi njihove planine prišle pod Italijo. Sprva jim je italijanska oblast prehod meje le omejevala, kasneje pa popolnoma prepovedala. Zaradi pritožb je Italija

dala Dolincem odškodnino za planine. Takrat so znova Trentarji negodovali, češ da odškodnina ni potrebna, saj so planine njihove. Kakorkoli že, to je bil začetek konca dela kulturne krajine, ki so ga soustvarjali trentarski, še bolj pa dolinski planšarji. Italijani so namreč te planine pogozdili s smreko, više pa z macesnom in rušjem. Vendar pa je pogozditev slabo uspela, saj se te površine nahajajo na občutljivi zgornji gozdni meji.

Po 2. svetovni vojni je te pogozdene površine prevzelo v gospodarjenje Soško gozdno gospodarstvo Tolmin. Ko je bil po letu 1952 sprejet zakon o prepovedi paše koz, je bilo trentarsko planšarstvo močno prizadeto. Ker so predvidevali, da se bodo Trentarji posvetili živinoreji, so za odškodnino dali Trentarjem prejšnje dolinske planine, ki so bile večinoma goveje planine (Klanjšček 1952). Seveda iz vsega tega ni bilo nič, hrami so v naslednjih desetletjih popolnoma propadli, pašniki so se začeli zaraščati. Večji del nekdanjih pašnih površin se danes v gozdnogospodarskem načrtu šteje pod gozd, del pa je nad zgornjo gozdro mejo. Nekdanja kulturna krajina je torej popolnoma razpadla, krajina se počasi, a zanesljivo vrača v svojo prvotno obliko (Kozorog 1989). Tudi utro Velike planine in Trente skorajda ni več opazno, vidni so le še ostanki planine Prisojnik.

S tem se po eni strani celi huda rana na občutljivi zgornji drevesni meji, po drugi strani pa izginjajo še zadnji sledovi zelo zanimive planšarske dediščine. Prostor, ki je bil nekoč tako gospodarsko pomemben, da so se zanj stoletja prepirali, je zaradi spremenjenega načina življenja v nekaj desetletjih popolnoma izgubil svojo gospodarsko vrednost.

4. TIPOLOGIJA DOLINSKIH PLANIN

Arhitekturno izročilo dolinskih planin je bilo posebnost v trentarskem prostoru in se je močno ločilo od avtohtone, tako po obliki, kot po funkcionalnosti.

Trentarske planine so bile ovje. Večinoma so bile grajene v dveh osnovnih oblikah: hudrt in hrami so bili postavljeni eni nad drugim pravokotno na teren, ali pa so bili ločeni v več poslopjih. Osrednji prostor je služil predelavi mleka. Poslopja so bila do strehe zidana iz kamenja, vse ostalo pa je bilo iz lesa. Le ponekod se pojavlja kot dodatni gradbeni material tudi pločevina (Križnar 1974, Cevc 1984).

Dolinske planine pa so bile večinoma namenjene jalovi goveji živini, zato niso bili potrebni hlevi. Za pastirje je bil postavljen skromen stan - lesena brunarica, ki je precej značilna za gorenjsko arhitekturno izročilo. Prostor je bil samo eden, velikosti 5 x 6 metrov. Grajen je bil iz obtesanih brun, v vogalu povezanih na brade. Prostor je bil brez oken, imel je le eno ali dve manjši lini. Streha je bila zgrajena na kašto. Ob vratni odprtini je bil na obeh straneh postavljen leseni tramic - podboj. Streha je bila dvokapna, krita s skodlami v dveh ali treh redih.

Notranjost je bila preprosta. Tla so bila iz utrjene zemlje, v sredini pa je bilo preprosto odprto ognjišče. V zadnjem delu prostora so bila ležišča, verjetno v obliki pogradov.

Vhod v stan planine Trente (A. B. de Chesne, 1913)

Zaradi načina gradnje je šel proces propada planšarskih elementov veliko hitreje kot pri trentarskih planinah. Pri slednjih traja ta proces od takrat, ko so bili opuščeni, pa do propada do temeljev okoli 40 let (Kozorog 1989, str. 82). Pri dolinskih planinah pa traja ta proces manj kot 40 let, ostanki temeljev pa so vidni mnogo manj časa kot pri trentarskem tipu.

Notranjost planine Prisojnik (A. B. de Chesne, 1912)

5. GOSPODARSKA UREJENOST

Dolinske planine so bile namenjene za dodatno pašo jalove goveje živine in za drobnico. Temu je bila prilagojena tudi izgradnja in upravljanje planin.

Pasli so od konca junija pa vse do konca septembra. V tem času se na njihove pašne površine ni smela prikazati trentarska drobnica. Približen stalež v zadnjih letih paše je bil na planini Prisojnik okoli 100 glav goveje živine in 40 glav drobnice. Na vseh treh planinah pa se je paslo preko 600 glav drobnice, največ na počojih Velike Dnine (Pretner 1990).

Priložena tabela prikazuje približno strukturo dolinskih zemljišč po franciscejskem katastru, Trenta desni breg (1913) in Trenta levi breg (1822). Na vseh treh planinah je bilo na razpolago okoli 850 ha pašnikov, boljših, za govejo živino, pa seveda mnogo manj. Ostalo so bili niže gozdovi, više pa neplodne površine.

V prejšnjem stoletju so na Veliki planini mleko tudi predelovali, še dlje v preteklosti pa tudi na planini Prisojnik. Sirili so še v leseni posodah, mleko so segregovali tako, da so na ognju segrevали kamenje in ga dajali v mleko (Pretner 1990). Zato lahko domnevamo, da so bile te planine v preteklosti drugače urejene.

6. KATALOG DOLINSKIH PLANIN Z OSNOVNIMI PODATKI

6. 1. Planina Trenta

Utro planine leži na grebenski polici na višini 1381 m. Bila je last pastirjev iz Gozda in Ruta. Danes je edini vidni ostanek travnati plato na majhni jasi prav tam, kjer se ločita markirani poti proti Špički in lovski koči.

Planina Trenta (V. Dvorsky, 1914)

Staro utro je bilo okoli 150 m višje ob poti proti Špički. Običajno so prenesli utro planine niže zaradi potrebe po lesu, ko so poskiali že ves gozd okoli planine. V tem primeru pa je bila morda vzrok tudi voda, saj na vsem pobočju ni izrazitih stalnih virov. Novo utro je imelo vodo kakih 150 m nižje v gozdu. Na planini so zadnjič pasli okoli 1918. leta, stan pa je propadel po letu 1930.

Imenoslovje:

Planina Trenta. Iz Gstirnerjevega citiranja, ki datira v leto 1530, je nedvomno, da je ime Trenta zelo staro (Gstirner 1938, str. 16). To pa ovrže dosedanjo zelo pogosto uporabljeno hipotezo, ki ime te doline povezuje s prihodom vojaških beguncov iz Trenta na južnem Tirolskem okoli leta 1580, ko se je pričelo tod fužinarstvo (Rutar 1882, str. 162). Tudi Melik meni, da se je ime planine preneslo na vso kasnejšo naselje in celo dolino (Melik 1950, str. 188). Sinonim za Trento je tudi Tridente, kar pomeni trizob (Bajec, Kalan 1971). Podobna imena srečujemo tudi v drugih goratih krajih, zato ni nujno, da je ime sekundarnega izvora. Vendar je v Trenti le en zelo markanten zob, t.j. Špiček, ki pa je točno iznad planine Trenta. Vendar pa daje tudi celoten masiv Jalovca vtis treh vrhov (?).

Rutarska Trenta: Ime, ki je lastninskega izvora.

Staro utro planine Trenta (E. Kozorog, 1990)

Spominska ploščica preminulemu dolinskemu planšarju, najdena na planini Trenta leta 1960 (E. Kozorog)

6. 2. Planina Prisojnik

Nekdanje utro planine Prisojnik leži na terasi na južnem pobočju Prisojnika na višini 1611 m. Pod njo pada pobočje strmo v Mlinarico. Stan je bil na zelo lepem mestu na zgorjni gozdnici meji. Le trideset metrov niže je še danes ohranjeno krito s pitno vodo.

Na planini Prisojnik so pasli vse do leta 1929 Kranjskogorci, dokler niso paše popolnoma prepovedali. Takrat so italijanski gozdarji stan obnovili za svoje potrebe, bivše pašnike pa skušali pogoščiti. Od vseh treh planin so le še od te vidni ostanki stana oz. gozdarske koče.

Planina Prisojnik (A. B. de Chesne, 1912)

Imenoslovje:

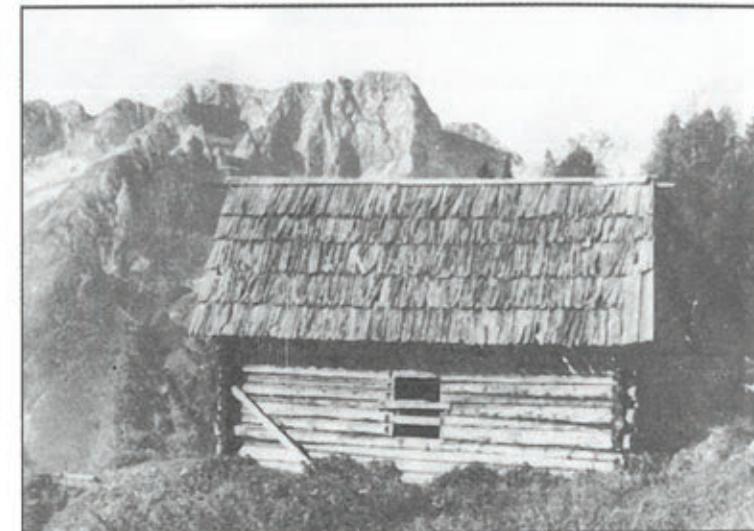
Karnissla. Najstarejše znano ime, ki jo omenjajo že belopeški urbarji (Gstirner 1938), vendar danes ni več v rabi. Kaže na zvezo z besedo "krnica". Morda se naša na zgornji del Mlinarice, ki je pašno področje planine Prisojnik.

Prisojnik, Prissnig, Prisank. Različne enačice za lepo slovensko ime: Prisojna planina, Planina Prisojnik. Njen izvor sega v 16. stoletje, ko so na njej začeli pasti dolinski pastirji "z osojne strani" - torej je bila planina za njih izrazito prisojna. Melik meni, da so področja gospodarskega pomena običajno poimenovali celo prej kot vrhove. Zato je zelo verjetno, da se je s planine Prisojnik preneslo ime tudi na našo znano goro Prisojnik iznad planine, ki pa sama po sebi ni nič bolj prisojna, kot druge naše gore. V novejšem času se pojavlja tudi ime Planina pod Prisojnikom (Trenta, Geodetski zavod 1990), kar pa je potemtakem nepravilno.

Podobno je verjetno poimenovan tudi Jalovec, saj se je na njegovih južnih pobočjih na planini Trenta pasla jalova živina.

Kranjska planina. Ime mlajšega izvora, ki je lastninsko, nastalo pa je na trentarski strani.

Menim, da je ime Prisojnik najbolj pravilno in tudi dovolj ustaljeno, zato ga uporabljam tudi v pričujočem spisu.

Gozdarska koča na planini Prisojnik (T. Wraber, 1965)

6.3. Velika planina

Velika planina je zajemala pašne površine v glacialni krnici pod prelazom Vršič, njeni lastniki Podkorenci pa so pasli tudi onstran prelaza. Stan je ležal na levi strani Krnice na višini 1495 m. Danes je zelo težko prepoznati mesto, kjer je stal, saj ga je plaz podrl že konec prejšnjega stoletja (Pretner 1990). Kasneje so pastirji spali kar v Zakotnikovi gozdarski koči. Zadnja leta paše so tja hodili tudi pastirji s planine Prisojnik (Dvorský 1914, str. 61).

Imenoslovje:

Planina Sušica, planina pod Sušico, Alben susitza. Najstarejše ime, ki je lahko povezano s Suhim vrhom nad njo. Sama planina ima namreč, vsaj spomladi, dovolj vode in ni prav nič suha.

Korenška planina (Dvorský, 1914). Lastninsko ime!

Velika planina. To je najbolj razširjeno ime, opredeljuje precej veliko pašno področje na obeh straneh prelaza Vršič, levo in desno sega vse do planine Trente oz. Prisojne planine.

Ostanki utra Velike planine (E. Kozorog, 1990)

7. POVZETEK

Dolinske planine so del propadle kulturne krajine, ki ji je planšarstvo dajalo močan pečat polnih petsto let. Planine so tipičen primer zemljišč, ki so jih koristili lastniki iz Zgornjesavske doline preko razvodnice v Zadnji Trenti. Zato so bile torišče večstoletnega spora med Trentarji in Dolinci.

Dolinske planine so najstarejše sezonske naselbine v Trenti, zato so vplivale tudi na kasnejše poimenovanje v dolini. Domnevamo lahko, da je celotna dolina prevzela ime po planini Trenta, goro nad Prisojno planino pa so poimenovali po tej planini.

Tip teh planin in njihova gospodarska urejenost sta bila značilno gorenska in sta se zato bistveno razlikovala od avtohtonih trentarskih.

Primarni vzrok propada dolinskih planin je bil predvsem spreminjanje političnih in upravnih meja. Do danes se nam je ohranila le skopa kulturna dediščina teh planin. Zaradi tega so propadle že v začetku tega stoletja.

8. LITERATURA

- Bajec, A., Kalan, P., 1971: Italijansko-slovenski slovar, Ljubljana 1971.
 Cevc, T., 1984: Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem, Ljubljana 1984.

- Dvorský, V., 1914: Studie ku geografii slovanských sidcl, I. Trenta, Praha 1914.
 Gstirner, A., 1938: Ime Triglava in njegova zgodovina. V: Pet stoletij Triglava, Maribor 1979.
 Klanjšček, V., 1952: Dokumentacija za razjasnitev kozjega vprašanja, Osebni arhiv, Tolmin.
 Kos, M., 1948: Urbarji Slovenskega Primorja, I. zvezek, Ljubljana 1948.
 Kozorog, E., 1989: Analiza spremembe kulturne krajine v Trenti. Diplomska naloga, BTF, Ljubljana 1989.
 Križnar, N., 1974: Planinsko naselje v porečju Zgornje Soče, Goriški letnik 1/1974.
 Melik, A., 1950: Planine v Julijskih Alpah, Ljubljana 1950.
 Rutar, S., 1882: Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882.
 Pretner, A., 1990: Ustni vir. Trenta h.š. 66, 3. junij 1990.
 Tuma, H., 1924: Naše planine, v: Jadranski almanah 1924.

Edo Kozorog

OCENE IN POROČILA

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isonziana di Gorizia, 68, 1988

Ker je v prejšnjih številkah Goriškega letnika prišlo do prekinitve poročil o vsebini revije Studi Goriziani, se bom pri obravnavi številk zadnjih let omejil le na bistveno.

68. številka revije nadaljuje z uveljavljeno koncepcijo, po kateri prevladujejo v njej zgodovinski sestavki, deloma pa sega tudi v sedanjost. Monica De Re in Daniela Fain poročata o katalogizaciji knjižnega fonda 17. stoletja v knjižnici Centralnega semenišča v Gorici. Obdelanih je bilo 1554 enot, vseh knjig iz tega obdobja pa je okrog 2000. Članek je obogaten s fotografijami naslovnih in drugih strani nekaterih redkih tiskov. Hans Kitzmüller je prispeval nekaj dognanj v zvezi z literarno ustvarjalnostjo v nemščini na prehodu 19. v 20. stoletje v Gorici. Za nas je zanimivo, da je v nemškem jeziku ustvarjal tudi Carlo Coronini Cronberg iz znane goriške plemiške družine. Tudi razprava Chiare Lesizza je zgodovinske narave, saj obravnava tradicionalno židovsko kulturo v Gorici v 18. stoletju, še posebej v povezavi s šolstvom. Goriška židovska skupnost je v tem času doživel velik razcvet na gospodarskem, socialnem in kulturnem področju. Značilno je, da je razpolagala z lastno šolo, kljub temu pa so tudi nekateri vidni Židje pošiljali svoje otroke v krščanske šole v Gorici.

Raimondo Strassoldo poroča o dvajsetletnem delovanju Inštituta za mednarodno sociologijo (ISIG) v Gorici. V tem času je ta znanstvena ustanova prehodila pot z različnimi poudarki v posamičnih obdobjih. Začela je delovati v obdobju, ko se je Gorica z vodilnim političnim razredom vred začela odpirati navzven, tudi proti Vzhodu, kar je okreplilo tudi gospodarske povezave. Odtod poudarek na mednarodni sociologiji, ki jo je razvijal inštitut, prav tako se je ukvarjal z medetničnimi problemi. Na vsebino raziskav je vplival tudi potres leta 1976, ki je vidno posegel v socialno tkivo v Furlaniji - Julijski krajini. Pomembno je spoznanje raziskovalcev inštituta, da postaja tako na Zahodu kot na Vzhodu vedno bolj izrazito nacionalno vprašanje s svojo etnično in jezikovno pisanostjo. V mnogih državah prihaja do popravkov dosedanja jezikovne politike v smislu, da je krajevni pluralizem vrednota, ki jo je vredno ohranjati in rešiti.

Mariella Turlon obravnava freske v cerkvi S. Stefano v kraju Fratta di Romans. Datirala jih je v čas okrog 1450-60 in je ugotovila nekatere sorodnosti s freskami v Artegni. Najpomembnejše pa je, da je dokazala obstoj grafičnih predlog, ki jih je uporabljal neznani slikar pri slikanju v Fratti ter so vplivale na ikonografijo in slog teh fresk.

Sledi spominski zapis Giuliana Spangherja ob smrti Alviseja Comela, Goričana po starših, ki je umrl v Vidmu 1. avgusta 1988. Bil je po poklicu geolog in uveljavljen raziskovalec na področju eksperimentalne kmetijske kemije. 68. številka revije Studi Goriziani se zaključuje s knjižnimi ocenami in s poročilom o knjižnih novostih deželnega pomena, ki jih je leta 1987 pridobila Državna in Mestna knjižnica v Gorici.

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isonziana di Gorizia, 69, 1988

69. številka revije Studi Goriziani prinaša na uvodnem mestu dva sestavka, ki sta bila prebrana ob predstavitvi ponatisa italijanskega prevoda Czoernigove knjige *Gorizia "La Nizza austriaca"* (Gorizia 1987). Prispevala sta ju Luigi Faccini in Fulvio Salimbeni. Karl von Czoernig je bil po rodu Čeh, delovanje v avstrijski državni upravi pa ga je zaneslo v različne avstrijske dežele, kjer se je izkazal kot vesten in natančen podanik habsburške monarhije. Kot človek izredno širokega obzora se je ukvarjal tudi z zgodovino, ekonomijo, statistiko, etnografijo, politologijo, geografijo, arheologijo in z jezikoslovjem. Obvladal je šest jezikov, odlično tudi italijanščino, tako da ga med drugim lahko smatramo kot posrednika med italijansko in avstrijsko kulturo. Za Goriško pa je še posebej zaslužen z zgoraj omenjeno knjigo, ki je tudi za današnji čas zanesljiv vir podatkov.

Alessandro Arbo raziskuje razvoj javne glasbene izobrazbe na Goriškem od prehoda 15. v 16. stoletje do 19. stoletja. Hans Kitzmüller nadaljuje s preučevanjem nemškega jezikovnega izražanja v Gorici; tokrat obravnava časnike, ki so izhajali v nemščini v drugi polovici 19. stoletja. Branko Marušič poroča o odmevih tolminskega punta v italijanski historiografiji; le-ti so zelo različni, od krajsih omemb do širših zapisov, pri čemer pa je očitno, da se je s tem vprašanjem bolj izčrpno ukvarjala slovenska zgodovinska znanost, kar je razvidno iz priložene bibliografije. Zgodovinskega značaja je tudi prispevek Alberta Milanesija, ki govorji o spremembah v zgodovinopisnih gledanjih na Avstrijo v Italiji v obdobju 1918-1988. Gre pravzaprav za predavanje, ki ga je avtor prebral leta 1989 v Inštitutu za družbeno in versko zgodovino v Gorici. Pisec se zavzema za objektivnejši pristop pri tej problematiki, ki naj se oddaljuje od nacionalističnih napetosti, značilnih za 19. stoletje, in skuša stvarno ovrednotiti tudi pozitivne prvine avstrijske prisotnosti v Italiji.

Rosamaria Mongiat je objavila prvi del svoje diplomske naloge, v kateri obravnava cerkveno arhitekturo na tržaškem Krasu. Avtorica ugotavlja, kar velja tudi za Kras na drugi strani državne meje, da se poznogotska tradicija ohranja še v celotno 16. in 17. stoletje. Posebno pozornost namenja cerkvi na Repentabru, kjer gre za odličen primer protiturske utrdbe (tabor) oz. utrjene cerkve.

Članek Marije Pirjevec dokazuje, podobno kot Marušičev, da revija Studi Goriziani sistematično objavlja tudi sestavke, ki obravnavajo slovensko problematiko in s tem izvaja pomembno povezovalno vlogo. Avtorica izčrpno predstavlja življenje in delo Edvarda Kocbeka (1904-1981) ter ga označuje kot eno središnjih osebnosti slovenske kulture, literarne, družbene in religiozne stvarnosti 20. stoletja.

69. številko revije Studi Goriziani zaključujejo knjižne ocene. Med temi posebej omenjam poročilo Sergia Tavana o publikaciji *La cultura slovena nel Litorale* (Gorizia 1988). V njej so objavljena predavanja, ki so v oktobru in novembru 1986 potekala v italijansčini pri Institutu za družbeno in versko zgodovino v Gorici in s katerimi so uveljavljeni slovenski avtorji osvetlili različne vidike slovenske kulture na Primorskem.

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 70, 1989

Na uvodnem mestu je objavljeno krajše pričevanje Angela Ara, Italijana, ki živi na Dunaju. Pisec ugotavlja v tem mestu tudi v današnjem času določeno evropsko širino in toleranco med pripadniki različnih narodov, ki v njem živijo. Članek se uokvirja v uveljavljeno usmeritev revije, ki sloni na pozitivnih izhodiščih "mittelevropske" tradicije.

Alessandro Arbo nadaljuje s preučevanjem zgodovine glasbenega šolstva in glasbenega udejstvovanja nasploh v Gorici. Tako je pregledal neurejen del arhiva na podstrešju ustanove Istituto di musica v Gorici, kjer je našel okrog 50 rokopisov, nastalih od 18. stoletja do danes, ki so zelo pomembni za poznавanje goriskega glasbenega življenja. Avtor predstavlja omenjene rokopise tudi v skrbno sestavljenem katalogu.

Naslednja razprava v Studi Goriziani je aktualnega značaja. Napisala sta jo Laura Bergnach in Pavel Štranj, v njej pa sta s sociološko metodo obdelala vprašanje sožitja Gorice in Nove Gorice v razponu med krizo in rastjo. Članek je opremljen z grafikoni in dokumentiran s statističnimi podatki, ki stvarno nakazujejo razvojne perspektive obeh mest.

Carlo Alberto Borioli objavlja in komentira dokument s konca 16. stoletja, hranjen v Nadškofijskem arhivu v Gorici, ki vsebuje seznam šager in sejmov v tem obdobju v Tržiču (Monfalcone). Prispevek je obogaten še z natančnejšimi zgodovinskimi podatki o cerkvah, omenjenih v dokumentu. Lucilla Ciancia obravnava slikarstvo goriskega slikarja Giuseppeja Battiga (1820-1852). Gre za sodobnika bolj slavnega Goričana Josipa Tomincu; Battig se je pri njem tudi zgledoval, sicer pa je študiral na umetnostni akademiji v Benetkah in v tem mestu živel tudi kasneje. V Battigevem slikarstvu odmevajo še vplivi M. Grigolettija, bidermajerske smeri ter prerafaelitov in nazarencov. V Gorici je ohranjenih več

njegovih slik, zlasti v stolnici. Avtorica napoveduje obravnavo Battigevih del, nastalih na Poljskem, v drugi študiji.

Giorgio Faggin objavlja nekaj dodatkov in popravkov k *Vocabolario della lingua friulana*, ki je izšel v Vidmu leta 1985. Fulvio Salimbeni poglobljeno razpravlja o koristnosti učenja lokalne zgodovine v osnovnih in srednjih šolah. Pri tem navaja potrebo po spoznavanju temeljnih virov znanja, kot so npr. zbirke razglednic, stare fotografije, privatna pisma, spominske knjige ipd. Pomembno je tudi preučevanje terena z zgodovinskimi sledovi v vaških in mestnih stavbnih celotah, pri čemer Salimbeni še posebej poudarja tim. industrijsko arheologijo. Jasno je seveda, da terja uvedba tovrstnega pouka dodatno izobraževanje učiteljev.

V reviji sledijo običajne knjižne ocene ter informator publikacij dejelnega pomena, ki jih je Državna in Mestna knjižnica v Gorici pridobila v letu 1988. Med knjižnimi ocenami je za slovensko kulturo zanimivo poročilo o knjižici Sergia Tavana *Linz - Lubiana - Gorizia. Il cardinale Missia e l'arte*. Avtor v tej publikaciji primerja škofjski kapeli v Ljubljani in Gorici, ki ju je dal zgraditi oz. opremiti škof in kasnejši kardinal Missia isti skupini umetnikov iz Linza.

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 71, 1990

Na uvodnem mestu je objavljena razprava o izvajanju spevoiger v gledališču Bandeu v Gorici v 18. stoletju, ki jo je napisal Alessandro Arbo. V članku je upošteval 39 librettov, ohranjenih v Državni posoški knjižnici (Biblioteca Statale Isontina) v Gorici, in izvirne pogodbe z različnimi igralskimi skupinami, ki so hranjene v arhivu Pokrajinskega muzeja (Musei Provinciali) v Gorici. Gino Benzoni je objavil prispevek, ki ga je prebral leta 1987 v Gradežu ob odprtju IV. vsedržavnega srečanja socioloških in religioznih študij. Omenjeni znanstveni sestanek je bil posvečen G. B. de Rubcis (1687-1775), življenjepiscu sv. Tomaža Akvinskega in zgodovinarju oglejske cerkve, na srečanju pa so razpravljali tudi o cerkveni italijanski kulturi 18. stoletja. Benzoni naglaša razliko med preučevanjem srednjega veka, ki znanstveniku običajno prinaša zadoščenje, bolj delikatne pa so raziskave sodobnih dogajanj, kjer lahko kmalu pride do zamer.

Sledi razprava, ki so jo napisali Fulvio Salimbeni, Italo Fiorin in Claudio Girelli, v kateri obravnavajo vprašanje filma in zgodovine. Osnovno je spoznanje avtorjev, da predstavlja film pomemben zgodovinski vir, uporaben tudi pri šolskem pouku, to pa terja od učiteljev poseben didaktični pristop. Nicoletta Tessarin in Raimondo Strassoldo poročata o rezultatih sociološke raziskave, ki je zajela vprašanje povezav med prebivalstvom in ozemljem v nekaterih predelih Furlanije. Ugotovila sta, da so v primerjavi z ostalimi dejelami v severovzhodni Italiji

te povezave tesnejše, kar se kaže v večji občutljivosti za lokalno kulturo in jezik, prav tako je močneje občutena "regionalna" raven ozemeljske identitete.

Maria Walcher Casotti je prispevala obsiren umetnostnozgodovinski spis o gradnji jezuitskega kolegija in cerkve sv. Ignacija v Gorici. Ta pobuda je bila tesno povezana s poslanstvom jezuitskega reda v Gorici v času protireformacije. Gradnja kolegija in cerkve na goriškem Travniku je trajala od prve polovice 17. stoletja in se je zavlekla v 18. stoletje. V zvezi s cerkvijo je zanimivo dejstvo, da Krištof Tausch ni le avtor poslikane oltarne arhitekture v prezbiteriju s prizorom Poveličanja sv. Ignacija, marveč tudi glavnega pročelja z dvema zvonikoma, ki spominja na podobno rešitev pri univerzitetni cerkvi na Dunaju.

Tudi 71. številka revije *Studi Goriziani* se zaključuje s knjižnimi ocenami in informatorjem o knjižnih novostih državnega pomena v Državni in Mestni knjižnici v Gorici, tokrat za leto 1989.

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 72, 1990

Uvodno razpravo je prispeval Angelo Ara, v kateri obravnava identiteto prebivalstva ob državni meji in kulturo dialoga. Pisec opozarja na spremenjeno stvarnost v Evropi po zadnji vojni, do katere je prišlo z obsežnimi preseljevanji pripadnikov različnih narodov, zaradi česar je posebej potrebna večja strpnost. Za obmejna področja je značilno mešanje in medsebojno vplivanje različnih kultur, to pa povzroča razlike v mentaliteti v primerjavi z nacionalnimi središči.

Patrizia Baraldi predstavlja literarno zapuščino Otta von Leitgeba, enega od pripovednikov v nemškem jeziku, ki je do prve svetovne vojne živel in deloval v Gorici, sicer pa je bil rojen v Pulju. Von Leitgeb se je po prvi svetovni vojni naselil z družino na posestvu Sandhof pri Celovcu, odkoder tudi izvira njegova zapuščina, sedaj hranjena v Deželnem muzeju v Celovcu. Giorgio Brianese razpravlja o vplivu grške filozofije na Carla Michelstaedterja, zlasti Heraklita in Darmenida. Fulvio Salimbeni je prispeval obsirno razmišljanje o Julijski krajini in o Treh Benečijah, kjer ugotavlja razlike in nekatere podobnosti. Predvsem gre tu za ozemlje, kjer se stikajo različni narodi in politični vplivi, kar je zlasti v preteklosti povzročalo ostra nasprotja in pogoste spremembe državnih meja.

Emanuela Uccello je napisala članek o arhitektu Umbertu Cuzziju in njegovih stavbah v Gorici, zgrajenih v obdobju 1928-1935. Cuzzi je bil sodobnik Maxa Fabianija, posebno tesne stike pa je gojil s Silvanom Barichem (Baresijem), projektantom sedanje bazilike na Sveti gori. Avtorica uvršča Cuzzija v racionalistični arhitekturni tok, značilen primer le-tega pa je nekdanja stavba Balille v Gorici, danes sedež državnega umetnostnega liceja (Istituto Statale d'Arte). Podobne slogovne značilnosti s poudarjenim funkcionalizmom srečamo tudi pri njegovih stanovanjskih stavbah.

V drugem delu revije sledi obsirna rubrika s knjižnimi ocenami. Med njimi najdemo tudi poročilo Zoltana Jana o knjigi Marije Pirjevec *Trubar, Kosovel, Kocbek e altri saggi sulla letteratura slovena* (Trieste 1989).

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 73, 1991

Prvi del 73. številke revije *Studi Goriziani* je posvečen grofu Guglielmu Coronini Cronberg, ki je umrl 13. septembra 1990 v starosti 85 let (rojen je bil 7. julija 1905). Z njegovo smrtjo je izumrla ena najstarejših goriških plemiških družin, hkrati pa je odšel s tega sveta velik poznavalec zgodovine, umetnosti in kulturne zgodovine mesta Gorica in nasploh goriške dežele. To je razvidno iz sestavkov, ki so jih prispevali Maria Masau Dan, Sergio Tavano, Silvano Cavazza in Luciano Spanger.

Coroninijeva bibliografija ne obsega velikega števila enot, zato pa gre pri njegovih objavah za tehtne prispevke, ki dokazujojo temeljito poznavanje goriške preteklosti. Sodeloval je pri pripravi več razstav, tako leta 1956 pri razstavi *Il Settecento goriziano*, leta 1966 oz. 1967 pri razstavi slikarja Josipa Tomincu v Gorici in Ljubljani, leta 1981 oz. 1982 pri razstavi *Maria Teresa e il Settecento goriziano* v Gorici. Zelo pomembna je Coroninijeva zgodovinska študija *Gli stati provinciali goriziani nell'era comitale*, objavljena v Atti del convegno per il centenario della nascita di P. S. Leicht e di E. del Torso (Udine 1977). Grof Coronini je bil namreč velik poznavalec zlasti srednjeveške zgodovine Goriške, saj je več desetletij preučeval arhivsko gradivo v italijanskih in tujih arhivih ter izdal načrt objave le-tega. Izpiski iz teh raziskav so ohranjeni v njegovi zapuščini in čakajo strokovnjakov, ki bi jih dokončno uredili za objavo.

Guglielmo Coronini Cronberg je svoj dvorec v Gorici s prelepim parkom ter ostalo premoženje zapustil domačemu mestu, v skladu s testamentom pa je nastala posebna fondacija, ki upravlja s tem bogastvom. V njegovi zapuščini se je ohranilo mnogo umetniških del, kulturnozgodovinskih predmetov, listin in starih knjig, kar vse čaka natančne strokovne obdelave. Poseben problem predstavlja Coroninijeva rezidenca, dvorec Grafenberg, ki je potreben temeljite obnove. Grof G. Coronini Cronberg je daljše obdobje bil predsednik goriške podružnice organizacije Italia Nostra, ki se ljubiteljsko ukvarja s preučevanjem in ohranjanjem naravne in kulturne dediščine. Pokojnik je tudi s tega mesta opozarjal na napake in ustrezne spomeniškovanstrevene principe pri gradbenih posegih v Gorici in njeni okolici.

Naj bo ta sirsi povzetek iz revije *Studi Goriziani* prispevek tudi s slovenske strani k obuditvi spomina na grofa Guglielma Coronini Cronberg, nekdajnega lastnika gradu Kromberk, v katerem ima sedež Goriški muzej.

Precejšen del drugega dela 73. številke revije Studi Goriziani obsega objava korespondence med Ascolijem in Carduccijem, ki sta jo pripravila Alberto Brambilla in Fausto Gimondi ter je pomembna predvsem za jezikoslovce. Celso Macor je prispeval občuteno napisan sestavek v furlansčini, v katerem se spominja prezgodaj umrlega Guida Magheta (1920-1991). Pokojnik je doktoriral na Gregoriani v Rimu, kasneje je poučeval v goriškem bogoslovju in na znanstvenem liceju. Predvsem pa je znano njegovo prizadevanje za ponovno ovrednotenje furlanske in njeno uvedbo tudi v javni rabi. Macorjev sestavek je nastal ob predstavitvi Maghetove knjižice, natisnjene v štirih jezikih, z naslovom *El scuvarzimi furlan* (Scopri mi friulano, Kako sem v sebi odkril Furlana, Ich bin ein Friulaner), ki je izšla posthumno leta 1991. Fulvio Salimbeni je napisal izčrpno poročilo o jubilejni, 20. številki publikacije *Atti*, ki jo izdaja Centro di ricerche storiche v Rovinju. Avtor označuje ta letni zbornik kot tipičen za obmejno področje, zato prihaja v njem do medsebojnega srečevanja različnih zgodovinskih, verskih in filozofskih izkušenj, še posebej pa vzpodbuja mednarodni dialog na akademski ravni in na področju zgodovinopisnih raziskav.

Na koncu 73. številke Studi Goriziani je objavljenih več krajsih ocen o publikacijah, ki so pomembne za goriški oz. furlanski prostor.

Marko Vuk

STUDI GORIZIANI

Rivista della Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, 74, 1991

Na uvodnem mestu je objavljen članek Angela Ara, v katerem razmišlja o zgodovinski dediščini Srednje Evrope. Gre za prispevek, ki ga je avtor prebral 31. julija 1990 v Benetkah v okviru kulturne sekcije, ki je spremljala vrh ministrskih predsednikov in zunanjih ministrov Pentagonale. Sestanek je potekal v času, ko so se že nakazovale temeljite spremembe v srednjeevropskem prostoru, ki se pomembno razlikuje od velikih enonacionalnih zahodnoevropskih držav. Za to ozemlje je značilno srečevanje in prepletanje različnih kultur, pri katerem so v preteklosti igrali pomembno vlogo nemški, slovanski in judovski element. V Srednjo Evropo je po drugi svetovni vojni usodno posegla hladna vojna z železno zaveso, prav Gorica s svojimi mittelevropskimi srečanji pa je bila tista, ki je že pred desetletji odprla pot dialogu z neposrednimi sosedji in tako tudi v italijanskem merilu igrala pionirska vlogo.

Alberto Brambilla, poznavalec življenja in dela goriškega rojaka, jezikoslovca G. I. Ascolija, objavlja dva doslej neznana drobca iz njegove korespondence. Maria Deotto na primeru raziskovanja preteklosti Ogleja poroča, kako je potekal pouk zgodovine na osnovni šoli v Rudi (Furlanija) v skladu z novimi didaktičnimi prijemi. Sledi prispevek Claudia Magrisa, v katerem je spregovoril o svojem zadnjem romanu *Un altro mare*; gre pravzaprav za uvodni poseg, s katerim se je

25. oktobra 1991 pričel pri Inštitutu za družbeno in versko zgodovino v Gorici dvoletni seminar o nemški kulturi na Goriškem.

Razprava Darje Mihelič o vsakdanjem življenju v Piranu na začetku 17. stoletja sicer sega izven goriškega prostora, vendar je to še vedno v duhu osnovne concepcije revije, ki jo še posebej zanimajo obmejne dežele. Članek je nastal na osnovi objavljenih virov in študija originalnih dokumentov v piranskem arhivu. Fulvio Salimbeni je prispeval nekaj pripomb k simpoziju *Ricezione del classicismo musicale a Trieste e in alcuni centri della Mitteleuropa*, ki je potekal 30. in 31. oktobra 1991 v Trstu.

Sledi obširna predstavitev knjige *Isonzo* (Udine 1991) izpod peresa Sergia Tavana. Besedilo za to publikacijo je prispeval Celso Macor, fotografije L. Cargnel, M. Cargnel, R. Gorini, L. Tavagnutti, izdajo pa je gmotno podprla goriška Cassa di risparmio. Prvi del 74. številke revije Studi Goriziani zaključuje posthumni spominski zapis Alviseja Comela o tem, kakšno je bilo življenje ob koncu 19. stoletja na goriškem Travniku (takrat uradno Piazza Grande, kasneje Piazza Vittoria). V članku so podrobno obravnavane posamične stavbe, lastniki ter dejavnosti, ki so potekale v njih.

V drugem delu revije sledi običajna rubrika knjižnih ocen ter informator o novih publikacijah deželnega pomena v Državni in Mestni knjižnici v Gorici za leto 1990.

Marko Vuk

KAZALO - CONTENTS

Goriški letnik 20 - 21/1993-1994 (Slavica Plahuta)	3
<i>Razprave - Studies</i>	
Janez DOLENC	
Vojni motivi v Gregorčičevi poeziji	5
<i>Military motifs in the poetry of Gregorčič</i>	
Branko MARUŠIČ	
Josip Balič (1854-1933), šolnik in zgodovinar	17
<i>Josip Balič (1854-1933), teacher and historian</i>	
Vojko PAVLIN	
Prebivalstvo v solkanski župniji 1835-1864 na podlagi matičnih knjig (Prvi del)	27
<i>The population of the parish of Solkan 1835-1864 on the basis of parish registers (1st Part)</i>	
Ferruccio TASSIN	
Cenni sul movimento cattolico nella Contea di Gorizia e Gradisca	51
<i>The catholic movement in the province of Gorizia-Gradisca</i>	
Marko TAVČAR	
Virgil Šček - primer krščanskosocialno aganžiranega duhovnika	63
<i>Virgil Šček - an example of a christian-social aware priest</i>	
Helena SERAŽIN	
Lože pri Vipavi - grad ali vila?	71
<i>Lože pri Vipavi - castle or villa?</i>	
Iris PODGORNIK	
Življenje in delo Ivana Laharnarja (nadaljevanje in konec)	105
<i>Life and work of Ivan Laharnar (3rd Part)</i>	
<i>Zapiski - Notes</i>	
Pavel Krajnik	
Delo za kulturno dediščino na Sveti Gori 1947-1992	123
Tomaž Simčič	
Slovensko krščanskosocialno gibanje v Trstu pred prvo svetovno vojno	129
Edo Kozorog	
Dolinske planine nad Zadnjo Trento	133
<i>Ocene in poročila - Reviews and Reports</i>	
Studi Goriziani 68 (1988) (Marko Vuk)	144
Studi Goriziani 69 (1988) (Marko Vuk)	145
Studi Goriziani 70 (1989) (Marko Vuk)	146
Studi Goriziani 71 (1990) (Marko Vuk)	147
Studi Goriziani 72 (1990) (Marko Vuk)	148
Studi Goriziani 73 (1991) (Marko Vuk)	149
Studi Goriziani 74 (1991) (Marko Vuk)	150

V Goriškem letniku (20-21/1993-1994) sodelujejo:

Janez Dolenc, profesor slovenštine, Tolmin
Edo Kozorog, diplomirani gozdarski inženir, Tolmin
p. Pavel Krajnik, Frančiškanski samostan, Sveta Gora pri Gorici
Branko Marušič, profesor zgodovine, Solkan
Vojko Pavlin, profesor zgodovine in sociologije, Kromberk
Iris Podgornik, profesorica glasbe, Črnička Brezje
Helena Seražin, študentka umetnostne zgodovine, Trzin
Tomaž Simčič, profesor, Trst
Ferruccio Tassin, učitelj, Visco (Italija)
Marko Tavčar, časnikar, Devin
Marko Vuk, profesor umetnostne zgodovine in zgodovine, Miren

UDK 886.3 Gregorčič -07

Dolenc Janez, profesor filozofije, Filozofska fakulteta, SLO-6220 Tolmin, Cestrica 8

VODAŠKI MOTIVI V GREGORČICEVIM POEZIJAM

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), str. 5-16, cit. 53
slov. (ital., slov., angl.)

K pisanju vodnikih pesmi so pesnika Simona Gregorčica spodbudile v prej vroči slovenske vojaške ljudske pesmi. Pesem pa je – naprej med letoma 1870-1880 – pisal kot odgovor na velike spopade avstrijske armade predvsem v italijskih deželah. Odnos pesnika do vojne je različen: novitopopće in proučitevem Gregorčicevo pesem je izrabljal med prvo svetovno vojno in vrtnjaku vojašku propagando.

UDK 922.9 Balic, I.

Marušič Branko, dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski institut ZRC SAZU,

Raziskovalna enota, SLO-65000 Nova Gorica, Trg E. Karadiča 1

JOSIP BALIĆ (1854-1933), SOLNIK IN ZGODOVINAR

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), str. 17-26, cit. 38
slov. (ital., slov., angl.)

Clanek je prvi poskus bio- in bibliografije učinko in domovancev Josipa Balića. Za krajnje zgodovino gorilavno gorilave dežele se je zanimal kot ljubitelj. Njegovo delo je bilo razprtjeno med različnimi časopisnimi objavom, zato je bilo in je še prizabljeno.

UDK 314.259(497.12) Soltanić "1835-1864"

Pavlin Vojko, profesor, Srednja šola,
SLO-65000 Nova Gorica, Delavska 9

PREDIVALSTVO V SOLKANSKU ŽUPNII 1835-1864 NA PODLAGI

MATIČNIH KNJIG (pri del)

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), str. 27-50, cit. 53
slov. (ital., slov., angl.)

Clanek predstavlja denezografski delo o življenju solkanske župnije med letoma 1835-1864 in osnovni materialni del v njem deloma razjedeni z zdravstvenim stanjem in mentalnim ustih predstnikov, ki složljivo ravno v tem času nekatero vidne spremembe. Denezografska podoba v župniji je v manjšem prodobnem tistih v celičnem slovenskem prostoru. Negativni mitigracijski začetki v župniji v pederstvu ležijo v veliki meri posledica veličega naravnega proračka. Da strelci preovante ne narastejo se klareč, zar predvsem "kriva" visoka starost milatoporecencov in se zmenjuje velika umrljavost otrok.

UDK 329.3(450.36) "18719"

Tassin Ferruccio, učitelj, Italija, 33-letni Vico, Via Giuria 7

O KATOLIŠKEM GIBANJU V GORIŠKO-GRADISČANSKI DEŽELI

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), str. 51-62, cit. 19
slov. (ital., slov., angl.)

Zgodovina lindjarskega katoliškega gibanja v deželi Goriško-Gradisčanski je do nedavna ni imela načrtovanega mesta v krajinskem zgodovinarjenju. Očitno je v tem, ko je vladal bolj nacionalistična doba, pisce krajevne zgodovine moral "izbrisati gikanški" naziv, ki so ga pripisovali delu gorskikh katoličkih politikov pred prvo svetovno vojno. Pisec razpravlja o karoličkem policijskem guberniju, njegovih manogastranosti, članski pod splošnom inčijativami ter nekaj drugim.

V tem poglavju delajo načrti za razvoj turizma in kulturne dejavnosti, ki bodo podprtje za razvoj turizma in kulturne dejavnosti. Sledi predlaganje novih dejavnosti, ki bodo podprtje za razvoj turizma in kulturne dejavnosti.

Podprtje za razvoj turizma in kulturne dejavnosti je namenjeno podprtju razvoja turizma in kulturne dejavnosti, ki bodo podprtje za razvoj turizma in kulturne dejavnosti.

ZIVLJENJE IN DELO IVANA LAHARNA (nudaljevke in teme)

Pedagog Iris, profesor glasbe STO 943 Brežice, Črnivec 10c

UDK 28.926 Laharnar I

Vlo henskega ozirana furlanskega tona v Ložah pri Vipavi je dol strel 17. starejšega gradiščega Johanna Philippa Cobenzla, od začetka 19. stoletja je v menija lastnikov nekaj. Danes postope propada. Autorica z analizo tistih posebnosti in primerjavi opredeljuje objekt s vločo, v kateri se izhaja nadal vpliv Putnika.

UDK 728.81497.12 Loža v Vipavi

Svetin Hrastnik, župnijski SLO 6124 Domžale, Trzin, Križevce 69
Gorški lemnik 20-21 (1993-1994), str. 63-69, cit. 22

LOZE PMI AVTAVI - GRAD ALI MILA?

Gorški lemnik 20-21 (1993-1994), str. 77-103, cit. 67

UDK 929.3929 Šekavč

DUHOVNIKA
VIRGIN ŠEK - PRIMER NEVRŠČANSKOSOCIALNO ANGAZIRANEGA
Tavor Marjan, članek, RAV Radio Ter A, Italija
Slovenski Tisk, Trieste-Tri, V. Februar 7

UDK 329.3929 Šekavč

UDC 329.3 (450.36) "1&19"

UDC 929 Balte J.
Marjan Branković, Scientific Counsellor, Zgodovinski institut ZRC SAZU,
Raziskovalna enota, SLO, 65000 Nova Gorica, Trg E. Kardeža 1

JOSIP BALIĆ (1854-1933), TEACHER AND HISTORIAN

Gorški lemnik 20-21 (1993-1994), pp. 17-26, notes 38

slov. (finl., slov., engl.)

The article is the first attempt at a biography and bibliography of the teacher and patriot Josip Balić. He was interested in the local history of the province of Gorizia as an amateur. His work was spread amongst various newspaper articles, for which reason it was and still is forgotten.

UDC 329.3 (450.36) "1&19"

Tatjana Ferencic, Teacher, Italy, 33040 Vicenza, Via Gorizia 7

THE CATHOLIC MOVEMENT IN THE PROVINCE OF GORIZIA.
GRADISCA

Gorški lemnik 20-21 (1993-1994), pp. 51-62, notes 19
(slav., slov., engl.)

The history of the Italian Catholic Movement in the province of Gorizia-Gradisca has not until recently attained its rightful place in local history. Evidently in a time, when a more nationalistic spirit predominated, the writers of local history were disturbed by the "Austrianism" at the top, which they assigned to the work of the Gorizia catholic politicians, during the First World War. The writer considers the catholic political movements, its many-faceted nature, especially under the influence of the social ideas of the encyclical of Pope Leon XIII.

UDC 886.3 Gregorčič 07

Dolenc Janez, Professor of slovenian (reired), SLO, 62220 Tolmin, Grupka 8
MILITARY MOTIFS IN THE POETRY OF GREGORČIČ

Gorški lemnik 20-21 (1993-1994), pp. 5.-16, notes 33
slav. (finl., slov., engl.)

Slovenian military folksongs first prompted the poet Simon Gregorčič to write military poems. The poems, most of which he wrote between 1879 and 1880, were written as a reaction to the military actions of the Austrian Army largely in the Italian provinces. The relation of the poet to war differs: euphoric and pacifistic. Austrian military propaganda used Gregorčič's poems during the First World War.

UDC 314.259(497.12 Sotkan) "1&35/1864"

Pavlin Vojko, Professor, Štefano Šola, SLO, 65000 Nova Gorica, Delphinov trg 9

THE POPULATION OF THE PARISH OF SOTKAN ON THE BASIS OF
PARISH REGISTERS (1st Part)

Gorški lemnik 20-21 (1993-1994), pp. 27-50, notes 53
(slav., finl., slov., engl.)

The article presents the demographic picture of the narrow area of the Sotkan parish in the middle of the 19th century (1835-1864) on the basis of parish registers and attempts to partially explain it with the health and mentality of our forebears, who underwent a number of visible changes precisely at this time. The demographic image of the parish was very similar in many ways to that of the entire Slovenian area. Migration balance in the parish in the 1850s was largely due to a high natural increase. The greater age of young married couples and the still high infant mortality rate were to a large extent "guilty", or responsible for the fact that the size of the population did not grow even faster.

UDC 728.81(497.12 Lote pri Vipavi)

Sentin Helena, Student, SI.O. 61234 Domžale, Tržič, Kadričeva 6b

LOŽE PRI VIPAVI - CASTLE OR VILLA?

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), pp. 71-103, notes 67

slav. (slav., slov., eng.)

Duke Johann Philipp Cobenzl built a villa of Venetian or Friulian type at Lote near Vipava in the middle of the 17th century, which changed owners and function from the beginning of the 19th century. The building has fallen into disrepair at the present. The author, on the basis of the analysis of stylistic particularity and comparison, defines the object as a villa in which the influences of Pialadio can be detected.

UDC 329.3-929 Šćek V.

Tavor Matko, journalist, RAI Radio, Trieste A, Italy, 34133 Trieste, V. Fabio Severo 7

VIRGIL ŠĆEK - AN EXAMPLE OF A CHRISTIAN-SOCIAL AWARE PRIEST

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), pp. 53-69, notes 22

slav. (slav., slov., eng.)

Virgil Šćek was one of the central figures of the catholic political movement in the Slovenian Coastal region (Primorska) in the first half of the 20th century. He was active in the economic, social and cultural sphere. He became a some representative in the parliament in Rome in 1921, where he was distinguished by many successful appearances above all in favour of the Slovenian ethnic community in Italy.

UDC 78.929 Laharnar I.

Podgornik Iris, Music teacher, SI.O. 64233 Brezje, Črnivec 10c.

LIFE AND WORK OF IVAN LAHARNAR (3rd Part)

Goriški letnik 20-21 (1993-1994), pp. 105-121

slav. (slav., slov., eng.)

A review of the composer's work, which he composed himself, is published in the third part of the study, which deals with the life and work of the composer Ivan Laharnar. The composer listed more works in this, than there are in his later bibliography, which means that many works were lost after the composer's death.